

ਮਾਰਿਆ ਸਿਕਾ ਜਗਤ ਵਿਚਿ ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ ॥

ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ
ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖ਼ਾੜਾ
ਅਤੇ
ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼

ਲੇਖਕ :
ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ:
ਭਾਈ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਕ੍ਰਿਤਗਿਅਤਾ

ਦਾਸ ਰਿਣੀ ਹੈ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਸੰਤ, ਰੂਹਾਨੀਅਤ, ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਰਥਕ ਗਿਆਨ ਦੇ ਭੰਡਾਰ, ਗੁਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਦੇ ਮਸੀਹਾ, ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਤਪੱਸਿਆ ਦੀ ਸ਼ਾਖਸ਼ਾਤ ਮੂਰਤ, ਪਰਮ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ 108 ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਾਰਨ ਹੀ ਮੈਂ ਇਹ ਨਿਮਾਣੀ ਜਿਹੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਮੈਂ ਅਭਾਰੀ ਹਾਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾ-ਸ਼੍ਰੋਤ, ਉਦਮ-ਦਾਤਾ, ਗੁਰਮਤਿ-ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਅਣਥੱਕ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਕ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਵਨ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਸਦਕਾ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਬਾਰੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਦਾ ਇਹ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ'ਚੋਂ ਮਹਾਨ ਤੇਜੱਸਵੀ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਉਹ ਚਾਰ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਦਾਤੇ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ, ਅਨਾਥਾਂ, ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਅੰਨ-ਛੇਤਰ (ਲੰਗਰ), ਇਲਾਜ, ਵਿੱਦਿਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸੇਵਾ ਕਾਰਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੇਵਾ ਕਰਿਆ ਕਰਨਗੇ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਅਤੇ ਪਾਵਨ ਰੂਹਾਂ ਦਾ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਬਣਿਆ ਰਹੇ।

ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ,
ਮੁਕਤਸਰ।

ਤਤਕਰਾ

	ਪੰਨਾ
• ਕ੍ਰਿਤਗਿਅਤਾ	3
• ਭੂਮਿਕਾ	7
• ਅਸੀਸ ਅਤੇ ਸੰਦੇਸ਼	11
• ਸੇਵਕ ਕਉ ਸੇਵਾ ਬਨਿ ਆਈ	13
• ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸਿਧਾਂਤ	16
• ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦਾ ਆਰੰਭ ਤੇ ਵਿਕਾਸ	17
• ਨਿਰਮਲ ਰਹਿਣੀ	23
• ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਡੇਰੇ (ਪ੍ਰਬੰਧ)	25
• ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਸੰਗਠਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ ਕਨਖਲ (ਹਰਿਦੁਆਰ)	29
• ਨਿਰਮਲ ਸੇਵਾ ਸੰਸਥਾਨ	34
• ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਦੇਣ	35
• ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਤੀ ਦੇਣ	38
• ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਸਿੱਖ ਅੰਦੋਲਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਦੇਣ	44
• ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਧੀ	46
• ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ	54
• ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਯੋਜਨਾ	56
• ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਠਾਕੁਰਾਂ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼	61
• ਨਾਦੀ ਵੰਸ਼ (ਗੁਰੂ-ਸ਼ਿਸ਼ ਪਰੰਪਰਾ)	68
• ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ	69
• ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ	89

- ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ 96

ਭੂਮਿਕਾ

ਹਉ ਮੁਰਖੁ ਕਾਰੇ ਲਾਈਆ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਕੰਮੇ॥

ਮਹੀਨਾ ਮਈ, 2009 ਦੌਰਾਨ ਅਪਣੀ ਰਿਸ਼ੀਕੋਸ਼ ਦੀ ਫੇਰੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਮੈਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ, ਰਿਸ਼ੀਕੋਸ਼ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਹੋ ਕੇ ਵੇਖਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗਾ ਸਮਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਹੇਮਕੁੰਟ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ ਟਰੱਸਟ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ, ਰਿਸ਼ੀਕੋਸ਼ ਵਿਖੇ ਠਹਿਰਣ ਦੌਰਾਨ ਉਥੇ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਇੱਕ ਸੱਜਣ ਨੇ ਰਿਸ਼ੀਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੇਖਣ ਯੋਗ ਸਥਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ 'ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ' ਬਾਰੇ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਇਹ ਸੰਸਥਾ ਸੇਵਾ, ਸਿਮਰਨ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ, ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਇਲਾਕੇ ਭਰ ਵਿੱਚ ਉੱਘਾ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਅਪਣੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਨਿਰਮਲ ਡੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿੱਸੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਯਤਨਾਂ ਬਾਰੇ ਸੁਣ ਕੇ, ਇਸ ਆਸ਼ਰਮ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਮੇਰੀ ਜਗਿਆਸਾ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਸਾਥੀ ਸ੍ਰ. ਨਾਮਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ, ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ (ਚੋਣਾਂ) ਪਟਿਆਲਾ 25 ਮਈ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ, ਇਸ ਆਸ਼ਰਮ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਗੰਗਾ ਕਿਨਾਰੇ ਤਿ੍ਰਬੇਣੀ ਘਾਟ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਖੇ ਪੁੱਜੇ। ਆਸ਼ਰਮ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਭਵਨ ਅਤੇ ਅਤੀ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਰਿਸੈਪਸ਼ਨ ਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਮਿਲੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿਦਕਵਾਨ ਅਤੇ ਮਿਲਾਪੜੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਾਨੂੰ 'ਜੀ ਆਇਆਂ' ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਚਾਹ-ਪਾਣੀ ਉਪਰੰਤ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨੇ ਲੰਗਰ, ਦੁਰਲੱਭ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਧੁਨਿਕ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੁਸੱਜਿਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਯਾਤਰੂ ਨਿਵਾਸ ਦਿਖਾਇਆ। ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰੂਆਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਆਮਦੋ-ਰਫ਼ਤ ਦੇਖ ਕੇ ਮਨ

ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇਆ। ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮੁਖੀ ਪਰਮ ਤੇਜੋਸਵੀ ਮਾਨਯੋਗ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ ਜੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਗਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ, ਇਸ ਸੇਵਾ ਸੰਸਥਾਵਾਂ-ਹਸਪਤਾਲਾਂ, ਸਕੂਲਾਂ ਆਦਿ ਦਾ ਹਰ ਸਮੇਂ, ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ, ਦੇਖ ਰੇਖ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਸ਼ਰਮ ਸਬੰਧੀ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਅਜੇ ਕਰ ਹੀ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਇੱਕ ਸੇਵਕ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸੰਤ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਆਸ਼ਰਮ ਪੁੱਜੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸੰਤ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ। ਆਸ਼ਰਮ ਭਵਨ ਦੀ ਬਹੁਤ ਖੂਬਸੂਰਤ ਦਿੱਖ ਅਤੇ ਅੱਛੇ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੇਰਾ ਮਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕਾਂ ਦੇ, ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋਣ ਦਾ ਕਿਆਸ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰੇ ਹੀ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਨੂਰਾਨੀ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿਸੇ ਚਿਰ ਪੁਰਾਣੀ ਸਾਂਝ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋਇਆ।

ਬੜੀ ਅਪਣੱਤ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਸਾਡੇ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਵਿਖੇ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਦਿਨ ਠਹਿਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਸੰਤ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਇਸ ਭਵਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਆਸ਼ਰਮ ਵੱਲੋਂ ਹੋਰ ਹਸਪਤਾਲਾਂ, ਸਕੂਲਾਂ ਆਦਿ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਸੰਚਾਲਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਕੱਲ੍ਹ ਜ਼ਰੂਰ ਆ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਸੇਵਾ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖੋ। ਸੋ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਅਸੀਂ ਸਾਮਾਨ ਸਮੇਟ ਕੇ ਨਿਯਤ ਸਮੇਂ ਤੇ ਆਸ਼ਰਮ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਮਾਨਯੋਗ ਸੰਤ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਰੁਝੇਵੇਂ ਕਾਰਣ ਕਿਤੇ ਜਾਣਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਥੇ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਪਿੰਡ ਅਸਰਪੁਰ ਦੇ ਨੰਬਰਦਾਰ ਸ੍ਰ. ਮਹਾਂਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸੰਸਥਾਨ ਦਿਖਾਉਣ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਨਰਲ ਹਸਪਤਾਲ ਵੇਖਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾਇਆ।

ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਆਸ਼ਰਮ ਵੱਲੋਂ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਇਮਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅਤੀ ਆਧੁਨਿਕ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨਾਲ ਸੁਸੱਜਿਤ 100 ਬਿਸਤਰਿਆਂ ਦਾ ਹਸਪਤਾਲ ਚਲਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੌਕੇ ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸ੍ਰ. ਬਿਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੋ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਮਰਪਿਤ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਨੇ ਹਰ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਸੁੱਖ ਸੁਵਿਧਾ ਜੋ ਹਸਪਤਾਲ ਵੱਲੋਂ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਬਾਰੇ ਆਪ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੋ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਇਆ। ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਹਰ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਅਤੇ ਯੋਗ ਡਾਕਟਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਗਏ

ਹਨ। ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਸੇਵਾ 24 ਘੰਟੇ ਉਪਲੱਭਦ ਕਰਵਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਗੱਲ, ਇਥੇ ਹਰ ਜਾਤੀ, ਵਰਗ ਦੇ ਗਰੀਬ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸੰਤਾਂ ਮਹਾਤਮਾ ਦਾ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਮੁਫਤ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸੰਤ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਹੀ। ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਨਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਆਮ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸਾਡੀ ਲੱਗਭੱਗ ਇੱਕ ਘੰਟੇ ਤੱਕ ਚੱਲੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦੌਰਾਨ ਸੰਤ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਸਹਿਜਭਾਵ ਨਾਲ ਹੀ ਅਪਣਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਕਿਰਪਾ ਦੁਆਰਾ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਸੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿ ਕੇ, ਅਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸਫਲਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਸੇਵਾ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਬਹੁਮੁੱਲੇ ਯੋਗਦਾਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਦੱਸਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਹੁਣ ਵੀ ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ 'ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ' ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕੋਈ ਖਾਸ ਸਾਹਿਤ ਉਪਲੱਬਧ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ 'ਸਿੱਖ ਧਰਮ' (ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ) ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਉਲੇਖ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਸੰਨ 1976 ਈ. ਵਿੱਚ 'ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ' ਬਾਰੇ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਛਾਪੀ ਗਈ 'ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ' ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਮੈਨੂੰ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿੱਤੀ।

ਇਹ ਪੁਸਤਕ, ਡੂੰਘੀ ਖੋਜ ਭਰਪੂਰ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਸੰਬੰਧੀ ਹਰ ਪੱਖ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਕਾਫੀ ਵੱਡੇ ਅਕਾਰ ਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੀ ਵੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਵੱਲੋਂ ਜਾਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵੱਲੋਂ ਬਹੁਤੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਮੈਂ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੀ ਸ਼ਾਨਾਮੱਤੀ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇਵੋ। ਮੈਂ ਤੱਥਾਂ ਅਤੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਛੋਟੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਿਤਾਬ ਤਿਆਰ ਕਰਾਂ। ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਇਹ ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਲਿਖੇ ਤੱਥ ਅਤੇ ਅੰਕੜੇ, ਉਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਉੱਚ-ਕੋਟੀ ਦੇ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਖੋਜ ਪੱਤਰਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਹਨ। ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਰਪਿਤ ਮਹਾਨ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਅਤੀਤ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ, ਰਿਸ਼ੀਕੋਸ਼ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਨਾਲ ਸੰਖੇਪ ਤੌਰ ਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਦਾ ਦਾਸ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਨਿਮਾਣਾ ਜਿਹਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਥੇ, ਇਹ ਦੱਸਣਾਂ ਵੀ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਮਾਨਯੋਗ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਵਿੱਦਵਤਾ ਅਤੇ ਸੂਝ ਭਰੀ ਦਿਆਲਤਾ ਕਾਰਣ ਹੀ ਮੇਰਾ ਇਹ ਉਪਰਾਲਾ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਮੁੱਲਾ ਨਿਰਮਲ ਸਾਹਿਤ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਇਆ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਵਿਆਕਰਣਕ ਸੋਧ-ਸੁਧਾਈ, ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਮਾਂਜਣ-ਸਿੰਗਾਰਨ, ਐਡਿਟਿੰਗ ਲਈ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਅਪਣਾ ਬਹੁਮੁੱਲਾ ਸਮਾਂ ਨਾ ਦਿੰਦੇ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਛਪਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸੀ। ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਕਰੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਸਦਾ ਬਣਿਆ ਰਹੇ। ਸੂਝਵਾਨ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਨਿਮਰ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਦਾਸ ਦੀ ਤੁੱਛ ਬੁੱਧੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਅਪਣੇ ਵਿੱਦਵਤਾ ਭਰੇ ਸੁਝਾਓ ਭੇਜਣ ਦੀ ਕਿਰਪਾਲਤਾ ਕਰਨ ਤਾਂ ਜੋ ਅਗਲਾ ਐਡੀਸ਼ਨ ਇਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਬਿਹਤਰ ਹੋ ਸਕੇ।

ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ

ਤਿਲਕ ਨਗਰ-1,
ਮੁਕਤਸਰ।

ਅਸੀਸ ਅਤੇ ਸੰਦੇਸ਼

ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਸ੍ਰ. ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ-ਮੁਕਤਸਰ ਨੇ ਜੋ ਆਪਣੀ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਹੱਡ-ਬੀਤੀ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਸੌ ਫੀ ਸਦੀ ਸਹੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਕਿਆਤ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਯਾਤਰੂ ਸੱਜਣਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਵਾਪਰੇ ਹੋਣਗੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਲਮਬੰਦ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਿਸੇ ਵਿਰਲੇ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸ੍ਰ. ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੰਤਰੀਵ ਸ਼ੁੱਭ ਭਾਵਨਾਂ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼, ਕੌਮ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਧਰਮ ਲਈ ਕੁੱਛ ਕਰ ਗੁਜ਼ਰਨ ਦੀ ਲਗਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਸੇਵਾ, ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਕੋਈ ਸੀਮਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਲੇਖਕ ਵਾਂਗ ਹਰੇਕ ਕਰਮਠ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜੇਕਰ ਆਪਣੇ ਜਰੂਰੀ ਰੁੱਤੋਵਿਆਂ ਅਤੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਕੁੱਝ ਸਮਾਂ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਕਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੱਢਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ-ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਹੀ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ, ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਅਤੇ ਮੰਜ਼ਿਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸਾਧਨ ਜੁਟਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

‘ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ’ ਬਾਰੇ ਲੇਖਕ ਦੇ ਕੁੱਝ ਕੁ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸਨ ਜੋ ਕਿ ਸਾਡੀ ਇੱਕ-ਡੇਢ ਘੰਟੇ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚਾਰ ਵਿਮਰਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸਾਰਥਕ ਰੂਪ ਲੈ ਗਏ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜਾਂ ਸ਼ੰਕਾਵਾਂ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ, ਸਮਾਧਾਨ ਬਣ ਗਏ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਜਗਿਆਸੂ (ਲੇਖਕ) ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ‘ਸਿੱਖ ਧਰਮ’ ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਅਹਿਮ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਧੂਰੀ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ‘ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ’ ਦੇ ਮੁੱਢ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ, ਸੰਗਠਨ ਅਤੇ ਕਾਰਜ-ਵਿਧੀਆਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਕੀਤਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਲੇਖਕ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਕਾਫੀ ਸੀਮਤ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਮੇਰੇ ਜ਼ੁਬਾਨੀ-ਕਲਾਮੀ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਸਾਰੀ ਸਾਹਿਤਕ ਸਮੱਗਰੀ ਉਪਲੱਭਦ ਕਰਵਾਈ ਗਈ। ‘ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼’ ਵਿਖੇ ਲੱਗਭੱਗ ਇੱਕ ਹਫਤੇ ਦੀ ਠਹਿਰ ਦੌਰਾਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮ ਪੂਜਨੀਕ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜੋ ਕਿ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ

ਵਰਤਮਾਨ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਹਨ, ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਫਲਸਰੂਪ ਉਹ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਤੀ ਵਿਸਮਾਦੀ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਸੁਚੱਜਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬਰੀਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਦੇਖਣ, ਜਾਨਣ ਅਤੇ ਮਾਨਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਉਹ ਇਸ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਕਿਤਾਬੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਛਾਪ ਕੇ ਪੰਜਾਬ, ਹੋਰ ਸੂਬਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੱਕ ਪਹੰਚਾਉਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸੰਕਲਪ ਹੋ ਗਏ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ ਕਿ ‘ਮੈਂ ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣਾ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਲਿਖ ਕੇ ਭੇਜਾਂਗਾ’।

ਮੈਨੂੰ ਹਾਰਦਿਕ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ‘ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ’ ਬਾਰੇ ਕਾਫੀ ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰਵਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਭਰਪੂਰ ਇੱਕ ਸਾਧਾਰਣ ਆਕਾਰ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਖਰੜਾ ਟਾਈਪ ਕਰਕੇ, ਮੇਰੇ ਵਾਚਣ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਖਰੜੇ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ, ਮੇਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਾਫੀ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਲੇਖਕ ਨੇ ਪੂਰਬਲੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿੱਦਵਾਨ ਲੇਖਕਾਂ, ਸੰਤਾਂ-ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਖੋਜ ਪੱਤਰਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਵੀ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਾਫੀ ਸੀਮਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਇਹ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣਾ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਲੇਖ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੱਥਾਂ ਅਤੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਹੀ ਲਿਖਣ ਦਾ ਇੱਛੁਕ ਸੀ ਜੋ ਝੁਠਲਾਏ ਨਾ ਜਾ ਸਕਣ। ਸ੍ਰ. ਗੁਰਮੀਤ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਉੱਦਮ, ਲਗਨ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਜੋ ਮੇਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸੂਝ-ਬੂਝ, ਬਲ-ਬੁੱਧੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਤਾਂ ਕਿ ਅਜੋਕੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਗੌਰਵਮਈ ਵਿਰਸੇ, ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਪਿਛੋਕੜ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਜੋ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਦੀ ਅਤੀ ਵੱਡੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਵੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ‘ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ’ ਬਾਰੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸੰਤ ਅਤੇ ਸੂਝਵਾਨ ਵਿੱਦਵਾਨ ਸੱਜਣ, ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉਸਾਰੂ ਸੁਝਾਓ ਅਤੇ ਅਗਵਾਈ ਦੇ ਕੇ ਉਸਦੀ ਹੌਸਲਾ ਅਫਜ਼ਾਈ ਕਰਨਗੇ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਅੰਗ ਸੰਗ ਸਹਾਈ ਹੋਣ।

ਅਕਤੂਬਰ, 2009

(ਸੰਤ) ਜੋਧ ਸਿੰਘ

ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ,
ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼

ਸੇਵਕ ਕਉ ਸੇਵਾ ਬਨਿ ਆਈ

ਸ੍ਰ. ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਈ ਸਕੂਲ, ਮੁਕਤਸਰ (ਹੁਣ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ) ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰਦੇ ਸਾਂ। ਬੜੇ ਹੀ ਗੁਰਬਤ ਪਰ ਗ਼ੈਰਤ, ਮਿਹਨਤ ਪਰ ਮੁਹੱਬਤ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ। ਸਕੂਲ ਇੱਕ ਵਿੱਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਲਕਿ ਸੱਚੇ ਸੁੱਚੇ ਇਨਸਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਦਕ ਅਤੇ ਸਿਰਤ ਦੇ ਸਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਢਾਲਣ ਵਾਲੀ ਟਕਸਾਲ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰਗੇ ਤਿਆਗੀ ਤੇ ਤਪੱਸਵੀ ਸੰਤਾਂ- ਮੁਨੀਆਂ ਜਿਹੇ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਐਤਵਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਛੁੱਟੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦਿਨੀ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ, ਸਦਾਚਾਰ ਅਤੇ ਸਤਿਆਰਥ ਬਾਰੇ ਮਾਖਿਓਂ-ਮਿੱਠੀਆਂ ਗਿਆਨ ਭਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ। ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਉਦੋਂ ਵੀ ਉਤਨੇ ਹੀ ਗੰਭੀਰ, ਹੱਸਮੁੱਖ ਅਤੇ ਮਿਲਾਪੜੇ ਸਨ ਜਿੰਨੇ ਕਿ ਅੱਜ ਹਨ।

ਸ੍ਰ. ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਯੋਗਦਾਨ ਦੇ ਜ਼ਿਕਰ ਬਗ਼ੈਰ ਮੇਰਾ ਕੁੱਝ ਲਿਖਣਾ ਅਧੂਰਾ ਰਹੇਗਾ। ਕਾਰ- ਸੇਵਾ ਵਾਲੇ ਬਾਬਿਆਂ ਨਾਲ ਦਿਲੀ ਸਨੇਹ ਰੱਖਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਕੇ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਖੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਾਲੀ ਤੰਗ ਜਿਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇ ਤਬਾਦਲੇ ਵਿੱਚ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇ ਕੇ ਕਾਲਜ ਇਮਾਰਤ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡੀ ਸੀਨੀ. ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ ਲਈ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਪਣਾ ਭਰਪੂਰ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਫਿਰ ਦੂਸਰੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸਥਾਨ, ਸਰਾਏ ਨਾਗਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਨਨਕਾਣਾ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਸਾਥੀਆਂ (ਸ੍ਰ. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ, ਮੈਨੇਜਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰ. ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ, ਹੈਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਸਕੂਲ) ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਰਾਜ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ ਜੋੜਨ ਲਈ ਕੁੱਝ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾਨ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਮੁੱਲ ਲੈ ਕੇ ਦੋ ਮਾਰਗੀ ਸੜਕ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਵਾਇਆ। ਸੜਕ ਤੇ ਲਾਈਟਾਂ

ਲਗਵਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਵਾਲੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਕੇ ਦਰਸ਼ਨੀ ਗੇਟ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਵਾਉਣਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਪਲੱਭਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੇ ਅਪਣੇ ਪੂਰੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਾ-ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਡੀ.ਸੀ. ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਫਤਰ ਦੀਆਂ ਜੁੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਹੱਸ ਹੱਸ ਨਿਭਾਉਣ ਦੇ ਬਦਲੇ ਸੇਵਾ ਰਿਕਾਰਡ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਅਤੀ ਉੱਤਮ ਕਥਨ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ 20 ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਰੈਡ ਕਰਾਸ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਵਜੋਂ ਵੀ ਕਾਰਜ ਭਾਰ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਪਾਰਕ ਦਾ ਨਵ-ਨਿਰਮਾਣ, ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਕੰਪਲੈਕਸ, ਰੈਡ ਕਰਾਸ ਭਵਨ, ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਆਡੀਟੋਰੀਅਮ, ਓਪਨ ਏਅਰ ਥਿਏਟਰ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਖੇਡ ਗਰਾਊਂਡ ਅਪਣੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਹੇਠ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਏ। ਹੁਣ ਬਿਰਧ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ, ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਪਾਰਕ ਵਿੱਚ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਪੌਦਿਆਂ ਦੀ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਗੋਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਉਸਦੇ ਮਨ ਭਾਉਂਦੇ ਸ਼ੌਕ ਹਨ।

ਕੋਮਲ ਕਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਮੇਰਾ ਵੀਰ, ਰਸ ਭਿੰਨਾਂ ਨਿਰਮੋਖ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਗੁਜਲ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਖਾਸ ਮੁਹਾਰਤ ਰਖਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਛਾਪ ਉਸ ਨੇ ਅਪਣੇ ਵਿਦੇਸ਼ (ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ) ਦੌਰੇ ਦੌਰਾਨ ਵੀ ਅਪਣੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕਾਂ ਵਿੱਚ ਛੱਡੀ ਹੈ। ਜਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕ ਆਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੁਹਜਾਤਮਕ, ਕਲਾਤਮਿਕ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਕ ਬਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਪਾਵਨ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਆ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇੰਝ ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਦੇ ਸੰਗ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਡੂੰਘੇਰੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਜੀਵ ਪ੍ਰਾਸ਼ਰ, ਸ੍ਰ. ਨਾਮਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰ. ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਸ਼ਿੰਦਰਪਾਲ ਅਤੇ ਨਾਚੀਜ਼ ਨੇ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਸਮਾਗਮਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਰੋਹਾਂ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਤੇ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਗਤੀ ਕਾਵਿ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਵੱਡਮੁੱਲੀ ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਕੋਈ ਪਹਿਲਾ ਹੰਭਲਾ ਨਹੀਂ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿੱਦਵਾਨ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਤੇ ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ. ਲਈ ਸ਼ੋਧ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਿਖ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਪਰ ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਨਰੋਏ ਪੱਖੋਂ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ, ਇਸ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਯੋਗਦਾਨ ਬਾਰੇ ਰੌਚਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਜੋ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ, 'ਮਾਰਿਆ ਸਿਕਾ ਜਗਤ ਵਿਚਿ ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ'। ਪਹਿਲੀ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਤੋਂ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਤੱਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਅਰਬੀ ਫਾਰਸੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਦਰਸਾਉਣ

ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਮੌਲਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। 'ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ' ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਇੱਕ ਨਿਵੇਕਲੀ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਵੇਦਾਂਤ ਦੇ ਅਦਵੈਤਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ।

ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਕਿਤਾਬ 'ਸਿੱਖ ਧਰਮ' ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਛਪਵਾ ਕੇ ਦਾਨੀ ਸੱਜਣਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ 3000 ਕਾਪੀ ਮੁਫਤ ਵੰਡ ਕੇ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾ ਚੁੱਕੇ ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੀਲ ਪੱਥਰ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਅਪਣੀ ਸਹਿਜ ਪ੍ਰੀਤ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਫਲਸਫੇ ਨਾਲ ਅਪਣੀ ਰੂਹਾਨੀ ਸਾਂਝ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਗੇ।

ਸਿਤੰਬਰ, 2009

ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ,

ਇੰਚਾਰਜ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ,
ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਲਜ, ਮੁਕਤਸਰ।

ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਿਧਾਂਤ

- ਨਿਰਮਲ (ਸਵੱਛ) ਰਹਿਣੀ, ਸਾਦਾ ਜੀਵਨ, ਭਗਵਾਂ ਜਾਂ ਸਫੈਦ ਬਸਤ੍ਰ ਪਹਿਨਣਾਂ।
- ਕੇਸਾਧਾਰੀ ਹੋਣਾਂ ਅਤੇ ਬਿਹੰਗਮ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਣਾ।
- ਇਸ਼ਟ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹਨ। ਇੱਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣਾ, ਜਪਾਉਣਾਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੇਵਤੇ ਜਾਂ ਅਵਤਾਰ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਦਸੋਂ ਗੁਰੂ ਇੱਕੋ ਜੋਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਸਰੂਪ ਹਨ।
- ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਤੇ ਕਰਾਉਣਾ। ਗੁਰਮਤਿ ਸਬੰਧੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਰਚ ਕੇ ਗੁਰ ਸਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਕਰਨਾ।
- ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪੌਰਾਣਿਕ ਵੇਦ-ਸਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ।
- ਸਨਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿੱਦਿਆ ਪੱਧਰੀ ਅਪਣਾ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟਤਾ ਸਿੱਧ ਕਰਨਾ।
- ਅਤਿੱਥੀ, ਅਭਿਆਗਤ, ਗਰੀਬਾਂ, ਸੰਤ-ਫਕੀਰਾਂ ਲਈ ਲੰਗਰ ਦੇ ਅਤੁੱਟ ਭੰਡਾਰੇ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਰਾਮ/ ਠਹਿਰਣ ਲਈ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਾਉਣਾ।
- ਕਥਾ ਵਿਚਾਰ ਕੇਵਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਹੀ ਕਰਨਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਪਸ਼ਟੀ-ਕਰਣ ਲਈ ਵੇਦਾਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਾ।
- ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ; ਹਰੇਕ ਨਿਰਮਲਾ ਸੰਤ ਧਰਮ ਦਾ ਧਨੁੱਖ, ਗਿਆਨ ਦਾ ਖੜਗ, ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਨੇਜਾ, ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਦੀ ਸੰਜੋਇ, ਖਿਮਾਂ ਦਾ ਟੋਪ, ਧੀਰਜ ਦੀ ਢਾਲ, ਵੇਦ ਗੁਰੂ ਦੇ ਵਚਨ ਰੂਪੀ ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸਿਦਕ ਦਾ ਭੱਥਾ, ਗਰੀਬੀ ਦੀ ਗਦਾ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੀ ਕਰਦ ਆਦਿ ਸ਼ਸਤਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਧਾਰਨ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਤਿ ਦੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਜਤਿ ਦੀ ਜੀਨ ਪੁਆ ਕੇ ਸਵਾਰ ਕਰਾਏ। ਗੁਰੂ- ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦੇ ਧਿਆਨ ਦਾ ਚੋਲਾ ਪਹਿਨੇ, ਹਰ ਸੂਰਤ ਨਾਲ ਸਾਬਤ ਰਹਿਣ ਦੀ ਦਸਤਾਰ, ਸੰਤੋਖ ਦਾ ਕਮਰਬੰਦ, ਜਤ ਦਾ ਲੰਗੋਟਾ ਆਦਿ ਬਸਤਰ ਪਹਿਨੇ, ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੈਵੀ-ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਰਤਨਾਂ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਮੋਟੇ ਮੋਟੇ ਲੱਛਣ ਹਨ।

*****

ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ

ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦਾ ਆਰੰਭ ਤੇ ਵਿਕਾਸ

ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੇ ਆਰੰਭ ਸੰਬੰਧੀ ਭਾਵੇਂ ਵਿੱਦਵਾਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਇ ਰੱਖਦੇ ਆਏ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਤੇ ਨਾਮਵਰ ਵਿੱਦਵਾਨ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦਾ ਆਰੰਭ ਜਗਤ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋਇਆ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ 'ਆਪ ਨਾਰਾਇਣ ਕਲਾ ਧਾਰਿ ਜਗ ਮਹਿ ਪਰਵਰਿਓ' ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀ ਅਤੇ ਧਰ ਦਰਗਾਹ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹੇ ਮਹਾਨ ਵਿੱਦਵਾਨ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਨਾ ਸਿਰਫ ਹਿੰਦੂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਵੇਦਾਂ-ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੇ ਬਲਕਿ ਸਮਕਾਲੀ ਇਸਲਾਮੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਵੀ ਗਿਆਤਾ ਸਨ। ਸੱਚੇ ਸੋਚੇ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਪਣੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਪਰਪੱਕਤਾ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੰਤਾਂ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਇਸੇ ਸਦਕਾ ਹੀ ਅਪਣੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਫੇਰੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਦੂਸਰੇ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਖੋਖਲੇਪਨ ਅਤੇ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਘਾੜਿਆ। ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਆਪ ਬਾਣੀ ਰਚੀ, ਸੰਭਾਲਿਆ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤਾ।

ਨਿਰੰਕਾਰ ਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਿੱਥੇ ਆਪ ਕਈ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਗਿਆਤਾ ਸਨ, ਉਥੇ ਅਪਣੇ ਸਿੱਖ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੱਚ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਮ ਜਪਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। **'ਵਿਦਿਆ ਵੀਚਾਰੀ ਤਾ ਪਰਉਪਕਾਰੇ'** ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਮਹਾਂਵਾਕ ਉਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਿਹੰਗਮਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੁਦਾਇ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਮ ਜਪਣ ਜਪਾਉਣ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸੱਚੇ ਸਿੱਖ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਯਾਦ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ

ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਪ੍ਰਦੀਪਕਾ' ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ "ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸੈਂ ਲੇ ਕਰ ਦਸਮੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪ੍ਰਯੰਤ ਜੋ ਲੋਗ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਸੇਵਕ ਉਪਦੇਸ਼ੀ ਹੋਤੇ ਰਹੇ ਸੋ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ੀ ਹੋਤੇ ਰਹੇ ਸੋ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਰਹੇ ਔਰ ਜੋ ਬਿਹੰਗਮ ਬੈਰਾਗਵਾਨ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਛੱਡ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਲੇ ਕਰ ਚੇਲੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਹੋਤੇ ਰਹੇ ਸੋ ਨਿਰਮਲੇ ਸਿੱਖ ਸਦਾਵਤੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਦੋ ਸੰਗਯਾ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਘਰ ਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਕੀ ਥੀਂ ਸੋਈ ਅਥ ਹੈ"। ਪੰਥ ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਹਸਤੀ, ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਇਹ ਗੱਲ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ, ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨਾਲੋਂ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ ਉਤੇ ਕੋਈ ਵੱਖਰਾ ਪੰਥ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਕੁੱਝ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹੀ ਵੱਖਰੇ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਮੁੱਚੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ' ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ:

ਨਾਨਕ ਸੰਤ ਨਿਰਮਲ ਭਏ ਜਿਨ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਸੋਇ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੰਨਾ ੨੯੭)

ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਗਾਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵਿੱਚ ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਅਲੋਪ ਹੋ ਕੇ ਫਿਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦਰਬਾਰ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਗਿਆਨ ਭਾਈ ਭਗੀਰਥ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਗਾਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਭਗੀਰਥ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਪਹਿਲਾ ਨਿਰਮਲਾ ਸਿੱਖ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਿਰਮਲੇ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਗਿਆਰਵੀਂ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮਲਸੀਹਾਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨਿਵਾਸੀ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਭਗੀਰਥ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਸੰਤ ਵਰਣ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਦੇ ਮੋਢੀ ਭਾਈ ਜੀਵਾ ਜੀ ਹੋਏ ਹਨ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਗਿਆਰਵੀਂ ਵਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਹੰਤ ਗਣੇਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਨਿਰਮਲ ਬੰਸ' ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗਵਾਹੀਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਉਹ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਿਰਮਲੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਗੱਦੀ ਉਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਆਪਣੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾਤਾ, ਵਿੱਦਿਆ ਦਾਤਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਉਂਜਲ ਤੇ ਸਵੱਛ ਵਸਤਰ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ 'ਨਿਰਮਲੇ' ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਪ੍ਰਦੀਪਕਾ, ਨਿਰਮਲ ਭੂਸ਼ਣ, ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦਰਸ਼ਨ ਆਦਿ ਵਿੱਚ,

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਟੂਕਾਂ ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ ਅਪਾਰ ਤਾਸੁ ਬਿਨ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੰਨਾਂ 409) ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠਾਉਣ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਬਿਆਨ: **ਬਾਪਿਓ ਲਹਿਣਾ ਜੀਵਦ ਗੁਰਿਆਈ ਸਿਰ ਛੜੁ ਫਿਰਾਇਆ, ਮਾਰਿਆ ਸਿਕਾ ਜਗਤ ਵਿਚਿ ਨਾਨਕ 'ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ' ਚਲਾਇਆ (੧,੪੫)** ਦੇ ਅਧਾਰ ਉਤੇ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ-ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੁਚੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਵੀ ਇਹ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਮਤਾਂ-ਮਤਾਂਤਰਾਂ ਬਾਰੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਿਆਲ ਦਰਜ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪੂਰਨ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸੀ। ਇਹ ਪ੍ਰਚਲਤ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਮੁਹਾਰਤ ਅਤੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਪਣੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੌਰਾਨ ਜਿੱਥੇ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਗਏ, ਉਥੋਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮਸਾਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨ, ਨਾਮ ਜਪਣ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।

ਇਹ ਪਰੰਪਰਾ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸੰਗਠਨਾਤਮਕ ਰੂਪ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸਾਡੀ ਜੀਵਨਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਸਮਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਨਿਰਮਲ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵੀ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬਾਅਦ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਅ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। **ਇਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਬਲ ਮਿਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗੁਰਤਾ ਗੱਦੀ ਸਮੇਂ ਹੀ ਮੀਰੀ ਅਤੇ ਪੀਰੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਸਮੁਦਾਇ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਿਆਂ।** ਸਿੱਖ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਸੰਤ ਵੀ ਅਤੇ ਯੋਧਾ ਵੀ ਬਣਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਪਰਬਲ ਇਨਸਾਨੀ ਰੁੱਚੀਆਂ ਵੱਸ ਬੀਰ ਰਸ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ, ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਬਲਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਜੰਗੀ ਕਰਤੱਬਾਂ ਵਿਚ ਵੱਧ ਰੁੱਚੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਬਾਕਾਇਦਾ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਲ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਵੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਜਦ ਕਿ ਸ਼ਾਂਤ ਰਸ, ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਰੁੱਚੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰਕੇ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਅਧਿਐਨ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ- ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਅਵਸਰ ਪੈਣ ਤੇ ਹੀ ਜੰਗਾਂ-ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ।

ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੀ ਇਹ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਬਾਦ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੌਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸੇਵਕ ਵੀ ਇਸੇ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਅਪਣੀਆਂ-ਅਪਣੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਕੁੱਝ ਅਪਣਾ ਵੱਧ ਧਿਆਨ ਜੰਗੀ ਅਭਿਆਸ ਵੱਲ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ ਜਦ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਅਪਣਾ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ-ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਅਤੇ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਵੱਲ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਵੀ ਸ਼ਸਤਰ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਦੀ ਇਹ ਰਵਾਇਤ ਪੂਰੀ ਪਰਿਪੱਕਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ ਨਾ ਸਿਰਫ ਅਨਮੁੱਲੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ, ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨਾਲ ਜੰਗਾਂ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਕੇ ਦਿਖਾਈ ਬੀਰਤਾ ਦੇ ਬਦਲੇ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਨਾਮ ਅਤੇ ਰੁਤਬਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਬਲਕਿ ਅਦੁੱਤੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਕੇ ਹਿੰਦ ਦੀ ਚਾਦਰ ਅਖਵਾਏ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਰਮਵੇਤਾ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਵਰਗ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਪਰਿਪੱਕ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਉਚੇ ਸੁੱਚੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਰਹਿਣੀ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲੇ ਹੋਣ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਹਿੰਦਵੀ ਜਾਂ ਸਾਧ ਭਾਖ਼ਾ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਰੁਚੀ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ ਪਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਏ ਗਏ ਭਗਤੀ ਆਧਾਰਿਤ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਆਧਾਰ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਲਹਿਰ ਦੇਸ਼-ਵਿਆਪੀ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਗਿਆਤਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕਵੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਕਦਰਦਾਨ ਸਨ। ਉਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਵਕਤੀ ਲੋੜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਥਾਈ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਤੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਬੀਨ 52 ਕਵੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲਿਖਾਰੀ ਹਰ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਹੇਠ ਰਹਿ ਕੇ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਿਪੁੰਨ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਿਮਿੱਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ, **ਸੰਮਤ 1743 (ਸੰਨ 1686 ਈ:) ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪੰਜ ਹੋਣਹਾਰ ਸਿੱਖਾਂ (ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ,**

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੈਣਾ ਸਿੰਘ) ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਅਤੇ ਸੰਨਿਆਸੀ ਵੇਸ਼ ਭੂਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਕਾਂਸ਼ੀ (ਬਨਾਰਸ) ਭੇਜਿਆ।

ਸੰਨ 1699 ਈ. ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਖਾਲਸਾ ਸਾਜੇ ਜਾਣ ਦੀ ਅਹਿਮ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ। ਉਪਰੰਤ 13 ਸਾਲ ਬਨਾਰਸ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਉਹ ਪੰਜੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਪਿਸ ਆ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਲਈ ਯਾਚਨਾਂ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਬਾਕਾਇਦਾ **‘ਨਿਰਮਲੇ’** ਨਾਮ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਜੋ ਨਿਰਮਲ ਵਸਤਰ ਪਹਿਰ, ਸ਼ਾਂਤ ਚਿੱਤ ਰਹਿ ਕੇ ਨਾਮ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ, ਉਹ ਹੀ ਸਭ **‘ਨਿਰਮਲੇ’** ਸੰਤ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ‘ਧਰਮ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ’ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ।

ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੇ ਪਟਿਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਬ ਮਿਸਲ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਅਤੇ ਕਈ ਨਿਰਮਲੇ, ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਦਰਗਾਹਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਨ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਣ ਤੋਂ ਸਿਰਫ 11 ਸਾਲ ਬਾਦ 1710 ਈ. ਵਿੱਚ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਦਰਗਾਹਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਕਨਖਲ (ਹਰਿਦੁਆਰ) ਨਿਵਾਸ ਕਰਨਾ ਅਤੇ 1726 ਈ. ਵਿੱਚ ਰਾਇ ਅਹਿਮਦ ਵੱਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਪਟਾ ਲਿਖ ਕੇ ਦੇਣਾਂ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੁੱਝ ਮਸ਼ਹੂਰ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੰਡਿਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਕਰਮ ਵਿਪਾਕ (1753 ਈ.), ਪ੍ਰਬੋਧ ਚੰਦਰ ਨਾਟਕ (1760 ਈ.), ਮੋਖ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਮੋਖਸ਼ ਪੰਥ) (1778 ਈ.) ਅਤੇ ਪੰਡਿਤ ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਚੇਤਨ ਮੱਠ ਕਾਂਸ਼ੀ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਗਈ ਅਦ੍ਵੈਤ ਸਿੱਧੀ ਕੀ ਸੁਗਮ ਸਾਰ ਚੰਦ੍ਰਿਕਾ (1767 ਈ.) ਆਦਿ ਰਚਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜਾਹਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਥਾਪਤੀ ਦੇ ਸਿਖਰ ਤੇ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਿਨਾ ਸ਼ੱਕ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਸੀ। ਪੰਥ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ “ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਸਤਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਲਈ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਅਸਲੋਂ ਭਿੱਖੂ ਜਾਂ ਵਿਰੱਕਤ (ਅਰਥ) ਸਿੱਖ ਸਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਨਿਰਮਲੇ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਗ ਦਾ ਪਾਠੀ ਬਣਾਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੀ ਸਿੱਖ-ਮਤਿ ਨੂੰ ਸਰਬੋਤਮ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ”। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਪ੍ਰਿੰ.

ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, “ਜੇ ਨਿਰਮਲੇ ਕੋਈ ਵੱਖਰਾ ਫਿਰਕਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਣਾਏ ਸਿੱਖ ਨਿਰਮਲੇ ਹੁੰਦੇ ਪਰ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਕੀ ਹਾਂ? ਉਦਾਸੀਆਂ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲੇ ਬਾਬਿਆਂ ਨੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਸਿੱਖ ਬਣਾਏ ਹਨ, ਉਹ ਸਿੱਖ ਉਦਾਸੀ, ਨਿਰਮਲੇ ਆਦਿ ਨਹੀਂ ਸਦਵਾਏ, ਸਗੋਂ ਆਮ ਸਿੱਖ ਬਣੇ”।

‘ਨਿਰਮਲ’ ਪਦ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ- ‘ਮਲ ਰਹਿਤ’, ‘ਪਾਪ ਰਹਿਤ’, ‘ਪਵਿੱਤਰ’। ‘ਨਿਰਮਲ’ ਕਿਵੇਂ ਬਣਿਆ ਜਾਵੇ ? ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਲਈ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਅਨੇਕ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਕਈ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖੇ ਗਏ ਅਤੇ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਅੱਜ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ‘ਨਿਰਮਲ’ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਿਰਮਲ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵੀ ਦੱਸੇ ਹਨ ਕਿ ਮੋਹ, ਮਾਇਆ, ਵਿਸ਼ੇ, ਵਿਕਾਰਾਂ ਆਦਿ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਰਹਿ ਕੇ, ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਨਿੱਜ ਸੁਆਰਥ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉੱਠਾ ਕੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਮਨ ਅਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਲਈ ਨਾਮ, ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਾ ਸ਼ਰੀਰ ਧਾਰਿਆ ਸਫਲ ਕਰਨ ਲਈ ਤਨ ਮਨ ਨਾਲ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨਾ ਕਰਾਉਣਾ ਹੀ ‘ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ’ ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਦਰਸ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ।

*****

ਨਿਰਮਲ ਰਹਿਣੀ

ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤ, ਦਸਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜੋਤ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਇਸ਼ਟ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਰ ਨਿਰਮਲਾ ਸੰਤ ਉਸ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਵਿੱਚ ਦੀਖਿਅਤ ਅਤੇ ਸਿਖਿਅਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ-ਚੇਲਾ ਪਰੰਪਰਾ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਉਸਦੀ ਗੱਦੀ ਵੱਡੇ ਚੇਲੇ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਅਯੋਗ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੇਲੇ ਨੂੰ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਚੱਲ ਅਚੱਲ ਸੰਪਤੀਆਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਾਰਸ ਬਣ ਲਈ ਵੀ ਗੁਰੂ-ਚੇਲਾ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸੰਤ ਗੁਰੂ ਦਾ ਚੇਲਾ ਬਣ ਕੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਉੱਤਰ-ਅਧਿਕਾਰਤਾ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

- (1) ਕੁੱਝ ਸੰਤ ਭਗਵੇਂ ਰੰਗ ਦੇ ਵਸਤਰ ਪਹਿਨਦੇ ਹਨ, ਲੰਗੋਟੀ ਲਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਗਾਤੀ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਭਗਵੇਂ ਵੇਸ ਵਾਲੇ ਸੰਤ ਕਾਫੀ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਾਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਤਰ ਡੇਰੇ ਪੰਜਾਬੋਂ ਬਾਹਰ ਹਰਿਦੁਆਰ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼, ਪ੍ਰਯਾਗ ਰਾਜ, ਅਲਾਹਾਬਾਦ, ਕਾਸ਼ੀ (ਬਨਾਰਸ) ਆਦਿ ਸਨਾਤਨ ਧਰਮ ਸਥਾਨਾਂ ਵਾਲੇ ਨਗਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਬਸਤਰ ਧਾਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਇੱਕ ਤਾਂ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਜਿਹਾ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ ਕਿ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦੁਆਰਾ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੰਗਰ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ, ਅਪਣੇ ਭਗਵੇਂ ਵਸਤਰ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਟਾ ਕਰਨਾ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। (ਵੇਰਵੇ ਸਹਿਤ ਅੱਗੇ ਦਰਜ ਹੈ)
- (2) ਜੋ ਸੰਤ ਸਾਰੇ ਵਸਤਰ ਸਫੈਦ ਰੰਗ ਦੇ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਮ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਨਾਲੋਂ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

- (3) ਕੁੱਝ ਕੁ ਸੰਤ ਵਸਤਰ ਤਾਂ ਸਫੈਦ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਦਸਤਾਰ ਭਗਵੇਂ ਰੰਗ ਦੀ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਦੂਜੀ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸੰਤ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੇ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਾਬੰਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਹਰ ਇੱਕ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਾਅਦ 'ਚ ਉਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਨਿਰਮਲਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਅਪਣੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਿੱਦਿਅਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਵਿਆਪਕ ਧਰਾਤਲ ਉੱਤੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹੋਰਨਾਂ ਮੱਤ-ਮਤਾਂਤਰਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸੰਪਦਾ (ਗੁਰਮਤਿ) ਨੂੰ ਸਰਵੋਤਮ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਸੰਤਾਂ-ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਅਧਿਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਵੀ ਅਨੇਕ ਉਪ-ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਮਹੰਤ ਗਣੇਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ 17 ਅਤੇ ਮਹੰਤ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਾਹੌਰ ਵਾਲਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ 33 ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪ-ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਦਾ ਨਾਮਕਰਣ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨਾਂ, ਵਰਗਾਂ, ਵੱਡੇ ਸੰਤਾਂ-ਮਹੰਤਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਲਈ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਰਹਿਣਾਂ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ ਦੀ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਕਿਸੇ ਡੇਰੇ ਦੀ ਸੰਪਤੀ ਦਾ ਵਾਰਸ ਬਣਨ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਹੁਣ ਇਸ ਨਿਯਮ ਦਾ ਬਹੁਤੀ ਕਠੋਰਤਾ ਨਾਲ ਪਾਲਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਨਿਰਮਲ ਡੇਰਿਆਂ ਦੇ ਮਹੰਤ ਜੇਕਰ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਨਗੇ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਦੂਜਾ ਮੁੱਖ ਨੁਕਸਾਨ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚੇ, ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਡੇਰੇ ਜਾਂ ਆਸ਼ਰਮ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਝਗੜਿਆਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਕਈ ਨਿਰਮਲ ਡੇਰੇ ਧਰਮ-ਕਰਮ, ਪੜ੍ਹਨ-ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਨਾਂ ਰਹਿ ਕੇ, ਆਮ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀਆਂ ਵਰਗੇ ਘਰ ਹੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਡੇਰੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਘਾਲ ਕਮਾਈ ਸਦਕਾ, ਆਮ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਹੀ ਬਣੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਜੇਕਰ ਡੇਰਿਆਂ ਦੇ ਮਹੰਤ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਨਾ ਕਰਨ ਤਾਂ ਇਹ ਡੇਰੇ ਮੁੜ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵੱਲ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

*****

ਨਿਰਮਲ ਸੰਪਰਦਾਇ ਦੇ ਡੇਰੇ (ਪ੍ਰਬੰਧ)

ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸਮੂਹਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਇਕੱਤਰਤਾ ਹਰਿਦੁਆਰ ਦੇ ਕੁੰਭ ਉਤੇ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਵਿਖੇ 1758 ਈ. ਵਿੱਚ, ਦੂਜੀ ਵਾਰ 1764 ਈ. ਵਿੱਚ ਅਰਧ ਕੁੰਭੀ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਵਾਰ 1770 ਈ. ਵਿੱਚ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਵਿਖੇ ਹੋਈ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1806 ਈ. ਦੇ ਹਰਿਦੁਆਰ ਦੇ ਕੁੰਭ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਸਾਰੇ ਡੇਰੇਦਾਰ ਮਹੰਤਾਂ ਨੇ ਕੁੱਝ ਰੁਪਿਆ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰਕੇ ਕਨਖਲ (ਹਰਿਦੁਆਰ) ਡੇਰਾ ਬਾਬਾ ਦਰਗਾਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿੱਚ ਲੰਗਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕੁੰਭ ਉਤੇ ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਦਾ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਗੰਗਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਪੁੱਜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ। ਭਾਵੇਂ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ 1855 ਈ. ਵਿੱਚ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਜਰੂਰ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ 1806 ਈ. ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਇਮ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤ ਬੜੇ ਸੰਜਮੀ, ਤਿਆਗੀ, ਵੈਰਾਗੀ ਤੇ ਵਿਰੱਕਤੀ (ਉਪਰਾਮ) ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਵੈਰਾਗ ਬਿਰਤੀ ਵਿਚ ਥਾਂ ਪੁਰ ਥਾਂ ਵਿਚਰਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ, ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਵਿੱਦਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਜਿੱਥੇ ਮਨ ਰਮਿਆ, ਆਸਨ ਲਗਾ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ। ਜੇ ਕੋਈ ਸਾਧੂ ਚੰਗਾ ਨਿਤ-ਨੇਮੀ, ਭਜਨੀਕ, ਵਿੱਦਵਾਨ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖੀ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਥੇ ਸੰਗਤ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਸਤਿਸੰਗ ਚੱਲ ਪੈਂਦਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਕਮਰਾ ਜਾਂ ਦੋ ਕਮਰਿਆਂ ਦੀ ਛੋਟੀ ਇਮਾਰਤ ਬਣਦੀ, ਫਿਰ ਉਹੀ ਇਮਾਰਤ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਵੱਡੇ ਡੇਰੇ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਜਾਂਦੀ। ਕਈ ਅਮੀਰ ਸੇਵਕਾਂ ਨੇ ਮਕਾਨ ਬਣਾ ਕੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਅਰਪਣ ਕੀਤੇ। ਕਈ ਸੰਤ ਆਪ ਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਖਰੀਦ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸਤਿਸੰਗ ਕਰਦੇ। ਸੰਗਤ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੋਟਾ ਡੇਰਾ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਡੇਰੇ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦਾ। ਡੇਰੇ ਦਾ ਮੁਖੀਆ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਜਿਤਨਾ ਵਿੱਦਵਾਨ ਹੁੰਦਾ, ਉਤਨਾ ਹੀ ਉਹਦਾ ਡੇਰਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਤੇ ਵੱਡਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ, ਸੰਥਿਆ ਰਾਹੀਂ ਸਿਖਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਰਥ ਤਥਾ ਭਾਵਰਸਾਮ੍ਰਿਤੀ,

ਸਾਰਕੁਤਾਵਲੀ, ਵਿਚਾਰ ਸਾਗਰ ਆਦਿ ਵੇਦਾਂਤ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਤੇ ਰਾਗ ਵਿੱਦਿਆ ਸਿਖਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪਾਠ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਨਿਰਮਲ ਟਕਸਾਲੀ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਪਾਠੀ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ। ਬਿਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਵਾਈ ਬੂਟੀ ਦੇ ਕੇ ਮੁਫਤ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਠਹਿਰਨ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਕਰਦੇ। ਕੁੱਝ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਸਾਧੂ ਵੀ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਰੱਖ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਆਮ ਕਰਕੇ, ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਧੂਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਸ (10) ਤੋਂ 50-60 ਤੱਕ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੀਤ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਸਾਧੂ ਸੰਤਾਂ ਨੇ 'ਮਧੂਕੜੀ' (ਭਿੱਖਿਆ) ਕਰਨ ਦੀ ਚੀਤੀ ਅਪਣਾਈ। ਡੇਰੇਦਾਰ (ਮਹੰਤ) ਸਾਧਾਰਾਣ ਪਾਠ, ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਆਦਿ ਕਰਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ। ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਵਿੱਦਵਾਨ ਸੰਤ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਕਥਾ-ਵਿਖਿਆਨ ਕਰਦੇ। ਭੇਟ ਪੂਜਾ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮਾਇਆ ਮਿਲਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਇਹ ਡੇਰੇਦਾਰ ਮਾਲੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਚੰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੰਗਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸੇਵਾਦਾਰ ਵੀ ਵਧਣ ਲੱਗੇ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਇਹ ਡੇਰੇ ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਹੀ ਬਣੇ।

ਭਾਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ, ਹਰਿਦੁਆਰ, ਰਿਖੀਕੇਸ਼ ਤੇ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਲਾਹੌਰ, ਸ਼ਾਹਦਰਾ, ਗੁੱਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਪੱਤੋਕੀ, ਮੁਲਤਾਨ, ਸਰਗੋਧਾ, ਲਾਇਲਪੁਰ, ਮੰਗਵਾਲ, ਪੜਿਆਲ, ਚੱਕਵਾਲ, ਪਿੰਡੀ ਘੋਬ, ਥੋਹਾ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਸੁੱਖੇ, ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ, ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ, ਪੇਸ਼ਾਵਰ, ਹੋਤੀ-ਮਰਦਾਨ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ-ਸਿੰਧ, ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ, ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ, ਲੰਮੇ ਜਾਗੀਰ, ਹਰੀਪੁਰ ਬੁਤਾਲਾ, ਸਿਆਲਕੋਟ, ਪਾਕ-ਪਟਨ, ਭੋਂਠ, ਛਤਰ ਕਲਾਸ, ਰਾਵਲਕੋਟ, ਗੁੱਜਰਖ਼ਾਨ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਕਤ ਡੇਰੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਗਏ। ਸਾਰੇ ਡੇਰੇਦਾਰ ਸੰਤ-ਮਹੰਤ ਭਾਰਤ ਆ ਗਏ। ਕੋਈ ਸੰਤ ਕਿਸੇ ਡੇਰੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਕੋਈ ਸੰਤ ਕਿਸੇ ਡੇਰੇ। ਕੁੱਝ ਸੰਤ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਿੱਖ ਸੇਵਕਾਂ ਕੋਲ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ। 1952 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਡੇਰੇ ਕਾਇਮ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਹਰਿਦੁਆਰ, ਰਿਖੀਕੇਸ਼, ਦਿੱਲੀ, ਮੁਰਾਦਾਬਾਦ, ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ, ਮੋਦੀ ਨਗਰ, ਸਹਾਰਨਪੁਰ, ਬੈਲਪੜਾ, ਮਿਰਜ਼ਾਪੁਰ, ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ, ਕਾਸ਼ੀ, ਜੰਮੂ ਆਦਿ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਡੇਰੇ ਬਣੇ। ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਡੇਰੇ ਘੱਟ ਬਣੇ ਕਿਉਂਕਿ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਨਾਗੋਕੇ, ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ, ਰਾਮਦਾਸ, ਮਜੀਠਾ, ਵਰਪਾਲ, ਛੀਨਾ, ਖਾਲੜਾ, ਤਰਨ ਤਾਰਨ, ਧੂੰਦਾ, ਫਤਿਆਬਾਦ, ਬਟਾਲਾ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਕਹਾਰਪੁਰ, ਹਰਖੋਵਾਲ, ਜਲੰਧਰ, ਢਿੱਲਵਾਂ, ਭਗਤਾ ਭਾਈ ਕਾ, ਨਡਾਲਾ, ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ, ਮੋਗਾ, ਮੁਕਤਸਰ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰ,

ਲੋਪੋ, ਪੰਜ ਗਰਾਈਂ, ਫਰੀਦਕੋਟ, ਸ਼ੇਖਵਾਂ, ਮਾਠੂਕੋ, ਰਸੂਲਪੁਰ, ਦੋਧਰ, ਸੀਂਗੜੀ, ਰਾੜਾ ਸਾਹਿਬ, ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ, ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ, ਮੱਲੂ ਨੰਗਲ, ਉਗੋ, ਨੈਣੇ ਵਾਲਾ, ਪੂਰੀ, ਨਾਭਾ, ਧਰਮਕੋਟ, ਨਿਰਮਲ ਕੋਟ, ਸਮਾਣਾ, ਜਗਰਾਉਂ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਭੁੱਚੋ, ਬਰਨਾਲਾ, ਕੋਠਾ-ਗੁਰੂ, ਬੱਸੀਆਂ, ਚੀਮੇ, ਗੋਲੇਵਾਲਾ, ਟੂਟੋ ਮਜਾਰਾ, ਜਿਆਣ, ਖੁੱਡਾ, ਬੰਗਾ, ਰੋਪੜ, ਨੰਗਲ, ਚੱਕ-ਵੇਂਚਲ, ਪੰਡੋਰੀ ਨਿੱਝਰਾਂ, ਖਟਕੜਾਂ, ਪਾਲਦੀ, ਰਾਜੇਆਣਾਂ, ਪੰਡਵਾ, ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ, ਜੌਹਲਾਂ, ਸੁੱਖਾ ਨੰਦ, ਸੀਹਾਂ ਦੋਦ, ਬੇਰ ਕਲਾਂ, ਲੂਲੋਂ, ਖੋਖ, ਭੋੜੇ, ਥੂਹਾ, ਲੋਹ-ਸਿੰਬਲੀ, ਕੁਤਬਨਪੁਰ, ਗੋਰਾਇਆ, ਤਲਵੰਡੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਆਦਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ। ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ, ਕਰਨਾਲ, ਸ਼ਾਹਬਾਦ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ, ਆਦਿ ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ (ਬਿਹਾਰ), ਨਾਸਿਕ, ਬੰਬਈ, ਨੰਦੇੜ, ਤ੍ਰਿੰਬਕ (ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ), ਉਜੈਨ (ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼), ਪੁਸ਼ਕਰ ਰਾਜ, (ਰਾਜਸਥਾਨ) ਆਗਰਾ (ਯੂ.ਪੀ) ਜੰਮੂ, ਪੁਣਛ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਨਿਰਮਲ ਡੇਰਿਆਂ ਬਾਰੇ ਕੁੱਝ ਨਿਯਮ:-

1. ਡੇਰੇਦਾਰ ਸੰਤ ਲਈ ਕੇਸਾਧਾਰੀ ਹੋਣਾ।
2. ਡੇਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨਾ।
3. ਡੇਰੇ ਦਾ ਮਹੰਤ, ਸੰਤ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ, ਸਤੋਗੁਣੀ ਰਹੇ।
4. ਕਿਸੇ ਵੀ ਡੇਰੇ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਮਾਲਕ ਮਹੰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਮਹੰਤ ਜਿੰਨੇ ਚਾਹੇ ਚੇਲੇ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜਾਨਸੀਨ ਵੱਡੇ ਚੇਲੇ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਯੋਗ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਚੇਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਨੂੰ ਮਹੰਤੀ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ।
5. ਡੇਰੇ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਮਾਲਕ ਉਹੀ ਚੇਲਾ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਹੰਤੀ ਮਿਲੇ। ਦੂਜਿਆਂ ਚੇਲਿਆਂ ਦਾ ਉਸ ਡੇਰੇ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਤੇ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
6. ਹਰ ਇੱਕ ਚੇਲਾ ਅੱਗੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਚੇਲੇ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਡੇਰੇ ਦੀ ਮਹੰਤੀ ਦੀ ਦਸਤਾਰਬੰਦੀ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹੰਤੀ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ।
7. ਹਰ ਇੱਕ ਸੰਤ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਡੇਰੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸੰਤ ਦਾ ਚੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਇੱਕ ਡੇਰਾ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਉਪ-ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
8. ਜੇ ਕਿਸੇ ਡੇਰੇ ਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਜਾਂ ਚੱਲ-ਅਚੱਲ ਸੰਪਤੀ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਮਹੰਤ ਵਸੀਅਤ ਆਦਿ ਨਾ ਕਰਕੇ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਡੇਰੇ ਉਤੇ ਗੁਰਭਾਈ ਜਾਂ ਗੁਰਭਾਈਆਂ ਦੇ ਚੇਲਿਆਂ ਦਾ ਹੱਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਵੀ ਨਾ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਪ-ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਮਹੰਤ, ਸੰਤ ਮਿਲ ਕੇ ਡੇਰੇ ਦਾ ਨਵਾਂ ਮਹੰਤ ਬਣਾ ਸਕਦੇ

ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਵੀ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ ਉਸ ਡੇਰੇ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਅਪਣੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਅਜਿਹਾ ਘੱਟ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

9. ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ, ਕਨਖਲ (ਹਰਿਦੁਆਰ) ਦਾ ਮਲਕੀਅਤ ਪੱਖੋਂ ਕਿਸੇ ਡੇਰੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਅਪਣੇ ਵੱਖਰੇ ਡੇਰੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤ ਨੂੰ ਕਾਰਕੁੰਨ (ਮੁਖਤਿਆਰ-ਏ-ਆਮ) ਬਣਾ ਕੇ ਚਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੇ ਨਿਯਮ-ਮਰਿਆਦਾ ਸਿੱਖਣ, ਕਮਾਉਣ ਤੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਸੰਗਤ (ਸੰਗਤ ਜਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਤੋਂ ਇੱਥੇ ਭਾਵ ਹੈ-ਸਤਿਸੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਂਝੇ ਸਥਾਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੰਗਤ ਲਹੌਰੀ ਟੋਲਾ-ਬਨਾਰਸ, ਸੰਗਤ ਗਿਆਨ ਗੁਫਾ-ਬਨਾਰਸ, ਪੱਕੀ ਸੰਗਤ, ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਆਦਿ) ਤੇ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਇਸ ਦੇ ਅਨਿੱਖੜਵੇਂ ਅੰਗ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ। ਪੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਸੰਗਤਾਂ ਕਾਇਮ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਸਾਧ-ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਮਿਲ ਬੈਠਣ ਲਈ ਜਦ ਕਿਸੇ ਸਾਂਝੇ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ ਤਾਂ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ। ਨਿਰਮਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥੀ ਡੇਰਿਆਂ ਅਥਵਾ ਬੁੰਗਿਆਂ ਦਾ ਬਣਨਾ ਵੀ ਇਸੇ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪੇਂਡਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

*****

ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਸੰਗਠਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ ਕਨਖਲ (ਹਰਿਦੁਆਰ)

ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਯਤਨ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰੱਖੇ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਸਰੂਪ ਨਿਰਮਲ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਇਸ ਦੀ ਵਧ ਰਹੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਹੋਰ ਭੇਖਾਂ ਦੇ ਸਾਧੂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥੀ ਸੰਤਾਂ ਨਾਲ ਈਰਖਾਲੂ ਰਵੱਈਆ ਅਪਣਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਇਕੱਤਰ ਹੋ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ, ਨਾਭਾ ਅਤੇ ਜੀਂਦ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ **‘ਸ੍ਰੀ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ’, ਕਨਖਲ (ਹਰਿਦੁਆਰ)** ਵਜ਼ੂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ, ਜਿਸਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਅਗਵਾਈ ਲਈ **ਦਫ਼ਾ 9 ਵਾਲਾ ਦਸਤੂਰ-ਉਲ-ਅਮਲ (ਨਿਯਮ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼)** ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਇਸ 9 ਦਫ਼ਾ ਵਾਲੇ ਦਸਤੂਰ-ਉਲ-ਅਮਲ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇੱਕ ਦਸਤੂਰ-ਉਲ-ਅਮਲ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ (30 ਦਫ਼ਾ ਵਾਲਾ) ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਉਤੇ ਕਾਫੀ ਟੀਕਾ ਟਿੱਪਣੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਜੀ ਨੂੰ **ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ, ਠਾਕੁਰ ਕੁਲ-ਰਤਨ ਮਹੰਤ ਸਾਹਿਬ ਮਹੰਤ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਵਾਲਿਆਂ** ਨੇ ਸਾਰੇ ਨਿਰਮਲ ਸਮਾਜ ਵੱਲੋਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਇੱਕ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਸੀ ਕਿ ਨਿਰਮਲ ਅਖਾੜੇ ਸੰਬੰਧੀ ਤਿੰਨ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟਾਂ ਨੇ ਜੋ ਦਫ਼ਾ 9 ਵਾਲੇ ਦਸਤੂਰ-ਉਲ-ਅਮਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਸੰਮਤ 1919 (1862 ਈ.) ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਹੈਡ ਆਫਿਸ ਕਨਖਲ ਵਿੱਚ ਪਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡਾ 30 ਦਫ਼ਾਵਾਂ ਵਾਲਾ ਦਸਤੂਰ-ਉਲ-ਅਮਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ। ਸਪਸ਼ਟ ਕਰੋ?

ਇਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਨੇ ਜੋ ਚਿੱਠੀ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਸੀ, ਉਹ ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਹੈ।

**ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਮਹੰਤ ਜੀ,
ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ।**

ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਦੀ ਦੂਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਛਪਣ ਸਮੇਂ ਧਰਮ ਧੁਜਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਜੋ ਤਰੁੱਟੀ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ, ਉਹ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਮੇਰੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਬੜਾ ਆਦਰ ਹੈ) ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਖਾੜੇ ਸੰਬੰਧੀ ਸਹੀ ਹਾਲ ਲਿਖ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਨਾਭੇ ਭੇਜਣ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰਨ।

**ਨਾਭਾ ੧ ਅੱਸੂ
੧੭ ਸਤੰਬਰ, ੧੯੩੫**

**ਪੰਥ ਦਾ ਸੇਵਕ,
ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ**

ਇਸ ਦਸਤੂਰ-ਉਲ-ਅਮਲ ਅਨੁਸਾਰ:-

- (1) ਅਖਾੜੇ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਹੈ, ਧਰਮ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ।
- (2) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਇਸ਼ਟ ਰਹੇਗਾ।
- (3) ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਆਮਦਨ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਾਉਣੀ ਹੋਵੇਗੀ।
- (4) ਜੋ ਸੰਤ ਰਹਿਤ-ਮਰਿਆਦਾ ਦੇ ਬਰਖਿਲਾਫ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਸਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਜਾਂ ਸਜਾ ਦੇਣ ਦਾ ਅਖਤਿਆਰ ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹੋਵੇਗਾ।
- (5) ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਚੋਣ, ਪਟਿਆਲਾ, ਨਾਭਾ ਅਤੇ ਜੀਂਦ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਕਰੇਗੀ।
- (6) ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗੀ।

ਇਸ ਦਸਤੂਰ-ਉਲ-ਅਮਲ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਸੰਤਾਂ ਲਈ 'ਮਰਿਆਦਾ' ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਰਹਿਤ-ਮਰਿਆਦਾ ਕੀ ਹੋਵੇ? ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਸੰਤ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ:-

1. ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂ ਵੇਦ ਵਿੱਦਿਆ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੜ੍ਹਨ।
2. ਸੰਧੂਰੀ, ਗੋਰੂਆ ਰੰਗ ਦੇ ਬਸਤਰ ਪਹਿਨਣ।
3. ਮਾਸ, ਮਦਰਾ ਆਦਿ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਸੇਵਨ ਨਾ ਕਰਨ।
4. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਰਿਕਰਮਾ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਨ।
5. ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਰੱਖਣ।
6. ਕੇਸ ਰੱਖਣ।

7. ਕੁੱਠਾ, ਮੁਸਲੀ, ਤਮਾਕੂ ਨਾ ਵਰਤਣ।
8. ਕੱਛ, ਕੜੇ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦੀ ਸ਼ਰਾ ਦਾ ਡੰਡ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਵਸਤਾਂ ਖੱਤਰੀ ਪਹਿਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੱਛ ਪੜਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਲੰਗੋਟੀ ਆਮ ਸਾਧੂ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਖੱਤਰੀ ਦਾ ਜਨੇਊ ਹੈ।
9. ਧਰਮ ਦਾ ਧਨੁੱਖ, ਗਿਆਨ ਦਾ ਖੜਗ, ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਨੇਜਾ, ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਦੀ ਸੰਜੋਇ, ਖਿਮਾਂ ਦਾ ਟੋਪ, ਧੀਰਜ ਦੀ ਢਾਲ, ਵੇਦ ਗੁਰੂ ਦੇ ਵਚਨ ਰੂਪੀ ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸਿਦਕ ਦਾ ਭੱਥਾ, ਗਰੀਬੀ ਦੀ ਗਦਾ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੀ ਕਰਦ ਆਦਿ ਸ਼ਸਤਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਧਾਰਨ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਤ ਦੇ ਘੋੜੇ ਤੇ, ਜਤ ਦੀ ਜੀਨ ਪੁਆ ਕੇ ਸਵਾਰ ਕਰਾਏ। ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦੇ ਧਿਆਨ ਦਾ ਚੋਲਾ ਪਹਿਨੇ, ਹਰ ਸੂਰਤ ਨਾਲ ਸਾਬਤ ਰਹਿਣ ਦੀ ਦਸਤਾਰ, ਸੰਤੋਖ ਦਾ ਕਮਰਬੰਦ, ਜਤ ਦਾ ਲੰਗੋਟਾ, ਆਦਿ ਬਸਤਰ ਪਹਿਨਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਰਤਨਾਂ ਦਾ ਭੰਡਾਰਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਮੋਟੇ ਮੋਟੇ ਲੱਛਣ ਹਨ।

ਮਹੰਤ ਗਣੇਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਭਾਰਤ ਮਤ ਦਰਪਣ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਜੋ ਸੁੰਦਰ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਣ, ਇਹ ਹਨ:

1. ਚਰਨਾਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਕੇ ਸਿਰ ਪਰ ਕੇਸ਼ ਅਰਥਾਤ ਜਟਾ ਜੂਟ ਪੰਜ ਕੇਸ ਸਮੇਤ ਰਹਿਣਾ, ਗਲੇ ਵਿਚ ਲੰਮਾਂ ਚੋਲਾ ਜਾਂ ਗਾਤੀ, ਸਿੱਧੀ ਛੋਟੀ ਦਸਤਾਰ, ਜਪ ਮਾਲਾ, ਆਸਣ, ਪਾਠ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਤੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਪਾਤਰ, ਇਸ ਸਭ ਮਰਿਆਦਾ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਨਿਰਮਲ ਮੱਤ ਦਾ ਪੱਕਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਵਿਰੱਕਤ ਦਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵਿੱਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨੀ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਕਰਕੇ ਸੰਤ-ਸੰਗ ਦੁਆਰਾ ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਰਤਣਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ। ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਸਮਝਣਾ ਅਤੇ ਯਥਾਯੋਗ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ।
2. ਕਿਸੇ ਦਾ ਜੂਠਾ ਖਾਣਾ, ਮਾਦਕ ਦ੍ਰਵ ਵਰਤਣੇ, ਮਨਮਤਿ ਵਾਲੇ ਹਾਸ-ਰਸ ਮਾਨਣ, ਨਾਚ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਵਿਵਰਜਿਤ ਹਨ।
3. ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿਤ ਵਿਚਰਨਾ ਅਤੇ ਰੋਟੀ ਮਧੂਕੜੀ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੂ ਮਾਤ੍ਰ ਦੀ ਲੈ ਕੇ ਖਾਣੀ। ਸੰਸਾਰੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ, ਨਾਮ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ। ਅਜਪਾ ਜਾਪ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਪਰੰਤੂ ਵੇਦਾਂਤ ਜਰੂਰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਤਾਂ ਕਿ ਜੀਵ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦ੍ਰਿੜ ਹੋ ਸਕੇ।
4. ਦੀਵਾਲੀ, ਵਿਸਾਖੀ ਆਦਿ ਸੁੱਭ ਮੋਕਿਆਂ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਇਸ਼ਨਾਨ, ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਕੁੰਭਾਂ ਤੇ ਇਕੱਤਰ ਹੋਣਾ।

5. ਪੂਰਨਮਾਸੀ, ਸੰਗ੍ਰਾਂਦ, ਮੱਸਿਆ ਵਾਲੇ ਸ਼ੁੱਭ ਦਿਨਾਂ ਤੇ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦੀਵਾਨ ਲਗਾ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ।
6. ਆਏ ਅਤਿਥੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਕੇ ਭੋਜਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ।
7. ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਬੰਧੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਰਚਣੀਆਂ।
8. ਇਸ਼ਟ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾਂ ਅਤੇ ਡੇਰਿਆਂ ਆਸ਼ਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨਾ। ਇੱਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਇਸ਼ਟ ਦੇਵਤਾ ਆਦਿ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਦਸੇ ਗੁਰੂ ਇੱਕੋ ਜੇਤ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਰੂਪ ਹਨ ਇਹ ਨਿਸਚੇ ਕਰਨਾ।
9. ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਸੇ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣਾਂ ਤੇ ਛਕਾਉਣਾਂ ਇਹ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਹੱਥੋਂ ਹੁੰਦਾ ਆਇਆ ਹੈ, ਇਹ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦਾ ਨਿਯਮ ਹੈ।
10. 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਨਾਮ ਜਪਣਾ, ਜੀਵ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਅਭੇਦ ਹਨ। ਮੁਕਤ-ਪੁਰਖ ਮੁੜ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਖੇ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਧਾਰਦਾ, ਇਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਹਨ।

ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸਾਏ ਮਾਰਗ ਅਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ:

1. ਇਸ਼ਟ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹਨ।
2. ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਸਵਾਸਾਂ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨੀ ਹੈ।
3. ਸਦਾਚਾਰਿਕ ਅਤੇ ਵਿਵਿਹਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਵੇ।
4. ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨਾ ਜਰੂਰੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਹੋਰ ਸਤਿ-ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ 'ਚ ਦਰਜ ਕੁੱਝ ਕੁ ਪੌਰਾਣਿਕ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਜਾਵੇ।
5. ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਭਲਾਈ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਭਾਗ ਲਿਆ ਜਾਵੇ।

ਸ੍ਰੀ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ (ਹਰਿਦੁਆਰ) ਸੰਨ 1862 ਈ. ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਡੇਢ ਸਦੀ (150 ਸਾਲ) ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਇਹ ਅਖਾੜਾ ਬੜੀ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਅਤੇ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜਨ-ਸਮੂਹ ਦੀ ਭਲਾਈ ਹਿਤ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੰਤ, ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਮਹੰਤ ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੇ ਬੜੇ

ਆਦਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਸਹਿਤ ਸਿਰ ਨਿਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ, ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਇੱਕ ਸਾਧਨ ਸੰਪੰਨ ਸੰਸਥਾ ਹੈ। ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧੀਨ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਈ ਡੇਰੇ ਹਨ। ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਮਕਾਨ ਅਤੇ ਜਮੀਨ ਜਾਇਦਾਦ ਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਆਮਦਨ ਨਾਲ ਧਰਮ ਅਰਥ ਦੇ ਕਾਰਜ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਹੁਤੇ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਡੇਰੇ ਵੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ-ਖੇਤਰ ਧਰਮ-ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਾਫੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਵੱਡੇ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਡੇਰੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਹਰ ਡੇਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਸੰਸਥਾ ਹੈ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕ ਸਾਂਝ ਸ੍ਰੀ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ ਕਨਖ਼ਲ (ਹਰਿਦੁਆਰ) ਨਾਲ ਹੈ। ਹਰ ਇੱਕ ਨਿਰਮਲਾ ਸੰਤ ਅਖਾੜੇ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ ਦੇ ਜਨਰਲ ਇਕੱਠ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

*****

ਨਿਰਮਲੇ ਸੇਵਾ ਸੰਸਥਾਨ

ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੁਯੋਗ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ, ਬਨਾਰਸ ਅਤੇ ਕਨਖਲ (ਹਰਿਦੁਆਰ) ਵਿਖੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿੱਦਿਆਲੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਬਿਆ, ਅਰਥ ਬੋਧ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਮੁਫਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਛਾਤ੍ਰਵਾਸ ਵਿੱਚ ਵਿੱਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਖਾਣਾ ਅਤੇ ਰਹਾਇਸ਼ ਵੀ ਮੁਫਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਡੇਰਾ ਸੰਤਪੁਰਾ-ਦਿੱਲੀ, ਡੇਰਾ ਵਰਿੰਦਰ ਨਗਰ-ਦਿੱਲੀ, ਡੇਰਾ ਗੁਰੂਸਰ-ਖੁੱਡਾ, ਡੇਰਾ ਲੋਹੀਆਂ-ਖਾਸ, ਡੇਰਾ ਅਤਰਸਰ-ਦੇਰਾਹਾ, ਨਿਰਮਲ ਕੁਟੀਆ, ਕਰਨਾਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੋਰ ਡੇਰੇ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਸਤੂਆਣਾ, ਰਾੜਾ ਸਾਹਿਬ, ਨਾਨਕਸਰ ਅਤੇ ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ ਆਦਿ ਲੰਗਰ, ਸੰਗਤ-ਪੰਗਤ ਅਤੇ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਡੇਰਿਆਂ ਦੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਗੁਰਮਤਿ ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਰੰਤਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਠੀਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦੀ ਉਚੀ ਤੇ ਸੁੱਚੀ ਸੋਚ ਸਦਕਾ, ਇਥੇ ਅੰਨ-ਛੇਤਰ, ਲੰਗਰ ਅਤੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਾਨਯੋਗ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਮਹੰਤ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਸੰਤ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ, ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੀ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਕ ਸੌ ਪੰਦਰਾਂ (115) ਬਿਸਤਰਿਆਂ ਦਾ ਆਧੁਨਿਕ ਹਸਪਤਾਲ, ਇੱਕ ਸੌ ਪੰਦਰਾਂ (115) ਬਿਸਤਰਿਆਂ ਦਾ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਹਸਪਤਾਲ ਚਲਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ, ਸਾਧੂਆਂ, ਗਰੀਬਾਂ ਅਤੇ ਲਾਵਾਰਸਾਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਦਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਖਾਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਸਕੂਲ ਜਿੱਥੇ ਗਰੀਬ ਤੇ ਅਨਾਥ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿੱਦਿਆਲੇ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਵਿੱਚ ਭੋਜਨ, ਵਰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਸਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਸਹਿਤ, ਮੁਫਤ ਵਿੱਦਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬੇਸਹਾਰਾ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਬੋਝ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪਰਾਧੀਨ ਹੋ ਕੇ ਨਾ ਗੁਜ਼ਾਰਨੀ ਪਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਪਜੀਵਕਾ ਕਮਾ ਕੇ ਅਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਸਕਣ ਲਈ ਮੁਫਤ ਸਿਲਾਈ ਸਿਖਲਾਈ ਕੇਂਦਰ ਚਲਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਰਨਾਲ ਵਿਖੇ 200 ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਲਈ ਬ੍ਰਿਧ-ਆਸ਼ਰਮ, ਤਿੰਨ ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਇੱਕ ਆਈ.ਟੀ.ਆਈ. ਜਿੱਥੇ 3500 ਬੱਚੇ ਮੁਫਤ ਵਿੱਦਿਆ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਨਾਥ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਆਸ਼ਰਮ ਵੱਲੋਂ ਮੁਫਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

*****

ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਦੇਣ

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਘਾਲਣਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਬੇ-ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਨਿਸ਼ਠਾ ਪੂਰਣ ਨਿਰੰਤਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਰਾਹੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸਿੱਖ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰ; ਵਿਦਿਆਲਿਆਂ, ਪ੍ਰਚਾਰ ਮੰਡਲੀਆਂ, ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਰਥਾਂ, ਰਮਤੇ ਦਲਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਯਾਤਰਾਵਾਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਇਤਿਆਦਿ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰੂ-ਧਾਮਾਂ, ਡੇਰਿਆਂ ਅਤੇ ਮੱਠਾਂ (ਆਸ਼ਰਮਾਂ) ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਨੇਕਾਂ ਪਾਠੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਸੁਰੀਲਾ ਪਾਠ ਕਰਕੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਦੇ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦੇ ਕੇ ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਹਿੰਦੂ ਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਵਿਰਸੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਦਰਸਾ ਕੇ ਇਸ ਪੰਥ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਯੋਗ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਧਰਮ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਅਤੇ ਡੇਰਿਆਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਦਾ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਾਧਨ ਵੈਦਗੀ ਤੇ ਹਿਕਮਤ ਵੀ ਸੀ। ਦਵਾ-ਦਾਰੂ ਦੇਣ ਨਾਲ ਲੋਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸੁਅੱਛ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਜਨਤਾ ਦੇ ਪੱਥ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਅਤੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਬਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣਤਾ ਦੱਸਦੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੇ।

ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ, ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ, ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਦਾ ਅਤੀ ਮਹੱਤਵ-ਪੂਰਨ ਅੰਗ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ, ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਪੰਗਤ ਜਿਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਅਤੇ ਸਮਿੱਧੀ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਨੇ ਯਥਾ ਸੰਭਵ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਪਰਖ ਅਤੇ ਅਜਮਾਇਸ਼ ਦਾ ਸਮਾਂ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਕਟਪੂਰਣ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਸਾਧਨਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਸੰਭਾਲ, ਪਾਵਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਲਿੱਪੀਕਰਣ, ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਮਝਣ-ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਟੀਕਾਵਾਂ, ਪਰਿਆਇ ਅਤੇ ਅਰਥ ਕੋਸ਼ਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਕਾਰਜ, ਨਿਰਮਲੇ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਨੇ

ਡੇਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸਿਧਾਂਤ ਨਿਰਦੇਸ਼, ਵਿਆਖਿਆ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਵਾਲੇ ਅਨੇਕਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚੇ ਗਏ ਜੋ ਅੱਜ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਵਡਮੁੱਲੀ ਵਿਰਾਸਤ ਹੈ।

ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤ ਆਪਣੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਲੇਖਣੀ ਤੱਕ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਹਰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਅਗਵਾਈ ਦਿੰਦੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਤੇ ਸਰੂਪ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਗੌਰਵ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚ ਕੇ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰੀਤਾ। ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਆਤਮਿਕ ਬਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ਇਹ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ, ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਅਤੇ ਨਵਿਰਤੀ ਮਾਰਗ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ। ਹਾਂ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੰਤ 'ਵਿਰੱਕਤ' ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਕੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਆਸ਼ੇ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਨਾਮ-ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ-ਪਠਨ, ਸੰਥਯਾ ਅਤੇ ਕਥਾ ਵਾਰਤਾ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਹੀ ਲੋਕ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ।

ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੰਜ ਸਤੋਗੁਣੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਅਤੇ ਸੰਨਿਆਸੀ ਪਹਿਰਾਵਾ ਬਖ਼ਸ਼ ਕੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਬਨਾਰਸ ਘਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਪਰਤ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਕੂਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਰੋਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਸਮੁੱਚੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਤੀਰਥਾਂ, ਮੇਲਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਕੁੰਭਾਂ ਉਤੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਨ ਸਮੂਹ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਟੁੰਬਿਆ ਬਲਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਜੈ (ਫਤਹਿ) ਘੋਸ਼ਨਾਂ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕੇਵਲ ਇਹੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਹੈ।। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਗਿਆਤਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਸੰਤ ਆਮ ਹਿੰਦੂ ਜਨਤਾ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਦਰਯੋਗ ਥਾਂ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਫਲ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਨੇ ਸੇਵਾ-ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਮਹਾਨ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲੀ। ਅਪਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਸ਼ਰਣ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਲੱਖਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੱਖ ਬਣਾਇਆ। ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ-ਵਰਸ਼ ਵਿੱਚ **'ਘਰਿ ਘਰਿ ਮੀਆਂ ਸਭਨਾਂ ਜੀਆਂ ਬੋਲੀ ਅਵਰ ਤੁਮਾਰੀ'** ਵਾਲਾ ਵਰਤਾਰਾ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੱਖ ਕੇਵਲ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤ ਹੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਰਵਾਇਆ। ਵੇਦ, ਵੇਦਾਂਗ, ਨਿਆਇ, ਉਪਨਿਸ਼ਦ, ਵਿਆਕਰਣ ਵਰਗੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਜੀਵਤ

ਰੱਖਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਵਿੱਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾ ਅੱਤਿਆਚਾਰ, ਕਹਿਰ, ਜ਼ੁਲਮ-ਸਿਤਮ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਪਣੇ ਲਕਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੁਦ੍ਰਿੜ ਰਹੀ ਅਤੇ ਰਾਤ ਦਿਨ ਵਿੱਦਿਆ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੀ ਤੇ ਕਰਾਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਲ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਦੂਸਰੀਆਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਉਦਾਸੀ, ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ (ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਅਤੇ ਤਰੁਨਾ ਦਲ), ਅਕਾਲੀ, ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ, ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ, ਸੇਵਾ ਪੰਥੀਆਂ, ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਆਦਿ ਨਾਲ ਵੀ ਅਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਏ। ਅਜੋਕੇ ਪੰਥਕ ਮਸਲਿਆਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਸਮਾਗਮਾਂ, ਸਰਬੱਤ ਖ਼ਾਲਸਾ ਬੈਠਕਾਂ, ਮਹਾਨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁਰਬਾਂ, ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ ਆਦਿ ਅਵਸਰਾਂ ਤੇ ਜਦੋਂ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਅੰਤਰਦੇਸ਼ੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਭਾਰੀ ਇਕੱਠ ਜਾਂ ਕਾਨਫਰੰਸ ਆਦਿ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਸਰਵ-ਉਚ ਪਦ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ, ਸਭਾਵਾਂ, ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਜੱਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਪੱਤਰ ਭੇਜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਇਕੱਠ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਦੇਣ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੇ ਸੰਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀਯ ਵਿੱਦਵਾਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਵੇਦਾਂਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕੁੱਝ ਕੁ ਤੰਗ ਦਿਲ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ ਜੋ ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਵੀ ਆਧੁਨਿਕ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਤਨਖਾਹਦਾਰ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ: ‘ਨਿੰਦਾ ਭਲੀ ਕਿਸੈ ਕੀ ਨਾਹੀ ਮਨਮੁਖ ਮੁਗਧ ਕਰੰਨਿ’ ॥ ਅਖੀਰ ਨਿੰਦਕ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਵਿਸ਼ਾ ਕਿਸੇ ਕਥਨ ਦਾ ਮੁਥਾਜ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਨਿਰਾਰਥਕ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਦੇ ਕਾਰਣ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਰੋਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਾਫੀ ਠੇਸ ਪੁੱਜ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਨੌਜੁਆਨ ਬੱਚੇ ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਭਟਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤ ਫਿਰ ਵੀ ਸਹਿਜ, ਸਰਲ, ਸਾਦਾ ਅਤੇ ਸੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਦੁਆਰਾ ਜਨ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਯਥਾ-ਸ਼ਕਤ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ।

*****

ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਤੀ ਦੇਣ

ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਚਿਰ-ਸਥਾਈ ਦੇਣ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਸਥਾਗਤ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਨਿਰਮਲ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਰਚੀਆਂ। ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਲ ਵੇਚਣਾ ਜਾਂ ਕੁਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਵੰਡਣਾ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਸਾਹਿਤ ਰਚਣ ਵਾਲੇ ਸੰਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਡਿਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ, ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ, ਸੰਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਪੰਡਿਤ ਬਾਬਾ ਨਾਨੂ ਸਿੰਘ, ਮਹੰਤ ਗਣੇਸ਼ ਸਿੰਘ, ਪੰਡਿਤ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ, ਪੰਡਿਤ ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਉਲੇਖ ਯੋਗ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅਨੇਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਰਾਹੀਂ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦ ਵੀ ਕੀਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਵਾਦਾਂ ਦੇ ਦੋ ਮਨੋਰਥ ਸਨ। ਪਹਿਲਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪਰੀਚਿਤ ਕਰਾਉਣਾ, ਦੂਜਾ ਨਿਰਮਲ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਪਾਠ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ। ਪੱਤ੍ਰਿਕਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਅਤੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲ ਕੀਤੀ। ਸੰਨ 1914 ਈ. ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਨਿਰਮਲ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹਿੰਦਵੀ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਅਦ ਦੀਆਂ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾਵਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਨਿਰਮਲ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਰਚੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਕੁ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:-

- (1) ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦਵੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੋਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਸਾਹਿਤ ਰਚਿਆ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਲਿੱਪੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਸੀ। ਪੰਡਿਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਪੰਡਿਤ ਸਦਾ ਸਿੰਘ, ਪੰਡਿਤ ਗੁਰਾਂਦਿੱਤਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੇ ਕੁੱਝ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਅਧਿਕਤਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ।
- (2) ਇਹ ਸਾਹਿਤ ਗੱਦ, ਪੱਦ ਅਤੇ ਗੱਦ-ਪੱਦ ਮਿਸ਼੍ਰਿਤ ਤਿੰਨਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਗੱਦ, ਤਾਰਕਿਕ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਹਿੰਦਵੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ 20ਵੀਂ

ਸਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਧਾਰਨ ਲੇਖਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੋਈ ਤੇ ਫੇਰ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਅਰੰਭਕ ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵਧ ਗਈ ਜਿਸ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਿਸਦੀ ਹੈ।

- (3) ਇਸ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ-ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ, ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਮਹੱਤਵ-ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ, ਗੁਰੂ-ਧਾਮਾਂ ਦੀ ਖੋਜ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਇਤਿਹਾਸ, ਜੋਤਿਸ਼ ਅਤੇ ਵੈਦਗੀ ਆਦਿ।
- (4) ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਟੀਕਾਵਾਂ ਲਿਖਣ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੁਚੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ, ਕਬਿੱਤ ਅਤੇ ਸਵੱਯਾਂ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਤੇ ਵਿਵਸਥਿਤ ਟੀਕਾਵਾਂ, ਨਿਰਮਲੇ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਹੀ ਦੇਣ ਹਨ। ਇਹ ਟੀਕਾਵਾਂ ਅਨੁਮਾਨਿਕ ਜਾਂ ਪੂਰਬ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਧਾਰਣਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਵਿਉਂਤ-ਪੱਤੀ, ਮੂਲਿਕ ਅਰਥਾਂ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਟੀਕਾਵਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹਿੰਦਵੀ ਰੰਗਤ ਵਾਲੀ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀਆਂ ਟੀਕਾਵਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਰਵਾਨਗੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਾਫੀ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੈ।
- (5) ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂਤ ਵੱਲ ਉਚੇਚਾ ਝੁਕਾਅ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਝੁਕਾਅ ਉਤਰੋਤਰ ਵਧਦਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਵੀ ਇੱਕ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰਮਲੇ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਹੋਰ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੋਣ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰਗਤ ਮਤ-ਭੇਦ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਏ।

ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਵੇਦਾਂਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਲਈ ਵੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਤਿ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਪਿੱਠ-ਭੂਮੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਰਾ ਕੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵੇਦਾਂ, ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ, ਸਿੰਮ੍ਰਤੀਆਂ, ਪੁਰਾਣਾਂ, ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ-ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਵੇਦਾਂਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਨਿਰਮਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਧਰਮ ਵੇਤਾ (Theologists) ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂਆਂ ਦਾ ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਵਿੱਦਿਆ ਨਾਲ ਬੜਾ ਗਹਿਰਾ ਸੰਬੰਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਚਾਰ (4) ਵੇਦ, ਨੌਂ (9)

ਵਿਆਕਰਣ, ਖਟ (ਛੇ/6) ਸ਼ਾਸਤਰ, ਅਠਾਰਾਂ (18) ਪੁਰਾਣ ਤੇ ਸਤਾਈ (27) ਸਿੰਮ੍ਰਤੀਆਂ ਦਾ ਪੜ੍ਹਣ-ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਤੇ ਅਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ। ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਹਰ ਸ਼ਾਸਤਰਾਥ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਤਾ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਹੀ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਤੀਰਥਾਂ ਉਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂਆਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਦਰਸ਼ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੂਬਾ ਸਿੰਧ ਦੇ ਇਲਾਕਾ ਹੈਦਰਾਬਾਦ, ਸ਼ਿਕਾਰਪੁਰ, ਸੱਖਰ ਅਤੇ ਕਰਾਚੀ ਆਦਿ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਧੀ ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਪ੍ਰੇਮੀ, ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਦਕਾ ਹੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚ ਰਚਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾ ਕੋਸ਼ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਿਆਂ ਨਿਰਮਲੇ ਵਿੱਦਵਾਨ ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਨੇ **ਗੁਰੂ ਗਿਰਾਰਥ ਕੋਸ਼** ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਆਖਿਆ ਭਰਪੂਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਅਪਣੇ ਮਹਾਨ-ਕੋਸ਼ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਰੋਤਮ ਜੀ ਦੇ ਕੋਸ਼ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਇੱਕ ਪੁਸਤਕ **ਗੁਰੂ ਤੀਰਥ ਸੰਗ੍ਰਹਿ** ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਸਰੂਪ, ਸ੍ਰੀ ਸਾਧਨਾ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਰਹਿਤ ਦੇ ਨਿਰਣੇ ਲਈ **ਗੁਰਮਤਿ ਨਿਰਣਯ ਸਾਗਰ** ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਗਤ ਬਾਣੀ, ਜਪੁ ਜੀ, ਜਾਪੁ, ਰਹਿਰਾਸ, ਕੀਰਤਨ ਸੋਹਿਲਾ ਆਦਿ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਟੀਕੇ ਵੀ ਕੀਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਿਰਮਲੇ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਰਚੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:-

- ਪੰਡਿਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲੇ) ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਟੀਕਾ, ਗ੍ਰੰਥ ਕਵਿੰਦ੍ਰ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਹੋਲੀ ਹੁਲਾਸ ਤੇ ਸੁਧਾਕਰ ਸ਼ਤਕ
- ਪੰਡਿਤ ਕੌਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਕੌਮੁਦੀ
- ਮਹੰਤ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਗੁਰ-ਸਿਧਾਂਤ ਰਵਿ, ਗੁਰ ਸਿਖਿਆ
(ਗੁਰਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ) ਪ੍ਰਭਾਕਰ, ਉਥਾਨਕਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੀ
- ਪੰਡਿਤ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮੰਤ੍ਰਾਰਥ ਅਤੇ
(ਮਾਹਲਪੁਰ ਬਾੜੀਆਂ ਵਾਲੇ) ਗੁਰਮਤ ਦਿਗ ਵਿਜੈ
- ਸੰਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ (ਲਾਹੌਰ ਵਾਲੇ) ਨਿਰਮਲ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਭਾਕਰ
- ਮਹੰਤ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦਾ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ,
ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦਰਸ਼ਨ
- ਸੰਤ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਸਾਰ
- ਸੰਤ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਗਿਰਾ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਮੰਡਨ ਪ੍ਰਬੋਧ
- ਗਿਆਨੀ ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਟੀਕਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ (ਫਰੀਦਕੋਟੀ)

- ਸੰਤ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਮੁਨੀ
  - ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ
  - ਪੰਡਿਤ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ
  - ਪੰਡਿਤ ਉਧਵ ਸਿੰਘ (ਕਨਖਲ- ਹਰਿਦੁਆਰ)
  - ਪੰ. ਸਦਾ ਸਿੰਘ (ਚੇਤਨ ਮਠ, ਕਾਸ਼ੀ)
  - ਪੰਡਿਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ
  - ਪੰਡਿਤ ਹਰਾ ਸਿੰਘ
  - ਸਾਧੂ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ
  - ਪੰਡਿਤ ਆਤਮ ਦੇਵ
  - ਪੰਡਿਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ (ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਾਲੇ)
  - ਸਾਧੂ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ (ਤੋਲੇ ਵਾਲਾ-ਪਟਿਆਲਾ)
  - ਸਾਧੂ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ
  - ਪੰਡਿਤ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ
  - ਸੰਤ ਦੇਵ ਸਿੰਘ ਮੁਲਤਾਨੀ
  - ਮਹੰਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ)
  - ਸਾਧੂ ਕਰਮ ਸਿੰਘ
  - ਸਾਧੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ
  - ਸੰਤ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ (ਤਰਨਤਾਰਨੀ)
- ਟੀਕਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ (ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ)
ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ
ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਪ੍ਰਦੀਪਕਾ
ਇਤਿਹਾਸ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ (ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ)
ਅਭਾਵ ਰਹੱਸਯ ਤੇ ਆਸ਼੍ਰਮ ਧਰਮ
ਰਹੱਸਯ
ਅਦਵੈਤ ਸਿੱਧੀ ਕੀ ਸੁਗਮਸਾਰ ਚੰਦ੍ਰਕਾ
ਜਪੁ ਸੰਹਿਤਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਟੀਕਾ
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿਧਾਂਤ ਪਰਿਜਾਤ
ਪ੍ਰਬੋਧ ਚੰਦ੍ਰੋਦਯ ਨਾਟਕ ਤੇ ਮੋਖ
ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼
ਸੁਆਮੀ ਦਯਾ ਨੰਦ ਕਾ ਮੱਤ ਔਰ
ਅਦਵੈਤ ਸਿੱਧੀ
ਗੁਰੂ ਸਿਧਾਂਤ ਰਵਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ
ਚਕ੍ਰਪਰ ਚਰਿਤ੍ਰ ਚਾਰੂ ਚੰਦ੍ਰਕਾ
(ਜਾਪ ਸਾਹਿਬ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ)
ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਮਤ ਸੰਗ੍ਰਹਿ
ਨੈਕਸ਼ਮਯ ਸਿਧਿ, ਟੀਕਾ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ
ਸਤਿਆਰਥ ਬਿਬੇਕ, ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਵਾਕਯ
ਸਿਧਾਂਤ, ਗੁਰੂ ਕੀਰਤਿ ਕਵਿਤਾਵਲੀ,
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਭਾਕਰ (ਪੰਜ
ਭਾਗ), ਤੇ ਗੁਰ ਸਿਧਾਂਤ
ਪੈਤੀਸ ਅੱਖਰੀ, ਅਧਯਾਤਮ
ਅਨੁਭਵ ਵਿਵੇਕ
ਟੀਕਾ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ
ਹਰਿ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸਤਸਟੀ
ਇਤਿਹਾਸ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ
ਸਿਧਾਂਤ ਬੋਧਨੀ ਟੀਕਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਟੀਕਾ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਰਚੀਆਂ ਟੀਕਾਵਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਅਤੀ ਸਲਾਹੁਣ ਯੋਗ ਹੈ। ਟੀਕਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਅਰਥ ਕਰਕੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਭਾਵ ਅਰਥ ਨੂੰ ਅਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦੇ। ਪੰ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਦੀਆਂ ਉਪਰ ਵਰਣਤ ਟੀਕਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੰਡਿਤ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਨਿਰੰਕਾਰ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਾਧੂ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਬ੍ਰਿਜ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਟੀਕਾਵਾਂ ਤੋਂ ਅਨੇਕ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਹੈ। ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂਆਂ

ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਸਾਹਿਤ ਵੱਖੋ ਵੱਖ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਚਾਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਬ੍ਰਿਜ ਤੇ ਹਿੰਦੀ, ਸਿੰਧੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੈਦਿਕ, ਧਰਮ, ਦਰਸ਼ਨ, ਟੀਕਾ, ਛੰਦ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਬਹਿਸ-ਮੁਬਾਹਿਸੇ ਜਾਂ ਖੰਡਨ-ਮੰਡਨ, ਅਲੰਕਾਰ, ਕਾਵਯ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਲਗਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਆ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿੱਦਵਾਨ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਹੰਤ ਪੰਡਿਤ ਉਪਵ ਸਿੰਘ (ਹਰਿਦੁਆਰ), ਪੰਡਿਤ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਚੇਤਨ ਮੱਠ ਕਾਸ਼ੀ (ਬਨਾਰਸ), ਪੰਡਿਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਪੰਡਿਤ ਹਰਾ ਸਿੰਘ, ਪੰਡਿਤ ਕੌਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਡਿਤ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਡਿਤ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਮ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ।

ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਕਵੀ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿੱਚ, ਸਾਧੂ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ, ਪੰਡਿਤ ਹਰਿਦਯਾਲ, ਪੰ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ, ਪੰ: ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਸਾਧੂ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ, ਸਾਧੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਮਹੰਤ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਮਹੰਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀ, ਸੰਤ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਸਾਧੂ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ, ਪੰ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਕਵੀ ਕਰਮ ਸਿੰਘ, ਸੁਆਮੀ ਅਰਜੁਨ ਸਿੰਘ ਮੁਨੀ ਆਦਿ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਤ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਸਾਧੂ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਪਰਾ (ਜਲੰਧਰ), ਮਹੰਤ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ) ਗਿਆਨੀ ਬਦਨ ਸਿੰਘ (ਟੀਕਾਕਾਰ ਫਰੀਦਕੋਟੀ ਟੀਕਾ), ਮਹੰਤ ਗਣੇਸ਼ ਸਿੰਘ, ਮਹੰਤ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ (ਪੱਤਰਕਾਰ ਤੇ ਲੇਖਕ), ਮਹੰਤ ਹਰੀ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾਦਕ- ਸਪਤਾਹਿਕ ਨਿਰਮਲ ਉਦੇਸ਼) ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਮ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹਨ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਉੱਚ ਦਰਜੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ, ਦੋ ਦਰਜਨ ਦੇ ਕਰੀਬ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਸਨ। ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਮੋਲਕ ਤਾਰੀਖੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਲਈਆਂ ਜਾਣ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਰਸਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ 'ਕ੍ਰੀਟ' (ਹਰਿਦੁਆਰ) ਨੇ ਕਈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਜਾਂ ਤਵਾਰੀਖ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀਆਂ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗਿਆਨੀ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਠਾ-ਗੁਰੂ ਨੇ ਵੀ 'ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਬੋਧ' ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦਾ ਸੰਪੂਰਣ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸਮੇਤ ਯੁਗ ਪੁਰਸ਼ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤੂਆਣਾ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਮਾਲ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੱਤ੍ਰਕਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਧਨ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪੱਤ੍ਰਕਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਵਿੱਦਵਤਾ ਭਰਪੂਰ ਲੇਖ ਛਪਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੱਤਰਕਾਰ ਸਾਧੂ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ, ਮਹੰਤ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਪੰਡਿਤ ਹਰਿਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਪੁਸ਼ਪ, ਗਿਆਨੀ ਤੇਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੀ.ਏ.

ਸ਼ਾਸਤਰੀ, ਮਹੰਤ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ 'ਕ੍ਰੀਟ', ਪੰਡਿਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਵੈਦ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਤੇ ਮਹੰਤ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮ ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਾਰੋ ਵਾਰੀ ਨਿਰਮਲ ਪੱਤ੍ਰ, ਨਿਰਮਲ ਸਮਾਚਾਰ, ਨਿਰਮਲ ਸੰਦੇਸ਼, ਪੰਜਾਬੀ ਵੈਦ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਮੀ ਪੰਜ ਪੱਤਰ ਜਾਰੀ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਸੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਉੱਘਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਿਨਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ ਉਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੱਤ੍ਰਕਾਵਾਂ ਦੇ ਖਾਸ ਨੰਬਰ ਵੀ ਕੱਢੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੌਜੂਦਾ ਦੌਰ ਵਿਚ ਕਈ ਨਿਰਮਲ ਡੇਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ -ਸਿੱਖ ਸੰਦੇਸ਼, ਨਿਰਮਲ ਮਾਰਗ, ਨਿਰਮਲ ਦਰਸ਼ਨ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਉਦੇਸ਼, ਆਤਮ-ਮਾਰਗ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਾਰਗ ਆਦਿ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੈਗਜ਼ੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਕਸਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਿਰਮਲੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਲੇਖ ਛਪਦੇ ਹਨ। ਆਧੁਨਿਕ ਇੰਟਰਨੈਟ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਵੈਬ ਸਾਈਟਾਂ ਉਪਲਬਧ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਵਲੋਂ ਭਰਪੂਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਸੱਚਾਈ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਰਗ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ-ਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ।

*****

ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਸਿੱਖ ਅੰਦੋਲਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਦੇਣ

ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦੋਲਨਾਂ ਅਤੇ ਸੰਗਰਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਚਲਾਏ ਸਨ। ਸਿੱਖ-ਰਾਜ ਦੀ ਹਰੇਕ ਬਿਪਤਾ ਸਮੇਂ ਵੀ ਤਨੋਂ ਮਨੋਂ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਡੋਗਰਾ ਗਰਦੀ ਹੋਣ ਤੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕ੍ਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਅਪਣੀਆਂ ਫੁੱਟ ਪਾਊ ਚਾਲਾਂ ਚੱਲ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਖਾਨਾ ਜੰਗੀ ਨੂੰ ਹੱਦੋਂ ਪਰੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਿਰਮਲੇ ਆਗੂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੌਰੰਗਾਬਾਦ ਨੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਸਲਾਮੀਅਤ ਤੇ ਸੁੱਖ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਹਰ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਪਣਾ ਰਸੂਖ ਵਰਤ ਕੇ ਕੌਮੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਅਮਲੀ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਪ੍ਰਯਤਨ ਦੇਖ ਕੇ ਡੋਗਰੇ ਵਜ਼ੀਰ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫੌਜਾਂ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਨੂੰ ਵੀ ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ।

ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੇਲੇ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਸਲ ਨਾਮ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਸੀ ਨੇ ਸ਼ਸਤਰ ਅਸ਼ਤਰ ਧਾਰਨ ਕੀਤੇ ਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਆਗੂ ਬਣ ਕੇ ਸੰਨ 1845-46 ਅਤੇ 1848-49 ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਜੋ ਦਰਿਆ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕੰਢੇ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਹੋਈਆਂ ਪੂਰੀ ਤਨਦੇਹੀ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਅੰਤ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਡੋਗਰੇ ਦੀਆਂ ਸਾਜਿਸ਼ਾਂ ਕਾਰਨ ਜਦ ਸਿੱਖ ਹਾਰ ਗਏ ਤਾਂ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਕੈਦੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਦਰ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸਥਾਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਸਥਾਪਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਅੱਜ ਵੀ ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਦੀ ਕਰਨੀ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਉਤੇ ਇਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਅਸਰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਅਤੇ ਕੌਮ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਜ਼ਜ਼ਬਾ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨਾਲ 1873 ਈ. ਵਿੱਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਨਿਰਮਲੇ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਾਗ ਲੈ ਕੇ ਪੂਰਾ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ। ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਕੌਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਅਤੇ ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਂ ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਹਨ। ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂ, ਸਾਧੂਆਂ ਵਾਲੇ ਭਗਵੇਂ ਵੇਸ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਕੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਵਾਂਗ ਅੱਗੇ ਵਧੇ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਸੰਗਰਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈ ਕੇ ਜੋ ਸੇਵਾ ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਨੇ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਇੱਕ ਉਚੇਚਾ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰਦਿਆਂ ਐਲਾਨ ਨੰ: 2130 ਮਿਤੀ 20.8.1925 ਰਾਹੀਂ ਲਿਖਿਆ:

“ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਵਰਤਮਾਨ ਔਕੁੜਾਂ ਅਤੇ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਥ ਦੇ ਵਿੱਦਵਾਨ ਅੰਗ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਜੋ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸੋਨੇ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਕਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਥ ਹਿਤੈਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਕੇ ਮੌਢੇ ਨਾਲ ਮੌਢਾ ਡਾਹ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੈਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਖਾਧੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਭੇ ਦੀਆਂ ਜੇਲਾਂ ਤੇ ਕਾਰ ਖ਼ਾਸ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਬੁਲਮ ਤੇ ਦੁੱਖ ਸਹਾਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦਾ ਸਾਥ ਬੀਰ ਗੁਰੂ-ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿਰਮਲੇ ਗੁਰੂ-ਸਿੱਖਾਂ ਪੁਰ ਜਿੰਨਾਂ ਵੀ ਮਾਣ ਹੋਵੇ, ਥੋਹੜਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ”

*****

ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਧੀ

ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਵਿੱਦਵਤਾ ਭਰਪੂਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਉਪ੍ਰੰਤ ਨਿਰਮਲੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨਾਂ ਉਤੇ ਸਥਾਈ ਟਿਕਾਣੇ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਹੀ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਿਤ ਹਨ। ਧਾਰਮਿਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਜਗਿਆਸੂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੂਰੋਂ ਦੂਰੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਜਰੂਰ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ। ਮਹੰਤ ਗਣੇਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਦਰਗਾਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਛੇ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਸੰਮਤ 1767, (1710 ਈ.) ਵਿੱਚ ਕਨਖਲ (ਹਰਿਦੁਆਰ) ਪਹੁੰਚ ਕੇ, ਗੰਗਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਨਿਵਾਸ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਅਤੇ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਸਦਕਾ ਮਹਾ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਰਾਇ ਅਹਿਮਦ ਨਜ਼ੀਬਾਬਾਦੀਏ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਪਟਾ ਸੰਮਤ 1783 (1726 ਈ.) ਵਿੱਚ ਸਨਦ ਵਜੋਂ ਲਿਖਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਉਥੇ ਅਪਣਾ ਨਿਰਮਲ ਅਸਥਾਨ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥੀਆਂ ਨੇ 1855 ਈ. ਵਿੱਚ ਹਰਿਦੁਆਰ ਵਿਖੇ ਅਪਣਾ ਸਾਂਝਾ ਸਥਾਨ ਅਖ਼ਾੜਾ ਨਿਰਮਲਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖ਼ਾੜਾ' ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਗੁਰਮਤਿ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਇਸ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਖੋਲ੍ਹੀ ਗਈ ਜਿੱਥੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਟੀਕਾਵਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਬੰਧੀ ਹੋਰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਥੇ ਕਈ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖ਼ਾੜਾ ਬਣ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਹੋਰ ਕਈ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਹਰਿਦੁਆਰ ਵਿਖੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਡੇਰੇ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਏ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨਾਂ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼, ਪ੍ਰਯਾਗ, ਬਨਾਰਸ, ਪਟਨਾ, ਕੁਰਖੇਤਰ, ਪੁਸ਼ਕਰ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਦੇ ਅਨੇਕ ਡੇਰੇ ਬਣ ਗਏ। ਇਹ ਸਥਾਨ ਸਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਕੇਂਦਰ ਵੀ ਆਖੇ

ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਅਤੇ ਨਗਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਡੇਰੇ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦ ਮੁਹਿੰਮ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣਿਆਂ ਉੱਤੇ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਪੱਤਰ ਦੇ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਇਕੱਠਾਂ ਵਿੱਚ ਕਥਾ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਰੁਚੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜੀਵ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਕੁੰਭ ਆਦਿ ਵੱਡੇ ਮੇਲਿਆਂ ਸਮੇਂ, ਕਈ ਹੋਰ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਮੱਤ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣਤਾ ਅਤੇ ਮਹੱਤਤਾ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਜਲੂਸ (ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ) ਕੱਢਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਸ਼ਾਹੀ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਇਸ ਢੰਗ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ। ਕੁੰਭ ਮੇਲਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਸ਼ਾਹੀ ਕੱਢੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਾਥੀ ਉੱਤੇ ਸੁੰਦਰ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸ਼ਾਹੀ ਜਲੂਸ ਬਾਕਾਇਦਾ ਪੰਜ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬਾਂ ਅਤੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵੱਲ ਅਨੇਕਾਂ ਦਰਸ਼ਕ ਆਕਰਸ਼ਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਡੇਰੇ ਜਾਂ ਛਾਉਣੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਜਲੂਸ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਥੇ ਧਰਮ ਧਵੱਜਾ (ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ) ਝੁਲਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਅਤੇ ਕਥਾ ਵਿਚਾਰ ਆਦਿ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨਾਲ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਅਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਸਾਰੇ ਸੰਤਾਂ-ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੰਡਾਰੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਇਸ ਢੰਗ ਨੂੰ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਦਾ ਨਵੀਨ ਪ੍ਰਚਾਰ ਢੰਗ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ ਹੈ।

ਨਿਰਮਲ ਅਖਾੜੇ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਵੱਖਰੇ ਜੱਥੇ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਮਤ ਅਖਾੜਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਵਿੱਦਵਾਨ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਿਰਮਲੇ ਰਾਗੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਕੁੱਝ ਨਿਯਮਾਂ ਅਧੀਨ ਰਹਿ ਕੇ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੌਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਗਰਾਂ ਜਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਹੁੰਦੇ, ਉਥੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਨਿਰਮਲੇ ਪਹਿਲਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਕੇ 'ਰਮਤ ਅਖਾੜੇ' ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਵਿੱਦਵਤਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੇ ਸਵੀਕਾਰਨ ਹਿਤ ਮਹੱਤ ਮੂਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਿਹੇ ਵਿੱਦਵਾਨ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਆਨਰੇਰੀ ਹੈਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਉੱਤੇ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਇਹ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ।

ਗੁਰੂ ਬਖਸ਼ੀ 'ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ' ਬਾਹਰੀ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਇਸ਼ਟ ਗੁਰੂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਉਹ

ਗੁਰਬਾਣੀ, ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਗਹਿਰਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨਾ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਜੋ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁੱਝ ਹੇਠਾਂ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:-

(1) ਵਿਦਿਆਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਚਾਰ

ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਆਗਿਆ ਮੰਨ ਕੇ, ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਣ ਕਰਦਿਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ **ਚੇਤਨ ਮੱਠ ਸਥਾਨ** ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿੱਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਬੰਠਿਤ ਹੋਏ। ਇਸ ਚੇਤਨ ਮੱਠ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਦਿਆਲਿਆਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੋਠੇ ਕੋਠੇ ਤੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪੜ੍ਹਨ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਗਿਣਤੀ ਵਧ ਜਾਣ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆਲਿਆਂ ਅਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਵੇਖਦਿਆਂ ਦੂਜਾ ਮੱਠ **ਸੰਗਤ ਲਾਹੌਰੀ ਟੋਲਾ** ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਹੋਇਆ। ਇੱਥੇ ਨਿਰਮਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਮਹਾਂ-ਵਿਦਿਆਲਿਆਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਿਰਮਲ ਅਖਾੜਾ, ਹਰਿਦੁਆਰ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਨਿਰਮਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਮਹਾਂ-ਵਿਦਿਆਲਿਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ ਜਿੱਥੇ ਹੋਰ ਵਰਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਵੀ ਪੜ੍ਹਨ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰ ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣ ਕੇ ਨਿਕਲਦੇ ਰਹੇ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਬੱਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਠਾਕੁਰ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਵਿਦਿਆਲਿਆਂ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸੰਤ ਅਤੇ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਧਰਮ-ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਕੇ ਲਾਭ ਉਠਾਉਂਦੇ ਰਹੇ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ 'ਡੇਰਾ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮਿਸ਼ਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਰਾਗ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕਸ਼ਮੀਰ, ਜੰਮੂ, ਪੁਣਡ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਵਿਦਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸਤੋ ਵਾਲੀ ਗਲੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਲੀ ਟਕਸਾਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਾਈ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਜਿੰਨੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਹਨ, ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸਨ। ਦੂਸਰੇ ਰਾਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਡੇਰਾ ਬਾਬਾ ਰੋਚਾ ਸਿੰਘ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਪੁਣਡ, ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ, ਪਿੰਡ ਭਿੰਡਰ, ਜਿੱਥੋਂ ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਕੇ ਸੰਤ ਜਨ ਪਿੰਡਾਂ, ਕਸਬਿਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਾਇਆ। ਸੰਤ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾੜਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਹਰਖੇਵਾਲ ਜੀ ਨੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ, ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ ਵਿਖੇ, ਸੰਤ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਪਿੰਡ ਦੌਧਰ ਵਿਖੇ ਨਜ਼ਰ ਜਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਹੂਣ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਗ ਵਿੱਦਿਆ ਅਤੇ ਅਰਥਾਂ ਸਹਿਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੂਜਯ ਮਹੰਤ

ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਸਿੰਧ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼, ਕਨਖਲ (ਹਰਿਦੁਆਰ) ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਸਿੰਧ ਵਿੱਚ ਪੰ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡੇਰਾ ਭਜਨ ਗੜ੍ਹ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਵਿਦਿਆਲੇ ਖੋਲ੍ਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਦਕਾ ਅਨੇਕ ਲੋਕ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਬਣੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਲਈ ਸ਼ਰਧਾ ਵਧੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਿਆਲਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖ-ਮਤਿ ਨੂੰ ਬੜਾ ਮਹੱਤਵ-ਪੂਰਨ ਤੇ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ।

(2) ਮੰਡਲੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਚਾਰ

ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿੱਦਵਾਨ ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਨੇ ਸੰਤਾਂ-ਮੰਡਲੀਆਂ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਦਾ ਨਾਮ ਮੰਡਲੇਸ਼ਵਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਮੰਡਲੀਆਂ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਗਈਆਂ, ਕਥਾ-ਕੀਰਤਨ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਰਹਿਣੀ, ਕਹਿਣੀ, ਸਾਦਗੀ, ਸੰਜਮੀ ਅਤੇ ਤਿਆਗੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਇਹ ਮੰਡਲੀਆਂ ਪੈਦਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪਿੰਡਾਂ, ਕਸਬਿਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੰਡਲੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸੰਤਾਂ, ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਨਿਰਬਾਹ, ਸਫਰ ਖਰਚਾ ਮੰਡਲੇਸ਼ਵਰ ਦੇ ਜਿੰਮੇ ਹੁੰਦਾ। ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਸੌਣਾਂ, ਰੋਟੀ ਮੰਗ ਕੇ ਖਾਣੀ, ਵਿੱਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨੀ ਤੇ ਪੜ੍ਹਾਉਣੀ ਅਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੰਡਲੇਸ਼ਵਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਸ਼ਮੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਲੌਂਗੀ ਵਾਲੇ, ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਪੰ. ਮਹੇਸ਼ਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਯਾਗ ਵਾਲੇ, ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਮੰਡਲੇਸ਼ਵਰ ਪੰ. ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਰਿਦੁਆਰ, ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਪੰ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਨਾਗੋਕੇ, ਮੰਡਲੇਸ਼ਵਰ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੋਧਰ ਵਾਲੇ, ਮੰਡਲੇਸ਼ਵਰ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਝਾੜੀ ਵਾਲੇ, ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਮਹੰਤ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ, ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ ਕਨਖਲ ਵੱਲੋਂ ਸਿੰਧ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿੱਚ ਮੰਡਲੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ।

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਮੰਡਲੇਸ਼ਵਰ ਪੰ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਛੇੜ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਮੰਡਲੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਬਲਕਿ ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਧ ਛੇੜ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਵਿਖੇ ਸਥਾਪਨ ਅਤੇ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ ਜਿੱਥੇ ਸੰਤ, ਸਾਧੂ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਗੁਰਬੇ ਨੂੰ ਅੰਨ-ਛੇਤਰ ਅਤੇ ਯਾਤਰੂਆਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਨੇਪਾਲ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲ ਅਖਾੜੇ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ਾਖਾ ਚਲਾਈ ਜਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੁਣ ਵੀ ਇੱਕ ਨਿਰਮਲਾ ਸੰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਮਹੰਤ ਪੰ: ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਨੇ ਦੇਵ ਪੁਰਾ ਆਸ਼ਮ, ਹਰਿਦੁਆਰ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਵਾ

ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤ ਮੰਡਲੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਚਲਾ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

(3) ਸਾਸਤ੍ਰਾਰਥਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਚਾਰ

ਨਿਰਮਲ ਮੰਡਲੀਆਂ ਦੂਸਰੇ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਨਾਲ ਸਾਸਤ੍ਰਾਰਥ ਵੀ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਤ੍ਰਿੰਬਕ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਨਾਸਿਕ, ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜੋਤਿਰਲਿੰਗ ਤ੍ਰਿੰਬਕੇਸ਼ਰ ਮੰਦਰ ਵਿਖੇ ਕੁੰਭ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੇ ਅਵਸਰ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਉਥੋਂ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਅੜਚਨ ਪਾਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਮੱਤ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤ ਜਾਤੀਵਾਦ ਨੂੰ ਮਹੱਤਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਲੋਗ ਇਸ਼ਨਾਨ ਤੇ ਮੰਦਰ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੰਦਰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਅਵਸਰ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀ ਨੰਗੇ ਸਿਰ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਸਿਲਾਈ ਕੀਤਾ ਕੱਪੜਾ ਪਹਿਣ ਕੇ ਹੀ ਪੂਜਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਗੜੀ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਅਤੇ ਸਿਉਂਤਾ ਹੋਇਆ ਕੱਪੜਾ ਪਹਿਣ ਕੇ ਨਹੀਂ। ਇੱਕ ਸਮੇਂ 40-50 ਨਿਰਮਲੇ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਮੰਡਲੀ ਉਥੇ ਪੁੱਜੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਸਾਸਤ੍ਰਾਰਥ ਲਈ, ਦੂਸਰੇ ਪੱਖ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਚੈਲਿੰਜ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਜਰ ਨਿਰਮਲੇ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪ ਕਹੋ, ਉਹੋ ਹੀ ਸਾਸਤ੍ਰਾਰਥ ਕਰਕੇ ਅਪਣੇ ਮੱਤ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਸਿੱਧ ਕਰੇਗਾ।

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇੱਕ ਸਿੱਧੇ ਸਾਢੇ, ਸਾਦਾ ਬਸਤ੍ਰਧਾਰੀ ਬਿਰਧ ਮਹਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿੱਦਵਾਨ ਸਮਝ ਕੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਅੱਛਾ, ਏਹੋ ਹੀ ਬੋਲੇ। ਇਹ ਸਨ, ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰ: ਸੰਤ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲੇ। ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਵੇਦਾਂ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇ ਕੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਜਾਤੀਵਾਦ ਦੀਆਂ ਧੱਜੀਆਂ ਉਡਾਈਆਂ ਬਲਕਿ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਸੀਤੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜੋ ਪ੍ਰਤੀਬੰਧ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਹਟਵਾਇਆ। ਜਿਹੜੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਦਾ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਜਿੱਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਹੀ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤ, ਪਗੜੀ ਤੇ ਕਛਹਿਰੇ ਸਹਿਤ ਸਿਲਾਈ ਵਾਲੇ ਕਪੜੇ ਪਹਿਣ ਕੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਦਰਸ਼ਨ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਦੂਜੇ ਲੋਕ ਅਜੇ ਤੱਕ ਵੀ ਨੰਗੇ ਸਿਰ, ਅਣ ਸੀਤੀ ਧੋਤੀ ਪਹਿਣ ਕੇ ਹੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਸਾਸਤ੍ਰਾਰਥ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਪਣੇ ਸਿੱਖ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਬਖਸ਼ਦੇ ਰਹੇ।

(4) ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਚਾਰ

ਨਿਰਮਲੇ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦੂਸਰੇ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸਾਸਤ੍ਰਾਰਥਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਵੇਦ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਸਹਿਤ ਅਨੇਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ

ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਪੰ: ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਾਵਰਸਾਂਮ੍ਰਿਤ, ਅਧਯਾਤਮ ਰਾਮਾਯਣ, ਪ੍ਰਬੋਧ ਚੰਦ੍ਰ ਨਾਟਕ, ਮੋਖਸ਼ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਲਿਖ ਕੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਅਦਵੈਤ-ਸਿਧਾਂਤ ਸਰਵੋਪਰ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗ੍ਰੰਥ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:-

ਪੰ. ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ	1. ਵੇਦਾਂਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ 2. ਵੈਰਾਗ ਸ਼ਤਕ. ਭਾਸ਼ਾ ਟੀਕਾ
ਪੰ. ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੀਲੀ ਭੀਤ	1. ਗੁਰੂ ਸਿਧਾਂਤ ਜੋਤੀ 2. ਗੁਰੂ ਸਿਖਸ਼ਾ ਪ੍ਰਭਾਕਰ
ਪੰ. ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼	1. ਗੁਰੂ ਸਤੋਤ੍ਰ (ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ)
ਪੰ. ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	1. ਮਹੂਰਤ ਚੰਦ੍ਰਕਾ
ਪੰ. ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ	1. ਕਵੀਂਦ੍ਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼
ਸੰਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ	1. ਮੁਮੁਖਸੂ ਬੋਧਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼
ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਟਈ	1. ਯੋਗ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਭਾਕਰ
ਪੰ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਮੁਨੀ ਜੀ	1. ਇਤਿਹਾਸ ਨਿਰਮਲ 2. ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ
ਮਹੰਤ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰੀਟ	1. ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਚਨ ਤੇ ਸੰਤ ਦਰਸ਼ਨ 2. ਨੂਰੀ ਝਲਕਾਂ 3. ਨੂਰੀ ਜੀਵਨ 4. ਜੀਵਨ ਫੁਹਾਰ
ਪੰ. ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਲਤਾਨੀ	1. ਪੈਂਤੀਸ ਅੱਖਰੀ 2. ਅਧਯਾਤਮ ਅਨੁਭਵ ਵਿਵੇਕ

ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਵੇਰਵਾ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਵਲੋਂ ਰਚੇ ਬਹੁਪੱਖੀ ਸਾਹਿਤ ਦੁਆਰਾ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਵੰਨਗੀ ਮਾਤਰ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਕੁੱਲ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਿਰਮਲੇ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

(5) ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰੂ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਚਾਰ

ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਵੱਲੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰੂ ਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਪਵਿੱਤਰ, ਤਿਆਗੀ ਅਤੇ ਤਪੱਸਵੀ ਜੀਵਨ ਦੁਆਰਾ ਨਿਭਾਇਆ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਦਰਗਾਹਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਗੁ: ਤੀਸਰੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ, ਸਤੀ ਘਾਟ ਕਨਖਲ (ਹਰਿਦੁਆਰ), ਸੰਤ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪੱਕੀ ਸੰਗਤ ਅਹਿਯਾਪੁਰ ਲਖਨਊ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਪ੍ਰਯਾਗਰਾਜ (ਅਲਾਹਾਬਾਦ), ਪੰ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ

ਜੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਮੈਣੀ ਸੰਗਤ, ਨਾਂਦੇੜ ਅਤੇ ਗੁ. ਬਾਲ ਲੀਲਾ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ, ਬਾਬਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਗੁ: ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ, ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਮਨਮਾਡ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਗੁਰਦੁਆਰੇ; ਸੰਤ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੂਰੀ ਵਾਲੇ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਰਿਕਰਮਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਗੁਰੂ ਅਸਥਾਨ; ਸੰਤ ਘਨੱਈਆ ਸਿੰਘ ਪਠਲਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਆਨੰਦਗੜ੍ਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ; ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਟਿੱਬੇ ਵਾਲੇ, ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੱਟ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ; ਮਹੰਤ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਰਮਲ ਬਾਗ, ਕਨਖਲ (ਹਰਿਦੁਆਰ) ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਈ। ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਨਕ ਝੀਰਾ, ਬਿਦਰ (ਕਰਨਾਟਕ) ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਈ।

(6) ਮੱਠਾਂ, ਡੇਰਿਆਂ, ਕੁਟੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਚਾਰ

ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਤਨ ਮਨ ਧਨ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਬਲਕਿ ਪਿੰਡਾਂ, ਕਸਬਿਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੱਠਾਂ, ਡੇਰਿਆਂ ਅਤੇ ਕੁਟੀਆਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਵਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਢਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ, ਸਨਾਤਨੀ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੀਤਾ, ਰਾਮਾਇਣ, ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਨਾਤਨ ਮੱਤ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਧਾਰਣੀ ਬਣੇ। ਅਜਿਹੇ ਡੇਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਹਰ ਕੋਠੇ ਤੱਕ ਹਨ।

(7) ਤਿਆਗ-ਤਪ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਚਾਰ

ਜਿਹੜੇ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾਂ ਡੇਰਿਆਂ, ਮੱਠਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੋਂ ਉਦਾਸ ਰਹੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੇਵਲ ਤਪੱਸਵੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਤਿਆਗ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਉੱਚ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉੱਤਰਕਾਸ਼ੀ (ਇਹ ਅਵਧੂਤ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕੋਈ ਪਦਾਰਥ ਭੇਟਾ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਵਾਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ) ਪੰ. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਝਾੜੀ (ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੋਰ ਦੇਣ ਤੇ ਵੀ ਧਨ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕੇਵਲ ਸੇਵਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ) ਪੰ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਝਾੜੀ, ਮਹਾਨ ਤਪੱਸਵੀ ਤੇ ਵਿੱਦਵਾਨ ਸ਼ਾਸਤਰੀ, (ਇਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਵੱਲੋਂ ਜੋਰ ਦੇਣ ਤੇ ਵੀ ਪਟਿਆਲਾ ਨਹੀਂ ਗਏ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਮਤ ਅਖਾੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੈਦਲ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪੰਝੀ ਪੰਝੀ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਪਾਠ ਤੇ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਕੁੱਝ ਗੁਫਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹੇ, ਚਾਲੀ ਦਿਨ ਦਾ ਮੌਨ ਰੱਖ ਕੇ ਕੇਵਲ ਪਾਣੀ ਪੀ ਪੀ ਕੇ ਰਹਿਣਾ, ਸ਼ਬਦ-ਸਿੱਧੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਤੇ ਸੇਵਕਾਂ

ਪਾਸੋਂ ਵੀ ਕਰਾਉਣਾ। ਭੂਮ-ਆਸਣ ਕਰਨਾ, ਤਪ-ਸਾਧਨਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖਣਾ। ਲਿਖਣ ਸਮੇਂ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਸੌਣਾ ਅਤੇ ਨਮਕ ਵਗੈਰਾ ਨਾ ਖਾਣਾ। ਅਜਿਹੇ ਤਪੱਸਵੀ, ਤਿਆਗੀ, ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਪੰਥ ਵਿੱਚ ਤਪ ਤਿਆਗ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ।

(8) ਤੀਰਥਾਂ ਉੱਤੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੇਂਦਰਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ

ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਉਘੇ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਰਿਦੁਆਰ, ਪ੍ਰਯਾਗਰਾਜ, ਉਜੈਨ, ਤ੍ਰਿੰਬਕੇਸ਼ਵਰ ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਧਰਮ ਕੇਂਦਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ। ਜਿੱਥੇ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾਇਸ਼, ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਅਟੁੱਟ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਗਰੀਬਾਂ ਲਈ ਅੰਨ-ਛੇੜਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵੀ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(9) ਸ੍ਰੀ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖ਼ਾੜਾ ਵੱਲੋਂ ਚੁਮਾਸਿਆਂ ਦਾ ਆਯੋਜਨ

ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਬਾਕਾਇਦਾ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖ਼ਾੜਾ ਦੀ ਰਮਤ ਜਮਾਤ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਿਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਚਾਰੇ ਕੁੰਭ ਇਸ਼ਨਾਨਾਂ ਸਮੇਂ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਆਏ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਵਾਸਤੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਲੰਗਰ, ਰਿਹਾਇਸ਼ ਆਦਿ ਦੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਨਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰਮਤ ਅਖ਼ਾੜੇ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਲੈ ਕੇ ਸੰਤ ਮੰਡਲੀ ਸਹਿਤ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੋਠੇ ਕੋਠੇ ਪਿੰਡਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜ ਕੇ ਚੁਮਾਸਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ। ਰਮਤ ਚਲਦਾ ਵਹੀਰ ਸਫਰ ਕਰਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਜੱਥਾ ਦਿਨ ਰਾਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਬਤੀਤ ਕਰਦਾ। ਜਿੱਥੇ ਚੁਮਾਸਾ ਆ ਜਾਵੇ (ਵਰਖਾ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ) ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਥਾਨ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕੈਂਪ ਲਗਾਉਣਾ, ਜਿੱਥੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਗੁਣੀ ਗਿਆਨੀ, ਰਾਗੀ ਜੱਥੇ ਬੁਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਜੋ ਦੋਨੋ ਸਮੇਂ ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ। ਅਜਿਹੇ ਕੁੱਝ ਚੁਮਾਸਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੰਨ 1950 ਈ. ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਰੰਮਤ ਅਖ਼ਾੜਾ ਦਾ ਚੁਮਾਸਾ ਜੋ ਅਕਾਲੀ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਲੱਗਾ, ਮਹਾਰਾਜ ਪਟਿਆਲਾ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਨਿਮੰਤ੍ਰਣ ਤੇ ਲਗਾਏ ਗਏ ਚੁਮਾਸੇ ਅਤੀ ਸਫਲ ਰਹੇ। ਡੇਰੇਦਾਰ ਮਹੰਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਹੰਤ ਮਾਹਣਾ ਸਿੰਘ ਪੰਜਗਰਾਈਂ ਕਲਾਂ ਵਲੋਂ ਲਗਾਏ ਕਈ ਚੁਮਾਸੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਦਕਾ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪ੍ਰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ।

*****

ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ (ਪਿਆਰੇ) ਦੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜ (5) ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਇਹ ਸਨ:

- (1) ਠਾਕੁਰਾਂ ਵਾਲੀ   (2) ਬੁੰਗਾ ਨਿਰਮਲਿਆਂ   (3) ਗੰਧੀਆਂ ਵਾਲੀ
(4) ਬਰਨਾਲੇ ਵਾਲੀ   (5) ਮਾਂਗਟਾਂ ਵਾਲੀ

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਾਰਾ ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ 12 ਮੁੱਖ ਤੇ 15 ਉਪ- ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਮਹੰਤ ਗਣੇਸ਼ ਸਿੰਘ, ਮਹੰਤ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਅਵਤਾਰ ਭਾਗ ਕਈ ਹੋਰ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਵੀ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਟਈ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ। ਇਥੇ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਵਿਚ ਨਵੀਆਂ ਉਭਰੀਆਂ ਅਜੋਕੀਆਂ ਉਪ-ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਤੀ ਮਰਦਾਨ ਤੋਂ ਚੱਲੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ 'ਹੋਤੀ ਮਰਦਾਨ'। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸੰਤ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾੜਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ 'ਰਾੜਾ ਸਾਹਿਬ' ਵਾਲੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਈ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਨਾਨਕਸਰ (ਕਲੇਰਾਂ) ਜਗਰਾਉਂ ਵਾਲੀ ਜਿਸ ਦਾ ਮੁੱਢ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਨਕਸਰ (ਕਲੇਰਾਂ) ਵਾਲੇ ਹੋਏ। ਇਹ ਮਹਾਨ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡੇਰਾ ਰੂਮੀ ਵਾਲਾ, ਭੁੱਚੇ ਮੰਡੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸੇਵਕ ਚੇਲੇ ਸਨ।

*****

ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਯੋਜਨਾ

ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਮਸਲਾ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਨ ਯੋਗ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਕੁ ਭੇਖੀ ਬੰਦੇ ਜਿਵੇਂ ਹਰ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਵਿੱਚ ਘੁਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਕੁੱਝ ਕੁ ਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਹਰ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸੁਆਰਥ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਗੁੰਮਰਾਹ-ਕੁੰਨ ਕਾਰਨਾਮੇ ਹਰੇਕ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਆਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਸੰਤ ਸਦਾ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਵਰਤਮਾਨ ਦਸ਼ਾ ਤੋਂ ਉਦਾਸ ਤਾਂ ਜਰੂਰ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਨਿਰਾਸ਼ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿਣ ਲਈ ਹਰ ਸੰਭਵ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਪੰਗਤ ਦੇ ਮਹਾਨ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਡੇਰੇ ਜਾਂ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਸਹਿਤ ਸਾਕਾਰ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ, ਆਪਾ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਵਚਨ-ਬੱਧ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਮਕਸਦ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁੱਝ ਸੁਝਾਓ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ:-

1. ਸੱਚੇ, ਸੁੱਚੇ ਤੇ ਤਿਆਗੀ ਜੀਵਨ-ਦਾਨੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੰਤ, ਮਹੰਤ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਆਗੂ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹਿਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।
2. ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਖੇਤਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸੇ ਖੇਤਰ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗਤਾ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਚਾਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਟੀਕਿਆਂ, ਹੱਥ ਲਿਖਤਾਂ, ਕਥਾ-ਵਾਰਤਾਵਾਂ, ਕਾਵਯ-ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਕਪਿਊਟਰੀਕਰਣ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਣਾ ਅਤੀ ਜਰੂਰੀ ਹੈ।
3. ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਨਿਰੋਲ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਦਿਆ ਜਾਂ ਹਿੰਦੀ-ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਸੀਮਿਤ ਰਹਿ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਵਿਦਿਆ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਨਵੀਨ ਵਿਦਿਆ ਦੀਆਂ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਧੀਆਂ ਨਾਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕਰਨਾ ਅਤੀ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇਗਾ।

4. ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਆਪਣੀ ਚੇਤਨਤਾ ਨੂੰ ਐਨਾਂ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕਰੇ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮਹਾਤਮਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ, ਵਿਗਿਆਨ ਤੇ ਤਕਨੀਕ ਦੇ ਨਵੇਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਮ੍ਰਿਧ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਉਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਇੱਛਾ ਜਾਗ ਪਵੇ। ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗਯ ਵਿਅਕਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਠਰੰਮੇ, ਲਗਨ ਤੇ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਯੋਗ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲੇਗਾ ਕਿ ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂ ਵਿੱਦਵਤਾ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਬੁੱਧ-ਮੱਤ ਵਾਂਗ ਹੁਣ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਲੈ ਜਾਣਗੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਲਈ ਗੰਭੀਰ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਦੀ ਜਾਵੇਗੀ।

5. ਜੇਕਰ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਉੱਪਰ ਲਿਖੇ ਕਾਰਜ ਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਪੱਕੀ ਨੀਤੀ ਬਣਾ ਲਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਫੌਰੀ ਲਾਭ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਜਿਸ ਛੋਟੀ ਮੋਟੀ ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਖੁੱਸਣ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਸੈਂਕੜੇ ਗੁਣਾਂ ਕੀਮਤੀ ਸੰਪਤੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਪੈਣਗੀਆਂ। ਸਰਸਵਤੀ ਜੇ ਲੱਛਮੀ ਦੇ ਮਗਰ ਦੌੜਨ ਲੱਗ ਪਵੇ ਤਾਂ ਲੱਛਮੀ ਘੱਟ-ਵੱਧ ਹੀ ਡਾਹੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜੇ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਅਵੇਸਲੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹੀ ਲੱਛਮੀ ਮਗਰ ਮਗਰ ਫਿਰਦੀ ਹੈ- ਸ਼ਰਤ ਇਕੋ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਸਵਤੀ, ਸਰਸਵਤੀ ਹੋਵੇ ਸਹੀ।

ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ਉਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਜੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਟਕਸਾਲੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ-ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੀ ਰੁਚੀ ਦਾ ਲਗਭਗ ਅਭਾਵ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਏਧਰ ਕੋਈ ਖਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਆਰਥੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਗੁੰਮਰਾਹ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ-ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਪੁਨਰ-ਜੀਵਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਅਧਿਐਨ, ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਦੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਵਿਧੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਦਿਆਲੇ ਦੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਉਤੇ ਲਿਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਡੇਰਿਆਂ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆਲੇ, ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਮਹਾਂ-ਵਿਦਿਆਲੇ ਵੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸਰਲ ਅਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦਿਤ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਜਾਨਣ ਵਾਲਾ ਪਾਠਕ ਲਾਭ ਉਠਾ ਸਕੇ। ਕਥਾ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵਾਲੇ ਗੁਣਵਾਨ, ਸੂਝਵਾਨ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੰਤ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹੈ।

ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਪਠਨ-ਪਾਠਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ:

- ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜੇ ਵੱਲੋਂ, ਕਨਖਲ (ਹਰਿਦੁਆਰ) ਤੋਂ ਪੱਤਰਾਚਾਰ ਵਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਬੈਠੇ ਸਾਧਕ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰੇਮੀ ਉਸ ਤੋਂ ਘਰ ਬੈਠੇ ਹੀ ਲਾਭ ਉਠਾ ਸਕਣ।
- ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੂਝਵਾਨ ਨਿਰਮਲੇ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਕੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- ਬਾਕੀ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਵਿਆਪਕ ਧਰਾਤਲ ਉਤੇ ਤੁਲਨਾ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਰੂਹਾਨੀ ਮਤਿ ਦੀ ਮੌਲਿਕਤਾ, ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਉਪਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਉਪਦੇਇਤਾ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਧਰਮ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਉੱਖੜੇ, ਭਟਕੇ ਗੁੰਮਰਾਹ ਹੋਏ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮੁੜ ਕੇ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਨਾਲ ਜੁੜ ਸਕਣਗੇ।

ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸਿੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਸਾਵਾਂ, ਸਰਲ, ਸੰਤੁਲਿਤ ਤੇ ਪੱਧਰਾ ਬਨਾਉਣ ਹਿਤ ਦੋ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੀਕ ਸਮਾਂ ਲਾਇਆ, ਉਥੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਅਥਵਾ ਪੰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਵੱਖ ਵੱਖ ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਕਿੱਤਿਆਂ ਨੂੰ, ਨਿਪੁੰਨ ਤੇ ਸੁਯੋਗ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਣਾ ਉਚਿਤ ਜਾਣਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਖਾਲਸਾ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਸੰਤ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ, ਪੰਡਿਤ ਵੀ ਤੇ ਯੋਧਾ ਵੀ, ਪਰੰਤੂ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਪੰਥਕ ਪਕਿਆਈ ਲਈ, ਨਿਰਮਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨੀ ਉਚਿਤ ਸਮਝੀ। ਭਾਵੇਂ, ਗੁਰੂ ਦਾ ਹਰੇਕ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰੀ ਸਿੱਖ, ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਹੈ ਫਿਰ ਵੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਕਿੱਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਾਂਗ, ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਨਿਰੂਪਿਤ ਕਰਨ ਤੇ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੁੰਗੇ, ਅਥਵਾ ਡੇਰਿਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਨੋਰਥ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਹੋਣ। ਇਥੇ ਗੁਰਮਤਿ ਤੇ ਹੋਰ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਵਿੱਦਵਾਨ ਗਿਆਨੀ ਵੱਸਣ ਜੋ ਉੱਚ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਦਾਨ ਕਰਦੇ ਰਿਹਾ ਕਰਨ। ਪਰੰਤੂ ਕੀ ਇਹ ਡੇਰੇ ਅੱਜ ਇਸ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ? ਕੀ ਇਹ ਸਾਰੇ ਅੱਜ ਵੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾਨ ਕਰਨ ਤੇ ਲੰਗਰ ਆਦਿ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਤੱਤਪਰ ਹਨ? ਕੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਧਰੁੰਧਰ ਵਿੱਦਵਾਨ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ? ਅਫਸੋਸ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਤਸੱਲੀ ਬਖ਼ਸ਼ ਨਹੀਂ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਗੇੜ ਨਾਲ ਅਤੇ

ਮਾਇਆਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ, ਇਹ ਡੇਰੇ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ। ਕੁੱਝ ਕੁ ਚੰਗੇ ਚੱਲਦੇ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਿੱਤਨੇਮ, ਕਥਾ, ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਘਾਟ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਤੇ ਨਵੀਨ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਲਾਇਬਰੇਰੀਆਂ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ। ਐਸੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਨਾ ਤਾਂ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਕਦਮ ਮਿਲਾ ਕੇ ਚੱਲ ਸਕਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਦੇ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਯੋਗ ਹਨ।

ਦਾਵਾ ਅਗਨਿ ਬਹੁਤ ਤ੍ਰਿਣ ਜਾਲੇ, ਕੋਈ ਹਰਿਆ ਬੂਟ ਰਹਿਓ ਰੀ॥
 ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਡੇਰਿਆਂ ਬਾਰੇ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਕਹਿਣਾ ਵੀ ਅਸੰਗਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਬਦਲਦੀ ਰੌਂ ਮੁਤਾਬਕ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਹਰੇਕ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤ, ਸਾਧੂ, ਸਾਧਕ, ਵਿੱਦਵਾਨ, ਵਿਰੱਕਤ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਅਪਣੇ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥੀ ਹੋਣ ਦਾ ਚਾਉ ਅਤੇ ਮਾਣ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। **ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਪੰਥ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਚੋਟੀ ਦੇ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁੱਝ ਚੋਣਵੇਂ ਨਿਰਮਲੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੰਡਿਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੌਰੰਗਾਬਾਦੀ, ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਦੀ, ਕਵੀ ਚੂੜਾਮਣੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਠਾਕੁਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੁੱਚੋ, ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਨਰੋਤਮ', ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਹੋਤੀ ਮਰਦਾਨ', ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਠਾਕੁਰ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਕਵੀਂਦ੍ਰ ਸੰਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਮਿਸ਼ਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਆਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਪੰਡਿਤ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਰਾਲੇ ਵਾਲੇ, ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਵਾਲੇ, ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੇਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ, ਪਦਮ ਭੂਸ਼ਨ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਨਕਸਰ ਵਾਲੇ, ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲੇ, ਮਹੰਤ ਮੂਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲੇ, ਸੰਤ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਰਖੋਵਾਲੇ ਵਾਲੇ, ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਵਿਰੱਕਤ' ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਵਾਲੇ, ਸੰਤ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਦੇੜ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ, ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਮਾਲੀਏ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਪੰਥ ਰਤਨ ਗਿਆਨੀ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਕੀਨ ਆਦਿ ਦੇ ਵਡਮੁੱਲੇ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਅੱਖੋਂ ਓਹਲੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।**

ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਨਿਰਪੱਖ, ਤਿਆਗੀ, ਵਿੱਦਵਾਨ, ਦੂਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਾਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਜੋ ਸਾਰੇ ਨਿਰਮਲ ਅਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਹੋਰ ਨਿੱਖੜਣ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਸੁਮੇਲ ਕਰਾ ਸਕਣ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਜੇ ਵੀ ਕੁੱਝ ਨਿਰਮਲ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਪ੍ਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਜੀਵ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਦਾਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਡੇਰਿਆਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵਿਆਪਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਮੀਦ ਹੈ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਮਾਫ ਕਰਨਗੇ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਵੇਖਣ ਅਤੇ ਜਾਨਣ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ

ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਅੱਜ ਵੀ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀਆਂ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪੂਰੀ ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਨਾਲ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਚੱਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੂਰਵਜ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਤਿਆਗ ਭਰਪੂਰ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਬ੍ਰਿਤੀ, ਵਿੱਦਵਤਾ ਅਤੇ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਅੱਜ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸੰਗਤ-ਪੰਗਤ, ਲਾਇਬਰੇਰੀ, ਵਿੱਦਿਆ-ਦਾਨ, ਸਿਹਤ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ, ਤਪ-ਤਿਆਗ, ਸਾਦਾ ਜੀਵਨ, ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਿਸ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ, ਪ੍ਰਬੰਧ, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਵਿੱਦਿਆ-ਦਾਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਗਤੀ-ਵਿਧੀਆਂ ਬਾਰੇ ਅਗਲੇ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ ਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

*****

ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਠਾਕੁਰਾਂ ਦੇ ਮੋਢੀ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼

ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਅਪਣੀ ਸਾਜੀ ਹੋਈ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ (ਜਗਤ ਜਲੰਦੇ) ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ, ਕੁਝ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹਟਾਉਣ, ਪਾਪ ਦੀ ਜੰਝ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਉਣ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨ ਦੇ ਅੰਧੇਰੇ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਵੱਸ ਪੈ ਕੇ ਠੋਕਰਾਂ ਖਾਂਦੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ‘ਆਪ ਨਾਰਾਇਣ’ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਜੀ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਪਿਤਾ ਕਾਲੂ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਕੱਤਕ ਸੁਦੀ 15 (ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ) ਮਿਤੀ 15 ਨਵੰਬਰ, 1469 ਈ. ਦਿਨ ਬੁੱਧਵਾਰ ਰਾਇ-ਭੋਇ ਦੀ ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਖੇ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਅਪਣਾ ਪਰਜਾ-ਪਾਲਕ ਫਰਜ਼ ਭੁੱਲ ਕੇ ਵਿਲਾਸੀ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਹਿਲਕਾਰ ਕਸਾਈ ਬਣ ਕੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਾਪ ਦੀ ਇਸ ਹਨੇਰੀ ਵਿੱਚ ਅਖੌਤੀ ਧਰਮ-ਗੁਰੂਆਂ, ਸਿੱਧਾਂ, ਭੇਖੀ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦਾ ਰਾਹ ਛੱਡ, ਭੁੱਲੇ ਭਟਕੇ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਅਗਵਾਈ ਦੇਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਤਿਆਗ ਕੇ, ਨਿੱਜੀ ਸਵਾਰਥ ਭਾਵਨਾ ਅਪਣਾ ਕੇ ਪਰਬਤਾਂ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲੈ ਲਈ ਸੀ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾਂ ਜੀ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਤੋਂ ‘ਨਵਨਿਧਿ ਨਾਮ ਗਰੀਬੀ ਪਾਈ’ ਜਿਹੀ ਦੌਲਤ ਨਾਲ ਵਰੋਸਾਏ, ਸਰਬ ਕਲਾ ਸੰਪੂਰਣ **ਧੰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ** ਜਗਤ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿ ਕੇ, ਨਿਰਮਲ ਰਹਿਣੀ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਮਈ ਇਲਾਹੀ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਂ-ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਅਗਨੀ ਵਿੱਚ ਸੜ ਰਹੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਉਧਾਰ ਅਤੇ ਕਲਿਯੁਗੀ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸੋਝੀ ਕਰਾਉਣ ਹਿਤ, ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰੇ ਅਤੇ ਚਹੁੰਆਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਭਰਮਣ ਕੀਤਾ। ਅਪਣੀ ਰੂਹਾਨੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਵਿੱਦਵਤਾ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦੁਆਰਾ ਸੱਚ ਧਰਮ ਦੀ ਸੋਝੀ ਕਰਵਾਈ। ਵਹਿਮਾਂ, ਭਰਮਾਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਡੰਬਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁੱਸੀ ਹੋਈ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਸੱਚਾਈ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਇਆ।

ਜਿੱਥੇ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ, ਉਥੋਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਕਿ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੰਗਤ ਜੁੜਦੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖ-ਸੇਵਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਗਤ, ਪੰਗਤ, ਨਾਮ ਜਪਣ, ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ-ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਮੱਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਨਿਰਮਲ ਰਹਿਣੀ ਅਤੇ ਸੁੱਭ ਆਚਰਣ ਆਮ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਦਾ ਰਹੇ। ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ

ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਵੀ ਬ-ਦਸਤੂਰ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਗੰਮੀ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚੋਂ ਜਿਸ ਨਿਰਾਲੇ, ਖਾਲਸ, ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇੰਝ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:-

‘ਮਾਰਿਆ ਸਿੱਕਾ ਜਗਤ ਵਿੱਚ, ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ’

‘ਨਿਰਮਲ’ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ-ਪਵਿੱਤਰ, ਸ਼ੁੱਧ, ਸਵੱਛ ਅਤੇ ਖਾਲਸ। ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਿਆਂ, ਵਿਕਾਰਾਂ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ, ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਰਾਗ-ਦਵੈਸ਼ ਆਦਿ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦਾ ਵਾਸ ਨਹੀਂ, ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ‘ਨਿਰਮਲ’ ਅਥਵਾ ‘ਖਾਲਸ’। ਇਸ ਨਿਰਮਲ ਜਾਂ ਖਾਲਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਰਬ ਪੱਖੀ ਨਾਇਕ ਸਨ। ਜਿੱਥੇ ਆਪ ਮਹਾਨ ਸੈਨਾ ਨਾਇਕ ਸਨ ਅਤੇ ਚਾਰੇ ਪੁੱਤਰਾਂ, ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਤਿਮਾ ਬਣੇ, ਉਥੇ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਕਵੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਵੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਫ਼ਾਰਸੀ, ਅਰਬੀ ਆਦਿ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਕਵੀਆਂ, ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗ ਰਖਣਾ ਅਤੇ ਯਥਾਯੋਗ ਸਨਮਾਨ ਦੇਣਾ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ, (ਰਿਆਸਤ ਨਾਹਨ) ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਿਰਮੌਰ, (ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼) ਵਿਖੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ 52 ਕਵੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਪੌਰਾਣਿਕ ਹਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਸਮਝਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਅਤੇ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਿਪੁੰਨ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਦੀ ਜੀਵਨਧਾਰਾ ਵਿੱਚ, ਨਿਰਮਲ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਹੀ ਸਮਾਅ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਨਵੀਨ ਅਤੇ ਸੰਗਠਿਤ ਰੂਪ ਦੇਣ ਹਿਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਸੰਨ 1686 ਈ. ਵਿੱਚ, ਪੰਜ ਹੋਣਹਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭਗਵਾਂ (ਗੋਰੂਆ) ਵੇਸ ਪਹਿਨਾ ਕੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਹੋਰ ਸਤਿ-ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ, ਕਾਸ਼ੀ (ਬਨਾਰਸ) ਭੇਜਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ 13 ਸਾਲ ਬਾਦ 1699 ਈ. ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪੰਜ

ਪਿਆਰੇ ਸਾਜ ਕੇ ‘ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ’ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ। ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਉਹ ਪੰਜੇ ਸੰਤ ਭਗਵੇਂ ਵੇਸ ਵਿੱਚ ਕਾਸ਼ੀ ਤੋਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ, ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਬੀਨ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਸਾਰੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ **ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਪਿਆਰੇ)** ਅਤੇ **ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਪਿਆਰੇ)** ਪਾਸੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਾਇਆ। ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਬਾਕਾਇਦਾ ‘ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤ’ ਨਾਮ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਗਏ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਜੋ ਨਾਦੀ ਵੰਸ਼ (ਗੁਰੂ-ਸ਼ਿਸ਼) ਪਰੰਪਰਾ ਚੱਲੀ, ਉਸਦਾ ਨਾਮ **“ਨਿਰਮਲ ਸੰਪਰਦਾਇ”** ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਵਰਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੱਚ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਕਠਿਨ ਦੌਰ ਵਿੱਚ, ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਧਰਮ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਅਪਣੇ ਨਿਰਮਲ ਆਚਰਣ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ ਦੀ ਮਸ਼ਾਲ ਨੂੰ ਸਜੀਵ ਰੱਖਿਆ।

ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਪਿਆਰੇ) ਪਾਸੋਂ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਪੰਡਿਤ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਹੋਰ ਚਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕਾਸ਼ੀ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। **ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਦਾ ਨਾਦੀ ਵੰਸ਼ (ਗੁਰੂ-ਸ਼ਿਸ਼) ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਜੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਪਿਆਰੇ) ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।** ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਪਿਆਰੇ) ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 7 ਕੱਤਕ, ਸੰਮਤ 1723 ਵਿੱਚ ਮਾਤਾ ਜੱਸੀ (ਜਾਂ ਸਾਵੋ) ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਪਿੰਡ ਜਟਵਾੜਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਸੰਮਤ 1735 ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿੱਚ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿੱਚ ਆਏ ਅਤੇ ਵੈਸਾਖ ਸੰਮਤ 1756 ਨੂੰ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜੇ।

ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ, ਵਿਰੱਕਤ ਸਾਧੂਆਂ ਵਾਲਾ ‘ਭਗਵਾਂ ਵੇਸ’ ਪਹਿਨਕੇ, ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਚਲਵਾਏ ਗਏ ਲੰਗਰ ਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ, ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਕਿਲੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ **ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਪਿਆਰੇ)** ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਸੇਵਕ ਆਪਣੇ ਕਰਤੱਵ ਦਾ ਪਾਲਣ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਿਹਾ।

ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਮਹਾਨ ਤੇ ਕਠਿਨ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਅਤਿਅੰਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਅਤੇ **ਆਪਣਾ ਭਗਵਾਂ ਵੇਸ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵਰਦਾਨ ਦਿੱਤੇ**। ਪਵਿੱਤਰ ਮੁੱਖ ਤੋਂ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ, ‘ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ਤੂੰ ਧੰਨ ਹੈ, ਤੇਰੀ ਸੇਵਾ ਧੰਨ ਹੈ, ਤੇਰੀ ਨਿਮਰਤਾ ਧੰਨ ਹੈ। ਤੂੰ ਅੱਜ ਸਾਡੀ ਦੂਜੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਸਫਲ ਹੋਇਆ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਤੋਂ ਰਹਿਤ **‘ਨਿਰਮਲ’** ਪਦ ਵਿੱਚ ਇਸਥਿਤੀ ਪਾਈ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਜੋ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਚੱਲੇਗੀ, ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ, ਮਹਾਨ ਤੇਜੱਸਵੀ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਉਹ ਮਹਾਂਪੁਰਖ, ਚਾਰ ਪਦਾਰਥਾਂ (ਧਰਮ, ਅਰਥ, ਕਾਮ ਅਤੇ ਮੋਖਸ਼) ਦੇ ਦਾਤੇ ਹੋਣਗੇ। ਉਹ ਵਿਦਿਆ-ਦਾਨੀ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਗ਼ਰੀਬਾਂ, ਅਨਾਥਾਂ, ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਲਈ ਲੰਗਰ (ਅੰਨ-ਛੇਤ੍ਰ) ਚਲਾਉਣਗੇ। ਉਹ ਸੰਤ ਸ਼ਰੀਰਕ ਰੋਗੀਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਦਵਾਈਆਂ-ਬੂਟੀਆਂ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰੀ ਇਲਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਿਆ ਕਰਨਗੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਮਹਾਂਪੁਰਖ, ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਤਨ ਅਤੇ ਮਨ ਦੇ ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਿਆ ਕਰਨਗੇ। ਐਸੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵਰਦਾਨ ਦੇ ਕੇ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਬਚਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਹ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦੀ ਰਹੀ।

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਪੰਡਿਤ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁੱਢਲੇ ਪੰਜ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕਾਸ਼ੀ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਪਿਆਰੇ) ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ‘ਗੋਯਾ’ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਪੰਡਿਤ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਂਗ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਜੀਵਨ, ਰੂਹਾਨੀ ਜਲਾਲ, ਸਮਾਜ ਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਦੱਬੇ ਲਿਤਾੜੇ ਵਰਗ ਨੂੰ ਅਖੌਤੀ ਉੱਚ ਵਰਗਾਂ ਨਾਲ ਸਮਾਨਤਾ ਦਿਵਾਉਣ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਨਾਲ ਚਲਾਏ ਅੰਦੋਲਨ ਤੋਂ ਬੁਖਲਾ ਕੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਾਜੇ ਯੁੱਧ ਛੇੜਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪੋ ਅਪਣੀਆਂ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਡਿਊਟੀਆਂ ਅੱਗੇ ਯੋਗ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਯੁੱਧ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਆਰੰਭਣ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਦੇ ਦਿੱਤੇ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਦਿਆਂ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਕਲਗੀਧਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਅਮਾਨਤ **ਨਿਰਮਲ ਭਗਵਾਂ ਭੇਖ** ਸਮੇਤ ਚਿੱਪੀ ਸੌਂਪਦਿਆਂ ਲੰਗਰ ਦੀ ਜੁੰਮੇਵਾਰੀ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾਈ। ਬਚਨ ਕੀਤਾ, ਗੁਰਮੁਖਾ ਜਿੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਦਿਆ ਦਾਨ ਦਾ ਛੇਤਰ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅੱਜ ਤੋਂ **ਅੰਨ-ਛੇਤਰ (ਲੰਗਰ)** ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਵੀ ਸੰਭਾਲ। **ਭਾਈ**

ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੇਵਾ, ਪਰਉਪਕਾਰ, ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਉਣੀ ਅਤੇ ਗੂੜ੍ਹ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਉਲੰਬੇ ਕਰਨੇ ਆਦਿਕ ਜੋ ਸੇਵਾ ਕਲਗੀਧਰ ਵੱਲੋਂ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਸੀ ਵੀ ਅੰਤਿਮ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਨਿਭਾਈ। ਆਖਰ ਸਰੀਰ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸਮਾਂ ਜਾਣ ਕੇ ਸੇਵਾ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਭਾਈ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ।

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਪੰਡਿਤ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ **ਬਾਬਾ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਹੰਦ ਵਾਲਿਆਂ** ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਅੱਗੇ **ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ** ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸ਼ਿਸ਼ **ਸੋਢੀ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ** ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਝੰਡੇ ਹੇਠ ਲਿਆਂਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ **ਸੰਤ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਵਿਰੱਕਤ'** ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ। ਨਿਰਮਲ ਸੰਤ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਸੰਤ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਵਿਰੱਕਤ' ਪਾਸੋਂ ਵਰੋਸਾਏ ਮਹਾਨ ਤਪੱਸਵੀ, ਸਿੱਧ ਪੁਰਖ **ਸ੍ਰੀਮਾਨ 108 ਸੰਤ ਠਾਕੁਰ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ** ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਡੇਰਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਖੇ ਚੌਕ ਮੋਨੀ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਸੰਤ ਠਾਕੁਰ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਘਾਲ ਕਮਾਈ, ਤਪ-ਤਿਆਗ ਸਦਕਾ ਅਤੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਹੋਈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਹੀ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦਾ ਇੱਕ ਉਪਨਾਮ '**ਸੰਪਰਦਾਇ ਠਾਕੁਰਾਂ**' ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ।

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ੧੦੮ ਸੰਤ ਠਾਕੁਰ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਪਰਮ ਤੇਜੱਸਵੀ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਠਾਕੁਰ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਪ, ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਵੈਰਾਗ ਦੀ ਮੂਰਤ ਸਨ। ਆਪ ਅਜੇ ਪੰਦਰਾਂ ਸੌਲ੍ਹਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਹੀ ਸਨ ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਉਦਾਸੀਨ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿੱਚ ਆਪ ਸੰਤ ਮਹਾਰਾਜ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਰੱਕਤ (ਜੋ ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੇੜੇ, ਮਸਾਣਾਂ ਵਿੱਚ ਬਣੀ ਕੱਖਾਂ ਦੀ ਕੁਟੀਆ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ) ਦੇ ਸਤਿਸੰਗੀ ਹੋ ਗਏ। ਆਪਣੀ ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਧ, ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਅਰਪਣ ਕਰਕੇ ਬਚਦੇ ਅੱਧ ਨਾਲ ਅਪਣਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਤੋਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਖਿਰ ਸੰਤ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨਾਲ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆ ਕਿ ਆਪ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਬਣ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਸੰਤਾਂ ਪਾਸੋਂ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਸੰਤ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵੇਖ ਕੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਵਿਰਤੀ ਮਾਰਗ ਧਾਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ। ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਸਦੀਵੀ ਵਿਛੋੜੇ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪ ਕੁੱਝ ਸਮਾਂ ਬੜੇ ਵੈਰਾਗ ਵਿੱਚ ਰਹੇ। ਆਪ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਸਿਮਰਨ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਜੁੜਦੀ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸੈਂਕੜੇ ਸਾਧੂ ਤੇ ਲੋੜਵੰਦ ਸਵੇਰੇ-ਸ਼ਾਮ ਪੰਗਤ

ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਲੰਗਰ ਛਕਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, “ਭਾਈ! ਲੰਗਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਫਿਕਰ ਵੀ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਹੈ”।

ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲ ਗਈ ਕਿ ਅੱਜ ਰਸਦ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਠਾਕੁਰਾਂ ਦਾ ਲੰਗਰ ਬੰਦ ਰਹੇਗਾ। ਬੱਸ ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ, ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਾਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਨਾਜ ਦੇ ਢੇਰ ਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਤਪ ਤੇ ਜਪ ਦੀ ਮਹਿਮਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੱਖ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਜਗੀਰਾਂ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮੰਗੀ ਪਰੰਤੂ ਸ੍ਰੀ ਠਾਕੁਰ ਜੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖਿਮਾ ਮੰਗਦੇ ਰਹੇ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਧਕ ਜਗਿਆਸੂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਬਣੇ ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਛੁਹ ਨਾਲ ਪਾਰਸ ਰੂਪ ਹੋ ਗਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਪੰਡਿਤ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਠਾਕੁਰ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਠਾਕੁਰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮਹੰਤ ਮਿਸ਼ਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ‘ਸਮਾਧੀ ਵਾਲੇ’, ਠਾਕੁਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪੰਡਿਤ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ‘ਵਿਰੱਕਤ’, ਮਹੰਤ ਚਾਨਣਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮਹੰਤ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਈਸ਼ਤੂ, ਮਹੰਤ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੱਲੇ ਕੇ, ਮਹੰਤ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ‘ਵਿਰੱਕਤ’, ਮਹੰਤ ਨਾਨੂੰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪੰਡਿਤ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿ ਹੋਏ। ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਠਾਕੁਰ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ 1859 ਈ. ਵਿੱਚ ਬੈਕੰਠ-ਵਾਸ ਕਰ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਡੇਰੇ ਦੇ ਸਮੂਹ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ‘ਠਾਕੁਰ’ ਸੰਗਿਆ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ‘ਸਮਾਧੀ ਵਾਲੇ’

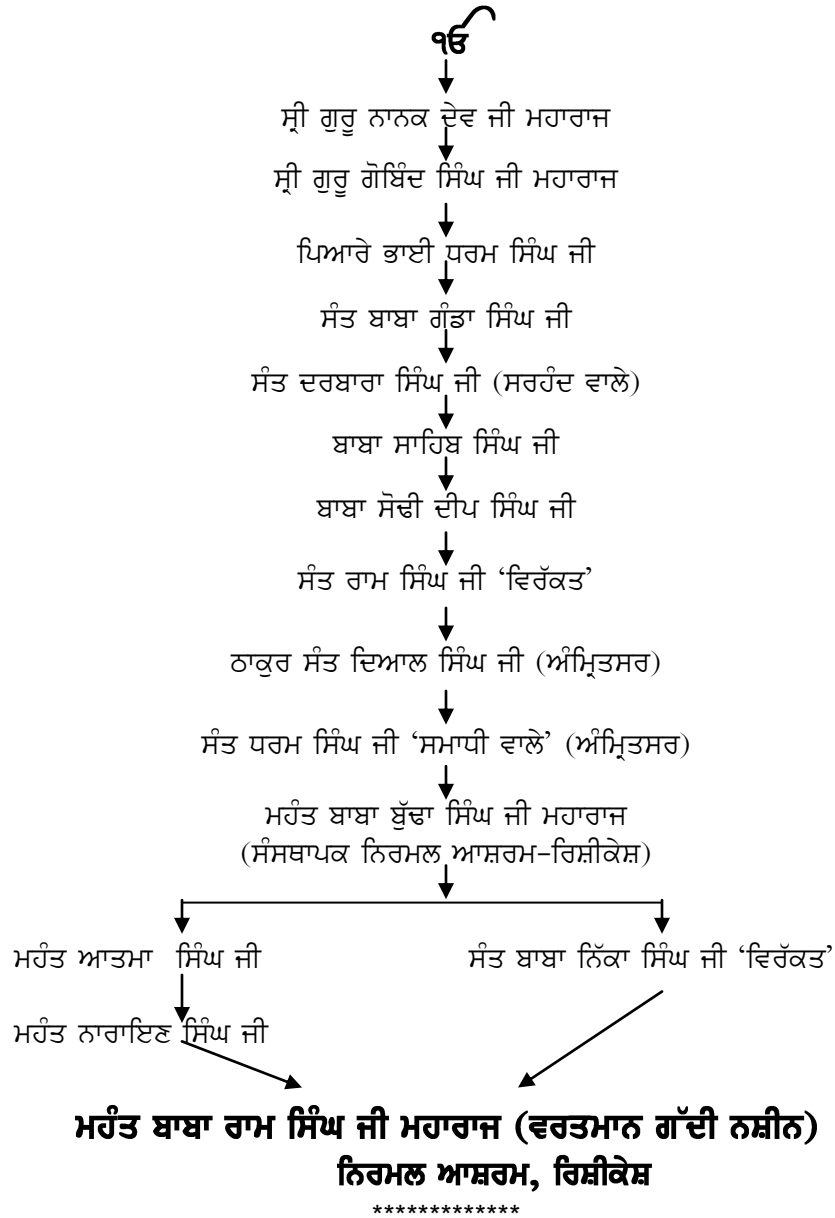
ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਠਾਕੁਰ ਦਿਆਲ ਜੀ ਦੇ ਸੰਤ ਸੇਵਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਆਤਮਾ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ‘ਸਮਾਧੀ ਵਾਲੇ’ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ 20 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਠਾਕੁਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਏ। ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਉੱਚੀ ਅਵੱਸਥਾ ਵੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਏ ਅਤੇ ਅਪਣਾ ਜੀਵਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਠਾਕੁਰ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਈਸ਼ਵਰੀ ਸੇਵਾ ਮੰਨ ਕੇ ਅਜਿਹੇ ਲੀਨ ਹੋਏ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਵੀ ਬੇਖ਼ਬਰ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਵਨਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਅਣਥੱਕ ਸੇਵਾ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਠਾਕੁਰ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਭੰਡਾਰੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ, ਨਾਮ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਵਸ ਗਿਆ। ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਬੇਖ਼ਬਰ ਅੱਠੇ ਪਹਿਰ ਉਨਮਨੀ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨ ਲੱਗੇ। ਅਜਿਹੀ ਅਵੱਸਥਾ ਦੇਖ ਕੇ ਠਾਕੁਰ ਜੀ ਨੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ‘ਸਮਾਧੀ ਵਾਲੇ’ ਨਾਮ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ

ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮੰਜਲ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਇਹੀ ਇੱਕ ਸੁਖੱਲਾ ਤਰੀਕਾ ਹੈ।

ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਵਿੱਚ ਬਾਲਕ **(ਸੰਤ) ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ** ਦਾ ਸ਼ਰੀਰਕ, ਵਿੱਦਿਅਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਨਾਲ ਹੀ (ਸੰਤ) ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕਾਂਸ਼ੀ ਵਿਖੇ ਜਾ ਕੇ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਪੰਡਿਤ ਸੰਤ ਊਧਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਪਾਸੋਂ ਵਿੱਦਿਆ, ਸਿਖਿਆ ਅਤੇ ਸਤਿਸੰਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਇਹੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਸੰਤ, ਪੂਜਨੀਕ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਏ। ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ 'ਠਾਕੁਰਾਂ' ਦੇ ਨਾਦੀ ਵੰਸ਼ (ਗੁਰੂ-ਸ਼ਿਸ਼ ਪ੍ਰੰਪਰਾ) ਨਕਸ਼ਾ/ ਸ਼ਜਰਾ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

*****

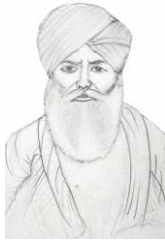
ਨਾਦੀ ਵੰਸ਼ ਪ੍ਰੰਪਰਾ

ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਪਿੱਛੇ ਲਿਖੀ 'ਨਾਦੀ ਬੰਸ ਪ੍ਰੰਪਰਾ' ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਸੰਨ 1900 ਈ. ਦੇ ਕਰੀਬ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਰਮਤ ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਂ ਰਮਤ ਮੰਡਲੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਰਹਿ ਕੇ ਭ੍ਰਮਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਇਆ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਤੀ ਤੇ ਮਹਾਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਭਲੇ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼, ਮਾਨਵ ਮਾਤਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਅਸਥਾਨ ਬਨਾਉਣ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਮਿਥੇ ਗਏ ਟੀਚੇ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਮਹੰਤ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸੰਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਲਗਾਤਾਰ ਯਤਨ ਜਾਰੀ ਰੱਖੇ ਗਏ। ਉਹਨਾ ਨੇ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ ਆਧੁਨਿਕ ਸਰੂਪ ਬਖਸ਼ਿਆ ਬਲਕਿ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਦੇ ਹੋਰ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਆਧੁਨਿਕ ਸਰਾਂ, ਹਸਪਤਾਲ, ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਆਦਿ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਵਾਏ। ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ, ਪੂਜਯ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਮਹੰਤ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 1861 ਈ. ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਹੱਲੋਵਾਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ (ਪੰਜਾਬ) ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਪਿਤਾ ਸ੍ਰ. ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇਵੀ ਜੀ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਔਲਾਦ ਨਾਂ ਹੋਈ। ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ, ਇਸ਼ਨਾਨ ਉਪ੍ਰੰਤ ਠਾਕੁਰ ਸੰਤ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ। ਉਥੇ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ ਕਿ ਦੀਨ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਖਬਰ ਨਾ ਰਹਿੰਦੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੰਤ ਠਾਕੁਰ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਭਰੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅੰਤਰ ਮਨ ਨਾਲ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਠਾਕੁਰ ਜੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸਨ ਕਿ ਇੱਕ ਦਿਨ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ

ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੀ ਬੇਰੀ ਥੱਲੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਮਨ ਨਾਲ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ, ਹੇ ਬਾਬਾ ਜੀ, ਜੀ ਐਸੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ, ਜੋ ਕੁਲਾਂ ਦਾ ਤਾਰਕ ਹੋਵੇ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਦਾਤ ਅਸੀਂ ਠਾਕੁਰ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦੇਵਾਂਗੇ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਵਾਪਿਸ ਘਰ ਆ ਗਏ।

ਗੁਰੂ ਬਖਸ਼ਿਆ ਬਾਲਕ ਜਦੋਂ ਕੁੱਝ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਸੰਤ ਠਾਕੁਰ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਗਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੰਤ ਠਾਕੁਰ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਅ ਚੁਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਠਾਕੁਰ ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਵਰੋਸਾਏ ਇਸ ਬੱਚੇ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ। ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ 5 ਸਾਲ ਦੀ ਹੋਣ ਤੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਬਾਲਕ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਸੰਤ ਠਾਕੁਰ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਅਮਾਨਤ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰੋ। ਸੰਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਬਾਲਕ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕੋਲ ਬਿਠਾਇਆ। ਇਤਨੀ ਦੇਰ ਨੂੰ ਸੰਤ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਸਮਾਧੀ ਵਾਲੇ' ਆ ਗਏ। ਠਾਕੁਰ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਇਹ ਹੋਣਹਾਰ ਬਾਲਕ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਅਮਾਨਤ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਆਪ ਸੰਭਾਲੋ, ਅਪਣਾ ਸ਼ਿਸ਼ ਬਣਾਉ, ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਐਸਾ ਹੀ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੰਤ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਜਾਣ ਕੇ ਕੁੱਝ ਦੇਰ ਹੋਰ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਪਾਸ ਪਾਲਣ ਪੋਸਣ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ 10 ਸਾਲ ਦਾ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।

ਇਸ ਹੋਣਹਾਰ ਬਾਲਕ ਦੀ ਆਯੂ 10 ਸਾਲ ਦੀ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ 1871 ਈ. ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮਾਧੀ ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਸ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਲਕ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ। ਸੇਵਾ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ 1883 ਈ. ਵਿੱਚ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਖੇ ਵੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਵਿੱਦਵਾਨ ਪੰਡਿਤ ਉਧਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿੱਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਂ ਮਿਲਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਧਿਆਤਮਕ ਗਿਆਨ ਦੀ ਚਰਚਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ। ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁੜ 1885 ਈ. ਵਿੱਚ ਵਾਪਿਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਤੱਤਪਰ ਹੋ ਗਏ। ਸੇਵਾ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮ ਦੋਵੇਂ ਵੇਲੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਕਥਾ ਵੀ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਂ ਅੰਤਰਮੁਖ ਅਤੇ ਹਰੀ ਸਿਮਰਨ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ। ਆਪ ਜੀ ਮਿੱਠ ਬੋਲੜੇ, ਕੁਸ਼ਲ ਪ੍ਰਬੰਧਕ, ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਗਿਆਤਾ, ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਸ਼ਖ਼ਸ਼ੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। 1890 ਈ. ਦੇ ਕਰੀਬ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਹਿਤ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਸਰਬ-ਗੁਣ ਸੰਪੰਨ

ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਨਿਰਮਲ ਸੰਤ ਸਮਾਜ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ, ਕਨਖਲ (ਹਰਿਦੁਆਰ) ਦਾ ਸਕੱਤਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸੇਵਾ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕੁਸ਼ਲਤਾ, ਜੁੰਮੇਵਾਰੀ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਨਿਭਾਈ। ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ 1896 ਈ. ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ ਵੱਲੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਰਮਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਮੰਡਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ।

ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਭ੍ਰਮਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਸੁੱਭ ਸੰਕਲਪ ਹੋਇਆ ਕਿ ਹਿਮਾਲਿਆ ਦੇ ਚਰਨਾਂ'ਚ ਗੰਗਾ ਨਦੀ ਦੇ ਤੱਟ ਤੇ ਵੱਸੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕਸਬੇ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਵਿਖੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੰਗਾ ਕਿਨਾਰੇ 'ਝਾੜੀ' ਵਿਖੇ ਜਪ-ਤਪ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਾਧੂ-ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਅਤੇ ਭੋਜਨ ਲਈ ਵੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ **ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੰਨ 1900 ਈ. ਦੇ ਕਰੀਬ ਗੰਗਾ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਇਕ ਜਗਾ ਲੈ ਕੇ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ।** ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਲਈ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ। ਸਾਧੂਆਂ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਲਈ ਕੁੱਝ ਝੋਂਪੜੀਆਂ ਵੀ ਬਣਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 12 ਸਾਲ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ, ਨਿਰੰਤਰ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਣ ਉਪਰੰਤ 1908 ਈ. ਵਿੱਚ ਰੰਮਤ ਅਖਾੜੇ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਉਪਰੰਤ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦਾ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿੰਧ ਪ੍ਰਾਂਤ (ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਤੋਂ ਸਿੰਧੀ ਪ੍ਰੇਮੀ ਬੜੀ ਭਰਵੀਂ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਲੱਗੇ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਸੰਨ 1911 ਈ. ਵਿੱਚ ਕਨਖਲ (ਹਰਿਦੁਆਰ) ਵਿਖੇ ਵੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਗ੍ਹਾ ਲੈ ਕੇ ਇਮਾਰਤ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸਥਾਨ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ 'ਨਿਰਮਲ ਬਾਗ' ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ, ਕੀਰਤਨ, ਸ਼ਾਸਤਰ-ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਦਾ ਸੁਚੱਜਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਨੇ ਸੰਨ 1924 ਈ. ਵਿੱਚ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੱਕ ਸਥਾਨ 'ਸੰਗਤ ਗਿਆਨ ਗੁਫਾ' ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਕਿ ਬਾਹਰੋਂ ਪੜ੍ਹਨ ਗਏ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਤੇ ਸਾਧੂਆਂ ਨੂੰ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਦੀ ਕਠਿਨਾਈ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸੰਨ 1932 ਈ. ਵਿੱਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ **ਮਸੂਰੀ** ਵਿਖੇ ਆਸ਼ਰਮ ਲਈ ਇੱਕ ਮਕਾਨ ਖ਼ੀਦਿਆ। ਸੰਨ 1934 ਈ. ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਇੱਕ ਟਰੱਸਟ ਬਣਾ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਹਿਤ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕੀਤੇ।

ਪੂਜਨੀਕ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਅਪਣਾ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀਵਨ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਅਪਣੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਵੀਹ (20) ਵਾਰ ਸਿੰਧ ਪ੍ਰਾਂਤ ਗਏ, ਨੌਂ (9) ਵਾਰ ਮਸੂਰੀ ਅਤੇ

ਤਿੰਨ (3) ਵਾਰ ਸ਼ਿਮਲੇ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਜਦੋਂ ਸਿੰਘ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਸਿੰਧੀ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਪਲੇਟ ਫਾਰਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬੱਘੀ ਜਾਂ ਕਾਰ ਤੱਕ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਹਾਰ, ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਅਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਜਾਂਦੇ। ਉਹ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਚਿੱਟੇ ਕੋਰੇ ਲੱਠੇ ਦਾ ਥਾਨ ਵਿਛਾਉਂਦੇ, ਉਸ ਦੇ ਉਪਰ ਆਪ ਚਲਦੇ ਪਿਛੇ-ਪਿਛੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਉਸ ਥਾਨ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਦੇ ਜਾਂਦੇ। ਫਿਰ ਚਾਰ ਜਾਂ ਛੇ ਘੋੜਿਆਂ ਵਾਲੀ ਬੱਘੀ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵਾਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਲਿਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਲਾਹੀ ਹੁਕਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਆਪ ਜੀ ਅੱਸੂ ਵਦੀ 12 ਸੰਮਤ ਬਿਕ੍ਰਮੀ 1993 ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਬਾਗ, ਕਨਖਲ (ਹਰਿਦੁਆਰ) ਵਿਖੇ ਸੰਨ 1937 ਈ. ਵਿੱਚ ਬੈਕੁੰਠਵਾਸੀ ਹੋਏ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਹੀ 1931 ਈ. ਵਿੱਚ ਸੰਤ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮਹੰਤੀ ਦੀ ਪੱਗ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੰਤ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਮਹੰਤ ਪਦਵੀ ਤੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੋ ਕੇ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲੀ।

ਪਰਮ ਸੰਤ ਸ੍ਰੀਮਾਨ 108 ਮਹੰਤ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਅਨੇਕ ਸ਼ਿਸ਼, ਸੰਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੰਤ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ‘ਅਵਧੂਤ’, ਸੰਤ ਗਿਆਨੀ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ‘ਭਿਖਸੂ’ ਅਤੇ **ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ‘ਵਿਰੱਕਤ’** ਦਾ ਨਾਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੰਤ ਨਿਹਚਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ‘ਸਰਗੋਧੇ ਵਾਲੇ’, ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ‘ਭੋਰੇ ਵਾਲੇ’ ਤੇ ਸੰਤ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਹਰੀ ਜੀ ‘ਸਿੰਧੀ’ ਵੀ ਸਨ। ਪਰਮ ਪੂਜਨੀਕ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸੰਤ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਹੀ।

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਮਹੰਤ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ 1885 ਈ. ਵਿੱਚ ਸ੍ਰ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਪਿੰਡ ਪੱਤੋ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੋਗਾ, (ਪੰਜਾਬ) ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਸ੍ਰ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜ ਲੜਕਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਹੀ ਸੰਨ 1908 ਈ. ਵਿੱਚ ਮਹੰਤ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿੱਚ ਆਏ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਆਪ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਮ ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਸੀ ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਨਾਮ ਦਾਨ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਬਦਲ ਕੇ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਉਦਮੀ ਸੁਭਾਅ ਸਦਕਾ ਕੁੱਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਕਾਰਾਂ ਦਾ ਭੇਤ ਸਮਝ ਕੇ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਜੁਟ ਗਏ।

ਨਿੰਮਰਤਾ ਤੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਵਰਗੇ ਦੈਵੀ ਗੁਣ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਵਿੱਚ ਕੁੱਟ ਕੁੱਟ ਕੇ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਆਏ ਸਾਧੂ ਮਹਾਤਮਾ ਨੂੰ ਜਲ ਪਾਣੀ ਛਕਾ ਕੇ ਦਿਲੋਂ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੇਵਾ-ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਥਿਆ ਵੀ ਪੂਰੀ ਕਰ ਲਈ, ਹੁਣ ਵੱਡੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਨੇ ਪਰਮਾਰਥ ਮਾਰਗ ਦੇ ਹੋਰ ਸ਼ਾਸਤਰ ਜਿਵੇਂ ਸਾਰਕੁਤਾਵਲੀ, ਬੈਰਾਗ ਸ਼ਤਕ, ਅਧਿਆਤਮ ਰਮਾਇਣ, ਅਧਿਆਤਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਤੁਲਸੀ ਕ੍ਰਿਤ ਰਾਮ ਚਰਿੱਤਰ ਮਾਨਸ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜ੍ਹਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਜਦ ਕਦੇ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਬੰਦ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਵੱਡੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਆਪ ਨੂੰ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਤੇ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਵੇਦਾਂਤ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਚਦਸ਼ੀ ਅਤੇ ਗੀਤਾ ਵੀ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪੜ੍ਹ ਲਈ।

ਸੁਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਅਤੇ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਯੋਗ ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਮਹੰਤ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਲ 1931 ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਹੰਤੀ ਦੀ ਪੱਗ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਸ਼ਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਫਰਜ਼ ਅੰਤਿਮ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਬੜੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਏ ਅਤੇ ਇਸ ਸੇਵਾ ਕਾਲ (1937 ਤੋਂ 1973 ਈ.) ਦੌਰਾਨ ਆਸ਼ਰਮ ਨੇ ਬਹੁ ਪੱਖੀ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਮਕਾਨ ਬਣੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਹੀ ਹੋਈ। ਆਪ ਜੀ ਸਰੀਰ ਦੇ ਇਤਨੇ ਬਲਵਾਨ ਸਨ ਕਿ ਪੱਚੀ ਫੁੱਟ ਲੰਬੇ, ਲੋਹੇ ਦੇ ਭਾਰੇ ਗਾਰਡਰ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਉਠਾ ਕੇ ਛੱਤ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਉਦਾਰਚਿੱਤ ਅਤੇ ਦਿਆਲੂ ਮਹੰਤ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਨ 1966 ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪੂਜਨੀਕ ਬ੍ਰਹਮ ਲੀਨ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ-ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਪੱਤਰੇ ਦੀ, ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਪਾਲਕੀ ਬਣਵਾਕੇ ਸ੍ਰੀ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜਾ, ਕਨਖਲ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਸਹਿਤ ਭੇਟ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਸੰਨ 1970 ਵਿੱਚ ਸਾਧੂਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸਵੇਰ ਦੇ ਚਾਹ ਨਾਸ਼ਤੇ ਦਾ ਲੰਗਰ (ਛੇਤਰ) ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਸੰਨ 1971 ਈ. ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ 32,001/-ਰੁ. (ਬੱਤੀ ਹਜ਼ਾਰ ਇੱਕ) ਬੈਂਕ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾਏ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸਦੇ ਮਾਸਿਕ ਵਿਆਜ ਨਾਲ ਪੂਜਯ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਨਮਿੱਤ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਇੱਕ ਸਹਿਜ ਪਾਠ ਅਤੇ ਹਰ ਰੋਜ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਰਹੇ।

ਪੂਜਨੀਕ ਮਹੰਤ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦੀ ਬਿਰਧ ਅਵਸਥਾ ਤੱਕ ਕੇ ਅਪਣੇ ਅਤੀ ਪਿਆਰੇ ਸੇਵਕ ਸੰਤ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਣਥੱਕ ਸੇਵਾ, ਵਿੱਦਵਤਾ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਡੇਰੇ ਦੀ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰਿਆ ਮਿਲਵਰਤਣ ਸਦਕਾ ਮਹੰਤੀ ਲਈ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਯੋਗ ਸਮਝਕੇ ਸਾਲ 1970 ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਵਸੀਅਤ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਆਖਿਰ 9 ਅਗਸਤ, 1973 ਈ. ਨੂੰ ਬਿਰਧ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਅਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਬਣਵਾਏ

ਥੜੇ ਤੇ ਲੇਟ ਗਏ। ਸੰਤ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ, ਸਾਡੇ ਸ਼ਰੀਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 'ਵਿਰੱਕਤ' ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਰੂਪ ਜਾਨਣਾ। ਹਰ ਕੰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਕਰਨਾ, ਡੇਰੇ ਆਏ ਹਰ ਅਤਿਥੀ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨ ਪੂਰਵਕ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨਾ ਆਦਿਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਅਚਾਨਕ ਪੌਣੇ 5 ਵਜੇ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਜੁਬਾਨ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈ। ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਡਾਕਟਰ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਪਰ ਬਚਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸਭ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਾਕਾਮ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਠੀਕ 5 ਵਜੇ ਆਪਣੇ ਪੰਜ ਭੱਤਕ ਸ਼ਰੀਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਬ੍ਰਹਮ ਲੀਨ ਹੋ ਗਏ।

ਮਹੰਤ ਨਾਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਮਹੰਤ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੇਵਾ ਕਾਰਜ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੰਭਾਲੇ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰ: ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਲੀ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਸੰਨ 1905 ਈ. ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰ. ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਅਪਣੇ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਦਾ ਗੁਜ਼ਰਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅੰਨ ਜਲ ਦੇ ਵੱਸ ਇਹ ਪਰਿਵਾਰ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਪੁੱਤਰ ਨਾਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਕਾਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਾਧੂ ਮਹਾਤਮਾਵਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਅਕਸਰ ਜਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਪੂਰਬਲੇ ਸੰਸਕਾਰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਉਣ ਜਾਣ ਨਿਰਮਲ ਹੀ ਸੀ।

ਇਸ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਨਿਸ਼ਚਾ ਧਾਰ ਕੇ ਪੂਜਨੀਕ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ, ਮਹਾਰਾਜ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੋ, ਆਪ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਵਾਸ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ ਤਾਂ ਕਿ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਯੁਵਕ ਨਾਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸ਼ਚਾ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਸੰਜੋਗ ਜਾਣ ਕੇ ਮਹੰਤ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਸ੍ਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਲਾ ਲਉ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਥਯਾ ਕਰਵਾਓ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਪ ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਯਾਨੀ ਸੰਨ 1922 ਈ. ਵਿੱਚ ਘਰ ਬਾਰ ਛੱਡਕੇ, ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਥੇ ਹੀ ਵਿਦਿਆ-ਅਧਿਐਨ, ਸਿਮਰਨ, ਸਤਿਸੰਗ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਸੇਵਾ ਪੂਰਨ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਆਪ ਜੀ ਅਤੀ ਕੋਮਲ ਹਿਰਦੇ ਵਾਲੇ, ਮਿੱਠ-ਬੋਲੜੇ, ਸਹਿਨਸ਼ੀਲ ਅਣਥੱਕ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ-ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਅਜਿਹੇ ਸੁੱਭ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਛੇਤੀ ਹੀ ਵੱਡਿਆਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ 1925 ਵਿੱਚ ਪੰਡਿਤ ਰਾਮ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲੇ

ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਸੰਬਿਆ ਲਈ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾਤੇ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ। ਜਿਵੇਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਉਣਾ, ਵਸਤਰ ਧੋਣੇ, ਦੁੱਧ ਲੰਗਰ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚੋਂ ਲਿਜਾ ਕੇ ਛਕਾਉਣਾ ਆਦਿ। ਅਜਿਹੇ ਸ਼ੁੱਭ ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਭੈ ਸੰਯੁਕਤ ਕੀਤੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਦਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਸਮਾਨ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਤੇ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਪਟਿਆਲੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਵਿੱਦਿਆ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ ਨਾਲ ਵੀ ਨੇੜਤਾ ਹੋ ਗਈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਕੁੱਝ ਮੈਂਬਰ ਅੱਜ ਤੱਕ ਆਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪੰਡਿਤ ਰਾਮ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਰ ਤੇ ਐਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਕਿ ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਬਾਦ ਨਿਰਮਲਾ ਛਾਉਣੀ, ਹਰਿਦੁਆਰ ਵਾਲੀ ਆਪਣੀ ਕੀਮਤੀ ਕੋਠੀ ਸੰਤ ਨਾਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਲਗਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਕੋਠੀ ਦਾ ਨਾਮ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾਤੇ ਪੂਜਯ ਮਹੰਤ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ 'ਆਤਮ ਨਿਵਾਸ' ਰੱਖਿਆ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੰਡਿਤ ਰਾਮ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਮਹੰਤ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹੇ। ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਪੜ੍ਹਾਏ। ਮਹੰਤ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਦੋਂ ਸਿੰਧ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਜਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੰਬਈ, ਕਲਕੱਤਾ, ਦਿੱਲੀ, ਲੰਕਾ ਅਤੇ ਲਖਨਊ ਆਦਿਕ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਸੰਤ ਨਾਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਅਕਸਰ ਨਾਲ ਹੀ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਮਹੰਤ ਨਾਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਚੰਗੇ ਵਿੱਦਵਾਨ ਕਥਾਕਾਰ ਅਤੇ ਨਿਰਮਾਣ ਸੇਵਕ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ੁੱਭ ਗੁਣਾਂ, ਉੱਚ ਆਚਰਣ ਅਤੇ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪੂਜਯ ਮਹੰਤ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਨ 1970 ਈ. ਵਿੱਚ ਅਪਣਾ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਥਾਪ ਦਿੱਤਾ।

ਮਹੰਤ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੰਨ 1973 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਵਨ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮਹੰਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਤ ਪਦ ਲਈ ਦਸਤਾਰਾਂ ਬੰਨ੍ਹੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸੇਵਾ-ਕਾਲ (1974-1982) ਦੌਰਾਨ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਉਨਤੀ ਹੋਈ। ਆਪ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਗਿਆਤਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਆਯੁਰਵੈਦਿਕ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਵੈਦਗੀ ਦੇ ਵੀ ਚੰਗੇ ਜਾਣੂ ਸਨ। ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਵਧਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਪਰਮ ਪੂਜਨੀਕ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀਆਂ ਦੇ ਪਾਵਨ ਹਸਤ ਕਮਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੰਨ 1974 ਈ. ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦਾ ਵੱਡਾ ਹਾਲ ਅਤੇ ਨਾਲ ਵਾਲੇ ਬਿਆਲੀ (42) ਕਮਰਿਆਂ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖਵਾ ਕੇ ਥੋਹੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵੱਡਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ, ਅੰਨ-ਛੇੜੂ (ਲੰਗਰ) ਦੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾਇਆ ਤਾਂ ਕਿ ਜਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜਿਆਦਾ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ।

ਸੰਗਤਾਂ ਵੀ ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਡਿਆਂ ਦਾ ਰੂਪ ਜਾਣ ਕੇ ਬੰਬਈ, ਦਿੱਲੀ, ਪੂਨਾ, ਮਦਰਾਸ, ਕਲਕੱਤਾ, ਲਖਨਊ ਅਤੇ ਲੰਕਾ ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਬੁਲਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਸ਼ਰੀਰ ਬ੍ਰਿਧ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਖਿੱਚੇ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਪਹੁੰਚਦੇ ਸਨ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ 'ਵਿਰੱਕਤ' ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਗੁਰੂਦੇਵ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਮਹੰਤ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮਾਨ ਸਤਿਕਾਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪਰਮ ਪੂਜਨੀਕ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ 'ਵਿਰੱਕਤ' ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ! ਮੇਰਾ ਸ਼ਰੀਰ ਹੁਣ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਆਸ਼ਰਮ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ, ਕਿਸੇ ਯੋਗ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿਓ। ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ 'ਵਿਰੱਕਤ' ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਮਹੰਤ ਨਾਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ, ਮਹੰਤ ਨਾਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ **ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ** ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਥਾਪ ਕੇ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀ ਸੰਪੂਰਣ ਸੇਵਾ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ 25 ਅਕਤੂਬਰ, 1982 ਨੂੰ ਮਹੰਤ ਨਾਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦੇਹ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ 10 ਨਵੰਬਰ, 1982 ਨੂੰ ਸਤਾਰੂਵੀਂ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਸਮੂਹ ਨਿਰਮਲ ਸੰਤ ਸਮਾਜ ਨੇ 'ਵਿਰੱਕਤ' ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਤ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮਹੰਤੀ ਦੀ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦੀ ਰਸਮ ਅਦਾ ਕੀਤੀ।

ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਸਿਦਕੀ ਸੇਵਕ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ, ਪੂਰਨ ਸੰਤ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੋ ਸਾਧਨ, ਨਿਯਮ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਨ। ਵਿਵੇਕ, ਵੈਰਾਗ, ਖਟ-ਸੰਪਤੀ, ਮੁਮੁਕਸ਼ਾ ਆਦਿ ਸਾਧਨ ਸੰਪੰਨਤਾ ਸਦਕਾ, ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਰਾਹੀਂ ਆਪ ਜੀ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਸਿੱਧ ਹੋਏ।

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ, ਸੰਨ 1902 ਈ. ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਲਾਂਡਰਾ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਰੋਪੜ (ਹੁਣ ਮੋਹਾਲੀ) (ਪੰਜਾਬ) ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਪੂਰਬਲੇ ਸੰਯੋਗਾਂ ਨਾਲ, ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ 'ਵਿਰੱਕਤ' ਜੀ ਦਾ ਪਾਵਨ ਸੰਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਭ੍ਰਮਣ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਆਪ ਜੀ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਆਏ। ਆਪ

ਜੀ ਨੇ ਸੰਤ ਨਿਹਚਲ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਸਰਗੋਧੇ ਵਾਲਿਆਂ' ਤੋਂ ਸਿਖਿਆ ਤੇ ਦੀਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜੋ ਕਿ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚੇਲੇ ਅਤੇ ਅਨੰਨ ਸੇਵਕ ਸਨ। ਸੰਤ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ, ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਕਰਦਿਆਂ, ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਗੁਜਾਰਿਆ। ਪ੍ਰਭੂ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ 30 ਮਈ, 1994 ਵਿੱਚ ਆਪ ਜੀ ਨਿਰਮਲ ਕੁਟੀਆ, ਪਿੰਡ ਖੋਖ (ਨਜਦੀਕ ਨਾਭਾ) ਵਿਖੇ ਬ੍ਰਹਮਲੀਨ ਹੋ ਗਏ।

ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਦਾਨਗੜ੍ਹ (ਨੇੜੇ ਧਨੌਲਾ) ਜਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਖੇ, ਇੱਕ ਗੁਰਸਿੱਖ ਜੱਟ ਘਰਾਣੇ 'ਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਧਰਮੀ, ਸਾਧੂ-ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਤਿਸੰਗੀ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਗਿਆਨੀ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਕੱਟੂ' ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। 1960 ਈ. ਦੇ ਕਰੀਬ ਆਪ ਜੀ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ, ਰਿਸ਼ੀਕੋਸ਼ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਬਾਕੀ ਜੀਵਨ ਇਥੇ ਹੀ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮਹੰਤ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮਹੰਤ ਨਾਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪੂਜਨੀਕ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ 'ਵਿਰੱਕਤ' ਅਤੇ ਪੂਜਯ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਪੂਰਨ ਮਹਾਂਪੁਰਖ, ਵਿਰੱਕਤ, ਬੇਲਾਗ ਅਤੇ ਬੇਦਾਗ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਸਨ। **ਆਪ ਜੀ ਪਰਮ ਪੂਜਯ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਨਯੋਗ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਨੇਹ ਪੂਰਵਕ ਵਿਹਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਆਚਰਣ ਅਤੇ ਸੁੱਭ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਹੈ।** ਆਪ ਜੀ ਡੇਰੇ ਦੇ ਇਤਨੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸੁੱਭਚਿੰਤਕ ਸਨ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ, ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ 'ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਦਾ ਤਾਲਾ' ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ 16 ਅਗਸਤ 1988 ਈ. ਦੀ ਭਾਦੋਂ ਦੀ ਸੰਗਰਾਂਦ ਵਾਲੇ ਦਿਨ, ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਖੇ ਹੀ ਅਪਣਾ ਪੰਜ ਭੋਤਕ ਸ਼ਰੀਰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ।

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ੧੦੮ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਵਿਰੱਕਤ'

ਸ੍ਰੀ ਸੰਤ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂ-ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤੀ ਵਿੱਚ ਨਿਸਚੇਵਾਨ, ਉਚ-ਕੋਟੀ ਦੇ ਵਿੱਦਵਾਨ, ਮਹਾਨ ਤਪੱਸਵੀ ਅਤੇ ਸੰਜੀਦਗੀ ਭਰਪੂਰ ਸਰਲ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਸੰਤ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੀ ਉਪ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਠਾਕੁਰਾਂ' ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ।

ਆਪ ਜੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਆਤਮਾ ਸਨ ਜੋ ਪਰਮ ਤੱਤ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ ਉਸ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਲਿਵਲੀਨ ਹੋਏ। ਨਾਮ ਸਿਮਰਣ, ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਉਪਾਸਨਾ ਆਦਿ ਸ਼ੁੱਭ-ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਆਪ ਜੀ ਉਸ ਅਗੰਮੀ ਪਦਵੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਗਿਆਤਾ, ਗਿਆਨ, ਗੇਅ ਆਦਿ ਤ੍ਰਿਪੁਟੀਆਂ ਦਾ ਸਾਖਸ਼ੀ, ਚੇਤਨ, ਦ੍ਰਸ਼ਟਾ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ 'ਆਪਣੇ-ਆਪੇ' ਦਾ ਹੀ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਅਵਸਥਾ, ਨਿਰਬਾਣ ਪਦ, ਤੁਰੀ ਅਵਸਥਾ ਅਥਵਾ ਚੌਥਾ ਪਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਉੱਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੌਰਾਨ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਅਦਭੁਤ ਕੌਤਕ ਹੋਏ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ (ਮਾਇਆ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਾਸੀ ਬਣ ਗਈ। ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਸੰਪੰਨ ਬਣਾ ਕੇ ਅਪਣੀ ਕਲਾ ਵਿਖਾਈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੇ ਸ਼ਰੀਰ ਨੂੰ ਉਸ ਸੁੱਕੇ ਪੱਤੇ ਵਰਗਾ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਹਵਾ ਦੇ ਵੇਗ ਅਤੇ ਦਿਸ਼ਾ ਮੁਤਾਬਿਕ ਹੀ ਉੱਡ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਜੜ੍ਹ ਸ਼ਰੀਰ ਪ੍ਰਾਲੰਭ-ਕਰਮ ਭੋਗ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਧਰ ਉੱਧਰ ਜਾਂਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।

ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਰੀਰ ਦਾ ਜਨਮ, ਪਿੰਡ ਸੀਹਾਂ ਦੌਦ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ (ਪੰਜਾਬ) ਦੇ ਜੱਟ ਸਿੱਖ ਘਰਾਣੇ ਵਿੱਚ ਸੰਨ 1894 ਈ. ਦੇ ਕਰੀਬ ਸ੍ਰ. ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਈਸ਼ਰ ਕੌਰ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਛੇ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਮਾਤਾ ਜੀ ਗੁਰਪੁਰੀ ਪਿਆਨਾ ਕਰ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਾਦਾ ਸ੍ਰ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਭਾਅ ਮੁਤਾਬਿਕ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸੇ ਨਗਰ ਦੇ ਉਦਾਸੀ ਸੰਤਾਂ ਕੋਲ ਪੜ੍ਹਨ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਹਿਲੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਯੁੱਧ (1914-1919) ਵੇਲੇ ਆਪ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਯੁੱਧ ਬੰਦ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਤਿਆਗ ਪੱਤਰ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਲੇਗ (ਬਿਮਾਰੀ) ਫੈਲਣ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ ਮੌਤਾਂ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਖਾਲੀ ਹੋ ਗਏ।

ਇਸ ਮਾਰ ਨੇ ਸੁੱਖਾਂ ਲੱਦੇ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਨੂੰ ਕਮਾਉ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮਾਨੋ ਸੱਖਣਾਂ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਅਜੇ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੀ।

ਇਸ ਅਸਾਰ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਚਰਾਚਰ ਜਿਤਨੇ ਜੀਵ ਹਨ, ਸਭ ਹਰ ਘੜੀ, ਹਰ ਪਲ ਅਤੇ ਹਰ ਛਿਨ ਕਾਲ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸਫਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਐਸੇ ਨਾਸ਼ਵੰਤ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਜਿੰਦਾ ਰਹਿਣ ਦੀ ਆਸ ਕੋਈ ਮੁਰਖ ਭਾਵ ਬੁੱਧੀਗੀਣ ਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬੁਧੀਮਾਨ ਜਾਂ ਸਿਆਣਾ ਪੁਰਸ਼ ਉਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਛਿਨ-ਭੰਗੁਰ ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਅਭਿਨਾਸੀ ਜੀਵਨ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਆਪ ਦੇ ਨਿਰਮਲ ਮਨ ਤੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਉਤਪੰਨ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਬਾਬਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੋਲ ਬਿਠਾ ਕੇ ਆਖਿਆ, ਨਿੱਕਾ ਸਿਆਂ, ਤੂੰ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਲੈ ਤਾਂ ਕਿ ਘਰ ਦੇ ਸੁੱਖਾਂ ਰੂਪੀ ਬੁਝ ਚੁੱਕੇ ਦੀਵੇ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਖੁਸ਼ੀ ਰੂਪੀ ਚਿਰਾਗ ਦੀ ਕਿਰਨ ਜਗੇ। ਪਰੰਤੂ ਆਪ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਇਹ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਝੁਠੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਨਸ਼ਵਰਤਾ ਦ੍ਰਿੜ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਆਖਿਆ, ਬਾਬਾ ਜੀ, ਮੇਰਾ ਮਨ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਪੈਣ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਮਾਂ ਆਉਣ ਤੇ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ। ਪੂਰਬਲੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਬੰਦਗੀ ਸਦਕਾ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਮਨ ਤੇ ਵਿਵੇਕ ਵੈਰਾਗ ਦਾ ਬਲ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਦਾਸੀ ਸੰਤ ਬੁੱਧ ਦਾਸ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਵੈਣੀ ਦਾਸ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਥਯਾ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ।

ਅਨੇਕਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਦਿਆਂ ਰਾਜ ਜੋਗੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤੂਆਣੇ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਹੁਣ ਆਪ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਪਰਮ ਪਦ ਰੂਪੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਪਰਮ ਸੁੱਖਦਾਈ ਮੰਜਲ ਤੇ ਪੁੱਜਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸ਼ਰਨ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਭਾਵੇਂ ਉਮਰ ਵਿਚ ਛੋਟਾ ਸੀ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਵਾਲਾ ਫਰਜ਼ ਵੀ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ।

ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਆਤਮ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੁਣ ਨਜ਼ਦੀਕ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਸ੍ਰ. ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮਾਨਯੋਗ ਸੰਤ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ 'ਵਿਰੱਕਤ ਜੀ' ਸੰਸਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤੇ'ਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਾਇਆ ਜੀ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਸੰਤ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾਤਾ, ਗਿਆਨ ਦਾਤਾ ਅਤੇ ਸਾਧੂ ਭੇਖ ਦੇ ਦਾਤਾ ਗੁਰੂਦੇਵ ਵੀ ਸਨ। ਆਖਿਰ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਅਟੱਲ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਬਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਧੁਰ ਦੇ ਸੱਦੇ ਆ ਗਏ। ਹੁਣ ਕੋਈ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਆਪ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣ ਜਾਂਦੀ।

ਆਖਰ ਉਹ ਸੁਭਾਗਾ ਦਿਨ ਆ ਗਿਆ ਜਦ ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਸ ਫਾਨੀ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ 'ਵਿਰੱਕਤ' ਹੋਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਆ ਪੁੱਜਾ ਸੀ। ਸੀਹਾਂ ਦੌਦ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਪੁਰੋਹਿਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਕੁੱਝ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਜੋ ਜ਼ਮੀਨ ਰਹਿਣ ਦੇ ਸਨ, ਕੁੱਝ ਗਹਿਣੇ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਨਕਦੀ ਦੇ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਪੰਡਿਤ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, ਇਹ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਮਾਨਤ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਛੁੱਟੀ ਆਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਣੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਚੌਕੀਦਾਰ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਹੋਕਾ (ਅਵਾਜ਼) ਦੇ ਦੇਵੇ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜੋ ਸਮਾਨ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਲੈ ਜਾਵੇ। ਆਪ ਨੇ ਘਰ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਝਿਜਕ ਰਹੀ ਪਰ ਜਦੋਂ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਭੰਡਾਰੇ ਵਰਤਦੇ ਵੇਖੇ ਤਾਂ ਸਭ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈ ਗਏ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਬਲਦ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਊਠ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਗਊ, ਮੱਝ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੰਜੇ ਬਿਸਤਰੇ ਵਗ਼ੈਰਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਘਰੇਲੂ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦਾਣੇ ਫੱਕੇ, ਗੱਲ ਕੀ ਪਲਾਂ-ਘੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰਾ ਘਰ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੂਰਨ ਵੈਰਾਗ ਦੀ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਾਧੂ ਹੋਣ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਪੂਰਬਲੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਿਰਮਲ ਬਾਗ, ਕਨਖਲ (ਹਰਿਦੁਆਰ) ਦੇ ਮਹੰਤ, ਪੂਜਨੀਕ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਤਨ, ਮਨ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਵੇਦ ਵਿੱਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਕਾਸ਼ੀ ਚਲੇ ਗਏ। ਕਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ-ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ ਜਿੱਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਸਲੀ ਮਨੋਰਥ 'ਪਰਮ-ਪਦ' ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ।

ਆਪ ਜੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ, ਗੰਗਾ ਪਾਰ ਜਾ ਕੇ ਸਾਧਨਾ ਰਤ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਭਿੱਖਿਆ ਕਰਕੇ ਹੀ ਲੰਗਰ ਛਕਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਕੇਵਲ ਗਿਆਤਾ ਹੋਣਾ ਹੀ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਮਝਦੇ ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਕਮਾਉਂਦੇ ਵੀ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਮੁੱਖ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਭ੍ਰਮਣ ਕਰਦਿਆਂ ਪੰਜਾਬ, ਹਰਿਆਣਾ, ਦਿੱਲੀ, ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਬਿਹਾਰ ਆਦਿ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਥਾ ਰਾਹੀਂ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਣ, ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਭ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਕਥਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਰਿਕਾਰਡ ਕਰ ਲਈ ਜਾਂਦੀ। ਇਹ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤੇ ਵਿਖਿਆਨ ਹੁਣ ਅੱਖਰ-ਬ-ਅੱਖਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਸਹਿਜ ਕਥਾ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਛਪਵਾਈਆਂ ਜਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਚੌਥਾ ਭਾਗ ਛਪਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਮਾਨਯੋਗ ਮਹੰਤ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਗੁਰਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਮੋਲਕ ਬਚਨ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ, ਉਥੇ ਕਈ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਕਰਵਾਈ ਜਿਵੇਂ ਪਿੰਡ ਸੀਹਾਂ ਦੌਦ, ਦੁਧਾਲ, ਸ਼ੇਰਪੁਰ ਗੋਲਿੰਡ, ਭੰਗਰਨੀ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ), ਗੁਰਾਇਆ, ਖੇਖ, ਬਿਰੜਵਾਲ, ਅਲਹੌਰਾਂ, ਬਿਸ਼ਨਪੁਰਾ (ਲੋਪੇ), ਕੁਰਾਲੀ ਅਤੇ ਨਬੀਆਬਾਦ (ਕਰਨਾਲ)। ਅਗੌਲ (ਨਾਭਾ) ਪਿੰਡ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬਣਵਾਇਆ ਉਥੇ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਵੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ। ਪਿੰਡ ਬੋੜਾਂ (ਨਾਭਾ) ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ (ਨਾਭਾ) ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਖ਼ਸ਼ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣ ਚਾਲੂ ਕੀਤੇ।

ਆਖਿਰ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ, ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਤਪਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਮ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਦਿਆਂ, ਗੁਰੂ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ 22 ਜੁਲਾਈ, 1983 ਈ. ਮੁਤਾਬਕ ਹਾੜ ਸੂਦੀ 13, ਸੰਮਤ ਬਿਕ੍ਰਮੀ 2005, ਦਿਨ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਦੇ 7 ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਨਿਰਮਲ ਕੁਟੀਆ, ਗੁਰਾਇਆ (ਪੰਜਾਬ) ਵਿਖੇ ਅਪਣਾ ਪੰਜ ਭੌਤਿਕ ਸ਼ਰੀਰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਅਗਿਆਨਮਈ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ

ਪਰਮ ਪੂਜਯ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ 1880ਈ. ਦੇ ਕਰੀਬ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਹਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਭਗਵਾਨ ਦੇਈ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਤਖ਼ਤ ਹਜ਼ਾਰਾ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਰਗੋਧਾ- ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਦਸ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਅਪਣੇ ਚਾਚੇ ਨਾਲ ਹਰਿਦੁਆਰ ਗਏ ਤਾਂ ਉਥੇ ਹੀ ਕਿਸੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਬੀਤਨ ਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਕਿਸੇ ਮਹਾਤਮਾ ਨੂੰ ਫਕੀਰੀ ਵੇਸ ਧਾਰਣ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਮਾਤਾ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਆਓ। ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਨ ਕੇ ਕਾਫੀ ਸਮੇਂ ਬਾਦ ਜਦ ਘਰ ਆਏ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਨੇ ਅਪਣੇ ਮੋਹ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਇਕ ਨੇਕ ਘਰਾਣੇ ਦੀ ਲੜਕੀ ਲਛਮੀ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਰਜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਲੜਕੀਆਂ ਤੇ ਦੋ ਲੜਕੇ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਸੰਤ) ਅਤੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਨਮ

ਲਿਆ। ਆਪ ਦਾ ਮਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਪਰਾਮ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਆਖ਼ਰ 1920 ਦੇ ਕਰੀਬ ਘਰ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਕੇ ਕਿਸੇ ਪੂਰਨ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਘਰੋਂ ਚੱਲ ਪਏ।

ਕਾਫੀ ਭ੍ਰਮਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਇੱਕ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤ ਨਾਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰ ਦੀਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਪਰੰਤੂ ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਆਪ ਅੰਦਰੋਂ ਕੁੱਝ ਕਮੀਂ, ਕੁੱਝ ਸੱਖਣਾਂਪਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਅੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੜਪ ਹਰਿਦੁਆਰ ਦੇ ਅਰਧ ਕੁੰਭ (ਸੰਨ 1944ਈ.) ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ 'ਵਿਰੱਕਤ' ਜੀ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਈ। ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸੰਗ ਤੋਂ ਹੋਈ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮਨ ਬਚਨ ਅਤੇ ਕਰਮ ਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਰਾਮਾਇਣ ਦੇ ਭਾਰੀ ਵਿੱਦਵਾਨ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਸਹਿਤ ਵਖਿਆਨ ਬਹੁਤ ਵੈਰਾਗ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸੁਆਸ ਸੁਆਸ ਵਿੱਚ ਵੱਸੇ 'ਰਾਮ' ਮੰਤਰ ਦੀ ਮਧੁਰ ਧੁਨੀ, ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਰਸਨਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰੰਤਰ ਵਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਆਸ ਪਾਸ ਬੈਠੇ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਉਸ ਧੁਨੀ ਨੂੰ ਸੁਣਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਵੀ ਮੰਤਰ ਮੁਗਧ ਹੋ ਕੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲਾਂ ਦੇ ਅਨੰਦ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਣ ਲਗਦੇ ਸਨ। ਹਰਿਦੁਆਰ ਕੁੰਭ ਮੇਲੇ (ਸੰਨ 1950 ਈ.) ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਸੰਤਾਂ ਮਹਾਂ-ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਪੁੱਜੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ, ਪੰਡਿਤ ਸ੍ਰੀ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੇ ਕਰੀਬੀ ਸ੍ਰੀ ਸੁਆਮੀ ਗਨੇਸ਼ ਦੱਤ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਤਪੱਸਵੀ ਅਤੇ ਨਿਰਬਾਣ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਵਰਗੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਉ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਸੁਆਮੀ ਗਨੇਸ਼ ਦੱਤ ਜੀ ਨੇ ਪੰਡਿਤ ਸ੍ਰੀ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਏ।

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਪਿੱਛੋਂ ਸੰਤ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਰਨਾਲ ਵਿਖੇ ਜਾ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਾਇਆ। ਸੰਨ 1962 ਈ. ਵਿੱਚ ਕੱਤਕ ਦੀ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ, ਕੂਟੀਆ (ਛੋਟੀ), ਵਜ਼ੀਰ ਚੰਦ ਕੋਲੋਨੀ, ਕਰਨਾਲ ਵਿਖੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੇ ਪੰਜ ਭੌਤਿਕ ਸ਼ਰੀਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ।

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ੧੦੮ ਸੰਤ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਤਖਤ-ਹਜ਼ਾਰਾ ਜਿਲ੍ਹਾ ਸਰਗੋਧਾ ਵਿਖੇ ਸੰਨ 1908 ਈ. ਦੇ ਕਰੀਬ ਮਾਤਾ ਲਕਸ਼ਮੀ ਦੇਵੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਾਦੀ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਸੰਨ 1947 ਈ. ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦਿਆਂ ਘਰ ਮਾਲ ਬਰਬਾਦ ਕਰਾ ਕੇ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਉਂਦਿਆਂ ਆਪ ਸ਼ਾਹਪੁਰ, ਅੰਬਾਲਾ ਆ ਕੇ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ

ਜੀਵਨ ਤੋਰਨ ਲਈ ਕੱਪੜੇ ਸੀਣ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਅਪਣੇ ਪੂਜਨੀਕ ਪਿਤਾ ਸੰਤ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਤੋਂ ਮਿਲੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਅੰਦਰ ਬਿਰਹਾ ਅਗਨੀ ਦੀ ਤੜਪ ਦੇਖ ਕੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਪੁੱਤਰ, ਅਗਰ ਇੱਛਾ ਹੈ ਪ੍ਰੇਮ ਅਗਨੀ ਵਿੱਚ ਕੁੱਦਣ ਦੀ ਤਾਂ 'ਵਿਰੱਕਤ' ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿੱਚ ਜਾਉ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਦਾ ਬੱਚਾ ਮਦਨ ਵੀ ਛੋਟਾ ਸੀ (ਇਹ ਅੱਜ ਕਲ ਕਰਨਾਲ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ (ਡਾ.) ਮਦਨ ਗੁਲਾਟੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਵਿਦਿਅਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਕਮੇਟੀਆਂ'ਚ ਵੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਹਨ)।

ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਤੜਪ ਵਿੱਚ ਆਪ ਨੇ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਵਿਰੱਕਤ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਪਾਸ ਚਲੇ ਗਏ। ਆਪ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਚਿੰਗਾੜੀ ਪੂਜਨੀਕ ਗੁਰੂਦੇਵ 'ਵਿਰੱਕਤ' ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਰੱਖੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾਮ, ਸਿਮਰਣ, ਗੁਰੂ-ਭਗਤੀ, ਅਰਾਧਨਾ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚਲਦੇ ਹੋਏ, ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਪੂਰਨ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਅਥਾਹ ਲਗਾਉ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਬਿਆ ਕਰਾਈ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਉੱਚਾਰਣ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦੱਸ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਾਈ। ਵੈਰਾਗ ਦੀ ਮੂਰਤ, ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਜਨ ਸ੍ਰੀਮਾਨ 108 ਸੰਤ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ, ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਏ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ, ਨਾਮ ਦੀ ਦਾਤ, ਸੇਵਾ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਭ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿੱਤੀ। **(ਸੰਤ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾਤਾ, ਗੁਰੂਦੇਵ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸੋਝੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਨ।)** ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂਦੇਵ ਸ੍ਰੀਮਾਨ 108 ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਅਪਣੇ ਗੁਰੂਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਸਹਿਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਪੂਰਬਲੇ ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਅਧਰੰਗ ਦੇ ਮਾਰੂ ਹਮਲਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ, ਕਈ ਸਾਲ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੀ, ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀਆਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਹੱਠ ਪੂਰਵਕ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਆਖਰ ਮਈ, 1976 ਈ. ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਆਪ ਸ਼ੇਰਪੁਰ ਗੋਲਿੰਡ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ) ਗਏ ਸਨ ਤਾਂ ਅਧਰੰਗ ਦਾ ਫਿਰ ਦੌਰਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਾ ਚਲਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕਰਨਾਲ ਵਿਖੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਖੇ ਨੀਮ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਪ ਗੁਰੂਦੇਵ-ਗੁਰੂਦੇਵ ਹੀ ਪੁਕਾਰਦੇ ਰਹੇ। ਅਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਸੁਣ

ਕੇ 'ਵਿਰੱਕਤ' ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਤੋਂ ਕਰਨਾਲ (ਹਸਪਤਾਲ) ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਜਾ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ। ਪਰਮ ਸ਼ਿਸ਼, ਸੰਤ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੀਸ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਭਰਿਆ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ। ਉਪਰੰਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਮਿੰਟਾਂ 'ਚ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਰੀਰ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ 1915 ਈ. ਦੇ ਕਰੀਬ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰ. ਰਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਪਿੰਡ ਚੱਕ-ਮੱਲਾਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਚੌਹਾਨ ਗੋਤ ਦੇ ਸਰਦੇ ਪੁਜਦੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਪਰਮਾਰਥੀ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਤਿਸੰਗ, ਸੰਤ ਸੇਵਾ ਆਦਿ ਉੱਤਮ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੁੱਚੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤੱਕ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਦਾ ਮਨ ਉਚਾਟ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਕੁ ਮੀਲ ਦੂਰ ਪਿੰਡ ਲੈਹਲੀ ਵਿਖੇ ਇੱਕ ਪੂਰਨ ਪੁਰਸ਼, ਸਿੱਧ ਜੋਗੀ, ਵਿਰੱਕਤ ਮਹਾਤਮਾਂ ਸੰਤ ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਕੁੱਝ ਅਰਸੇ ਬਾਦ ਸੰਤ ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਪਿੰਡ ਚਲੇ ਗਏ ਪਰੰਤੂ ਆਪ ਲੈਹਲੀ ਕੁਟੀਆ ਵਿਖੇ ਹੀ ਟਿਕੇ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਭਿੱਖਿਆ ਮੰਗ ਕੇ ਛਕ ਲੈਂਦੇ ਪਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਬੈਠਦੇ, ਬਾਹਰ ਗਲੀ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹ ਕੇ ਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕ ਲੈਂਦੇ।

ਪੂਰਬਲੇ ਸੰਜੋਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਨ 1938 ਈ. ਦੇ ਕੁੰਭ ਮੇਲੇ ਦੇ ਅਵਸਰ ਤੇ ਆਪ ਦਾ ਪਰਮ ਪੂਜਨੀਕ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ 'ਵਿਰੱਕਤ' ਜੀ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾ ਮੇਲ ਹੋਇਆ। ਬੱਸ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਵਿਚਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸੁੱਧ ਉਚਾਰਣ ਅਤੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨੀ ਸਨ ਅਤੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਥਿਆ ਕਰਾਉਂਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਥੱਕਦੇ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ, ਸਰਲਤਾ, ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ, ਸਾਦਗੀ, ਸਹਿਜਤਾ ਅਤੇ ਸੰਜਮ ਆਦਿ ਸੁੱਭ ਗੁਣ ਕੁਦਰਤ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਭਰਪੂਰ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਨਾਲ ਰਹੇ। ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਬਾਰੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ, ਸੰਖੇਪ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਸਮਝਾ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਲਾਹੀ ਹੁਕਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਹ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਜਨ 25 ਦਿਸੰਬਰ, 1978 ਈ. ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਕੁਟੀਆ, ਕਰਨਾਲ ਵਿਖੇ ਬ੍ਰਹਮਲੀਨ ਹੋ ਗਏ।

ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ

ਪਰਮ ਪੂਜਯ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੇ ਸੁਪਾਤ੍ਰ ਅਤੇ ਪੂਜਯ ਮਹੰਤ ਨਾਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਨਾਦੀ ਵੰਸ਼ਜ (ਗੁਰੂ-ਸ਼ਿਸ਼ ਪਰੰਪਰਾ ਵਜੋਂ) ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ, ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਪਰਮ ਪੂਜਨੀਕ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਜਨਮ 17 ਅਕਤੂਬਰ, 1950 ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਅਰੂੜ ਚੰਦ 'ਉੱਪਲ' ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਵਿਮਲਾ ਦੇਵੀ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ, ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪਰੀਵਾਰ ਕਰਨਾਲ 'ਚ ਆ ਵੱਸਿਆ ਸੀ। ਸ਼ੁੱਭ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ, ਭਗਤੀ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਕਾਰਨ, ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਤ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਰੁਚੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਨਿਰਮਲ ਕੁਟੀਆ, ਕਰਨਾਲ ਵਿਖੇ ਸੰਤਾਂ-ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਜੁਟ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ, ਸਤਿਸੰਗ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪੂਰੀ ਕਰ ਲਈ ਪਰੰਤੂ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਮਨ ਤਾਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਿੱਦਿਆ ਤੋਂ ਉੱਚਾਟ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਇੱਕ ਅੱਧ ਵਾਰ ਘਰ ਚੱਕਰ ਲਾ ਆਉਂਦੇ, ਬਾਕੀ ਪੂਰਾ ਸਮਾਂ ਕੁਟੀਆ ਵਿਖੇ ਹੀ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ। ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ, ਬਸਤਰ ਧੋਣੇ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਸਮੇਂ ਪੂਜਯ ਗੁਰੂਦੇਵ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ 'ਵਿਰੱਕਤ' ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਸਣ ਲਾ ਲੈਂਦੇ। ਗੁਰੂ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ, ਕੁੱਝ ਸਮਾਂ ਪੰਜਾਬ ਐਂਡ ਸਿੰਧ ਬੈਂਕ ਦੀ 'ਬਰਨਾਲਾ' ਸ਼ਾਖਾ (ਪੰਜਾਬ) ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਮਨ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਤਾਂਘ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਭਰਪੂਰ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਜਦ ਦੁਨਿਆਵੀ ਲੋਕ ਸਿਰਫ ਧਨ, ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਸੁੱਖਾਂ, ਭੋਗਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸ਼ਾਦੀ ਵਿਆਹ ਸਫਲ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਹੋਣਾਂ ਲੋਚਦੇ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਕਿਨਾਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਰਾਹ ਚੁਣਿਆ। ਘਰ ਪਰੀਵਾਰ ਦੇ ਮੋਹ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਸੱਚ ਧਰਮ ਅਤੇ ਵੈਰਾਗ ਅਪਣਾਇਆ। ਤਪ ਅਤੇ ਤਿਆਗ ਦੀ ਮੂਰਤ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਈ, 1981 ਦੇ ਇੱਕ ਵਡਭਾਗੇ ਦਿਨ, ਜਦੋਂ ਆਪ ਜੀ ਬੈਂਕ ਤੋਂ ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਕੇ ਪੂਜਨੀਕ ਗੁਰੂਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਹਿਤ ਨਿਰਮਲ ਬਾਗ, ਕਨਖਲ (ਹਰਿਦੁਆਰ) ਵਿਖੇ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਅਕੱਥਨੀਅ ਸੇਵਾ ਤੇ ਤਰੁੱਠ ਕੇ, 'ਵਿਰੱਕਤ' ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਨਿਆਸ ਦੇ ਕੇ ਸੰਤ ਸਾਜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਹੰਤ ਨਾਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਖੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੋ।

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ, ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਪੂਜਯ ਮਹੰਤ ਨਾਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਜੀ 25 ਅਕਤੂਬਰ, 1982 ਨੂੰ ਸੱਚਖੰਡ ਪਿਆਨਾ ਕਰ

ਗਏ। 10 ਨਵੰਬਰ, 1982 ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸਤਾਰਵੀਂ ਦੇ ਭੋਗ ਸਮੇਂ, ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਖੇ ਸਾਧੂ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੰਗਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਪੱਗ ਦੀ ਰਸਮ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਪਰਮ ਪੂਜਨੀਕ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ, ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਨਿਰਮਲ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਨੂਰ, ਕਮਲ ਨੈਣਾਂ ਦੀ ਚਮਕ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਆਤਮ-ਅਨੰਦ, ਗੁਰੂ-ਭਾਣੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਹੀ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਿਰਮਲ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਸੱਚ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਚੰਡ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਦਾ ਸੱਚ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਅੱਜ ਆਪ ਜੀ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸੰਕਲਪ ਹਨ।

ਆਪ ਜੀ ਅਪਣਾ ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਂ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਅਣਥੱਕ ਦੌਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਂ ਅਤੇ ਸਨੇਹ-ਪੂਰਵਕ ਬੇਨਤੀਆਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨਾਂ, ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਵੀ ਜਾ ਕੇ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪ ਜੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੁਚੀ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਮਕਸਦ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਮਾਨਯੋਗ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠ ਕਈ ਸੰਸਥਾਵਾਂ (ਸੰਤਾਂ-ਮਹਾਤਮਾਂ, ਅਨਾਥਾਂ, ਗ਼ਰੀਬਾਂ, ਬੇਸਹਾਰਾ ਅਤੇ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇਣ ਲਈ ਹਸਪਤਾਲਾਂ, ਵਿੱਦਿਅਕ ਅਦਾਰੇ ਅਤੇ ਕਿਤਾ ਸਿਖਲਾਈ ਸਕੂਲ ਆਦਿ) ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਾਰਜ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਵਾ ਕੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਆਰੰਭੀਆਂ ਜਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਸਥਾਰ ਅਜੇ ਜਾਰੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਅਗਲੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 14 ਅਗਸਤ, 1948 ਈ. ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਜਨਮ ਦਿਹਾੜੇ ਤੇ ਜਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸੀਹਾਂ ਦੌਦ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰ: ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ, ਮਾਤਾ ਗਿਆਨ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਸੰਗ ਵਿੱਚ ਗੁਜ਼ਰਿਆ। ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣੇ। ਆਪ ਸੰਸਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਜੋਂ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਪ੍ਰਮਾਰਥਕ ਲਗਨ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਜਿਆਦਾ ਕਰਕੇ ਪੂਰਬਲੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਫਲ

ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ 'ਵਿਰੱਕਤ' ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਕੁਲ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਇਹ ਸ਼ੁੱਭ ਸੰਸਕਾਰ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਿਲੇ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਸੰਤ ਸੇਵੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸ਼ੁੱਭ ਸੰਸਕਾਰ ਰੂਪੀ ਬੀਜ ਪੁੰਘਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਦਾਤ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਅਤੇ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸੋਝੀ 'ਵਿਰੱਕਤ' ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਸੰਸਾਰਕ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ, ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿੱਚ ਵੀ ਗੁਹਜ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਕੁੱਝ ਸਮਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਐਂਡ ਸਿੰਧ ਬੈਂਕ ਦੀ ਗੁੱਜਰਾਂਵਾਲਾ ਟਾਊਨ ਸ਼ਾਖ਼ਾ (ਦਿੱਲੀ) ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਸੰਸਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨਾ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਪ੍ਰਮਾਰਥ, ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ ਜਿਹੀ ਵੱਡਮੁੱਲੀ ਵਿਰਾਸਤ ਦੇ ਮਾਲਕ, ਵੈਰਾਗ ਦੀ ਮੂਰਤ ਸੰਤ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਅਤੇ ਸੁੱਖਾਂ ਭੋਗਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਦਾ ਉਦਾਸੀਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਦੁਨੀਆਂਦਾਰੀ ਵਿੱਚ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵੇਲੇ ਹੀ ਆਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋਣਾ ਲੋਚਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਮਨ ਸਦਾ ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਅਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਵਿੱਚ ਮਗਨ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਘਰ ਪ੍ਰੀਵਾਰ, ਦੁਨਿਆਵੀ ਬੰਧਨਾਂ ਅਤੇ ਅਹੁਦੇਦਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦਾ ਤਪ ਸਾਧਿਆ ਅਤੇ ਪੂਰਾ ਜੀਵਨ 'ਵਿਰੱਕਤ' ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਲੇਖੇ ਲਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਮਹਾਨ ਤਿਆਗ, ਸੰਤ ਸੇਵੀ ਸੁਭਾਅ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮਾਰਥਕ ਰੁੱਚੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਪੂਜਨੀਕ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ 3 ਅਪ੍ਰੈਲ, 1983 ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਸੰਤ ਥਾਪ ਕੇ ਸੰਸਾਰੀ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 'ਵਿਰੱਕਤ' ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਅਨੇਕ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇ ਕੇ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ।

ਪੂਜਨੀਕ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਅਕਸਰ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਪ੍ਰਸਾਰ ਅਤੇ ਮਾਨਵ ਕਲਿਆਣ ਹਿਤ ਦੇਸ਼-ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ, ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਵਧਦੀਆਂ ਜੁੱਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਬੜੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਅਤੇ ਦੂਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। (ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਹਸਪਤਾਲ, ਐਨ.ਡੀ. ਐਸ. ਸਕੂਲ, ਐਨ.ਜੀ.ਏ. ਫਰੀ ਸਕੂਲ, ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਹਸਪਤਾਲ, ਮੋਬਾਈਲ ਹਸਪਤਾਲ, ਸਿਲਾਈ ਕੇਂਦਰ ਆਦਿ) ਦਾ ਹਰ ਸਮੇਂ, ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ, ਦੇਖ ਰੇਖ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਰਥਾਤ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀ ਹਰੇਕ ਗਤੀਵਿਧੀ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੇਠ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਵੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦਾ

ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦਾ ਨਵੀਨੀਕਰਣ, ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਸਾਲਾਨਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦਾ ਆਯੋਜਨ, ਵਿਰਾਸਤ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਲਗਨ ਅਤੇ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹਨ ਕਿ ਅੱਜ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅਦਾਰਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉੱਤਰਾਖੰਡ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਮਾਜਿਕ, ਵਿੱਦਿਅਕ ਅਤੇ ਚਿਕਿਤਸਕ ਸੇਵਾ ਸੰਸਥਾਨ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

ਸੰਤ ਗੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਫੋਟੋ ਬਾਬਾ ਜੀ)

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਭਾਈ ਸਤਿਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਕੁੱਖ ਤੋਂ 6 ਮਈ, 1954 ਨੂੰ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿੱਚ ਪਰੀਵਾਰ ਗੁਰਾਇਆ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਆ ਵੱਸਿਆ। ਅਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਪਾਸੋਂ ਮਿਲੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰਵਿਰਤੀ ਅਤੇ ਸਾਧੂ ਸੇਵਾ ਦੇ ਮਹਾਤਮ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ। ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੰਤ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਦਿਆਂ ਸੰਤ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਦੀ ਲਗਨ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਗਈ। ਉਥੇ ਕਈ ਵਾਰ 'ਵਿਰੱਕਤ' ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨਾਲ ਹੋਏ ਮਿਲਾਪ ਨਾਲ ਹੋਰ ਖਿੱਚ ਵਧੀ। ਆਪ ਭਾਵੇਂ ਦਸ (10) ਜਮਾਤਾਂ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਕਿੱਤੇ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਗਏ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਮਨ ਬ੍ਰਿਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦਰਸ਼ਨ, ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਤਿਸੰਗ ਵੱਲ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਂ ਪੂਜਯ ਗੁਰੂਦੇਵ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿ ਕੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਗੁਰੂ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਧੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਾਧੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਤੀ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਸੇਵਕ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਪੂਜਯ 'ਵਿਰੱਕਤ' ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਸ਼ਰਮ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧਤ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਲਈ, ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਈਸ਼ਵਰੀ ਹੁਕਮ ਅਤੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਪ੍ਰਾਲੰਭਯ ਭੋਗ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁਣ ਆਪ ਜੀ ਉਪਰਾਮ ਰਹਿ ਕੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ, ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।

*****

ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ

ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਖੇ ਨਿਤ ਕਰਮ:

- ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਸਵੇਰੇ 4 ਵਜੇ ਤੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ, ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਅਰਦਾਸ ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਹਿਬ ਦੇ ਨਿਤ-ਕ੍ਰਮ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ।
- 5 ਵਜੇ ਚਾਹ ਅਤੇ ਹਲਕਾ ਨਾਸ਼ਤਾ
- ਸਵੇਰੇ 7 ਵਜੇ ਅੰਨ-ਛੇੜ (ਲੰਗਰ) ਦਾ ਆਰੰਭ, ਭਿਖਸ਼ਾ ਲੈਣ ਆਏ ਭਿਖਸ਼ੂ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ, ਆਰਤੀ ਉਤਾਰ ਕੇ ਅਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕਰਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਤਾਂ-ਮਹਾਤਮਾ ਅਤੇ ਲੋੜਵੰਦ ਗਰੀਬਾਂ ਲਈ ਲੰਗਰ ਵਰਤਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਅਤੇ ਚਾਹ-ਦੁੱਧ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ-ਭਜਨ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।
- ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਠਹਿਰੀ ਹੋਈ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵੀ ਲੰਗਰ (ਨਾਸ਼ਤਾ) ਛੱਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਚਾਹ ਵੀ ਵਰਤਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- 10 ਵਜੇ ਸਵੇਰੇ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਲਈ ਚਾਹ ਵਰਤਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਕਾ ਅਤੁੱਟ ਲੰਗਰ ਵਰਤਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ, ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਦੀ ਚਾਹ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਪੜ੍ਹਨ-ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ, ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਸਤਿਸੰਗ ਹੋਰ ਵੀ ਰੌਚਿਕ ਅਤੇ ਅਨੰਦਮਈ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਥਯਾ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- ਰਾਤ ਦੇ ਲੰਗਰ ਤੋਂ ਬਾਦ ਫਿਰ ਸੰਗਤ ਜੁੜਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਿਰੋਲ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈ ਰਹੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਪਰੰਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਰਤਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੂਜਨੀਕ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਯਥਾ ਯੋਗ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਸੰਗਤਾਂ

ਆਉਂਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਜੂਨ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਸੰਗਤ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਧੇਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰਕੇ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਚਾਰ ਧਾਮਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਸੰਗਤ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਨਾਲ ਆਸ਼ਰਮ ਭਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਅਤੇ ਭਗਤ ਜਨ ਪੂਜਯ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਨਗਰੀ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਅਤੇ ਸਾਤਵਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਆਨੰਦ ਵੀ ਮਾਣਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਹ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ 'ਚ ਲੀਨ ਰਹਿ ਕੇ ਅਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਵਾਸਾਂ ਦੀ ਪੂੰਜੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦੇ ਹਨ।

ਸਮਾਗਮਾਂ ਦਾ ਆਯੋਜਨ

ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਵਲੋਂ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦਾ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

- ਨਿਰਮਲ ਬਾਗ, ਕਨਖਲ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਵਿਖੇ ਸਿਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਯਾਦ ਨਮਿੱਤ ਬਰਸੀ ਸਮਾਗਮ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ 51 ਅਖੰਡ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ, ਨਿਰੰਤਰ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ, ਸੰਤ ਸਮਾਗਮ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਦਾ ਅਤੁੱਟ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ, ਸਤਿਸੰਗ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਯੱਗਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਪੂਜਨੀਕ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦਾ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।
- ਨਵੇਂ ਸਾਲ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੈਲੰਡਰ) ਦੇ ਸ਼ੁੱਭ ਆਗਮਨ ਤੇ ਵੀ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ, ਜਨਰਲ ਹਸਪਤਾਲ ਅਤੇ ਐਨ.ਡੀ.ਐਸ., ਸਕੂਲ ਦਾ ਸਥਾਪਨਾ ਦਿਵਸ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਰ ਨਵੇਂ ਸਾਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ 51 ਸ੍ਰੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਭੋਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਸਤਿਸੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਰਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਵੇਂ ਸਾਲ ਦੇ ਮੰਗਲਮਈ ਹੋਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਪਰੰਤ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਪੂਜਯ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਕਰ-ਕਮਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਕੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੇਵਾ,

ਸਿਮਰਨ, ਸਤਿਸੰਗ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਭ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

- ਆਸ਼ਰਮ ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸ਼ਾਖ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਾਗਮ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਮਾਗਮਾਂ ਸਮੇਂ ਸਭ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਪੂਜਨੀਕ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਸਮਾਰੋਹ ਦੀ ਸਪੰਨਤਾ

ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਦੇ ਸੌ ਸਾਲਾ ਸਥਾਪਨਾ ਦਿਵਸ (21 ਤੋਂ 23 ਸਿਤੰਬਰ, 2003) ਦੇ ਅਵਸਰ ਤੇ ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਪੂਜਯ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀਆਂ ਦੇ ਬਰਸੀ ਸਮਾਗਮ ਬੜੀ ਪੂਮ ਧਾਮ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਸਹਿਤ ਮਨਾਏ ਗਏ।

- ਇਸ ਮੌਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ 31 ਪਾਵਨ ਸਰੂਪਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਭਵਨ ਦੀ ਨਵੀਂ ਇਮਾਰਤ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
- ਮਹਾਨ ਕੀਰਤਨ ਦਰਬਾਰ, ਵਿਸ਼ਾਲ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ (ਸ਼ੋਭਾ ਯਾਤਰਾ), ਮਹਾਪੁਰਸ਼ਾਂ ਲਈ ਭੰਡਾਰੇ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ, 'ਸਹਜ ਕਥਾ' ਪੋਥੀ ਤੀਜੀ (ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨ) ਦਾ ਵਿਮੋਚਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
- ਨਵੇਂ ਖੋਲ੍ਹੇ ਮੁਫਤ (Free) ਸਕੂਲ- ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਗਿਆਨ ਦਾਨ ਅਕੈਡਮੀ (NGA) ਖੈਰੀਕਲਾਂ (ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼) ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਦਾ ਨੀਂਹ ਪੱਥਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ।
- ਇਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਿਹਾੜੇ ਤੇ ਹਰਿਦੁਆਰ-ਲਛਮਣ ਝੂਲਾ ਮੁੱਖ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਆਸ਼ਰਮ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮਾਰਗ ਉਤੇ ਇੱਕ ਅਤੀ ਸੁੰਦਰ ਯਾਦਗਾਰੀ 'ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਦੁਆਰ' ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ

ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਵੱਲੋਂ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਜੋ ਜੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਉਹ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:-

- ਪੂਜਯ ਬ੍ਰਹਮਲੀਨ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਕੁੱਝ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਧੀ ਸੇਵਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿੰਧੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਛਪਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਗੁਰਮੁਖ ਅਤੇ ਮਨਮੁਖ ਦੇ ਲੱਛਣ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਉਪਦੇਸ਼' ਸੀ। ਹੁਣ ਇਹ ਪੋਥੀ 'ਨਿਰਮਲ ਉਪਦੇਸ਼' ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਉਪਲਬਧ ਹੈ।
- ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੇ ਰਿਕਾਰਡ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵਨ ਉਪਯੋਗੀ, ਅਨਮੋਲ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਦਾ ਸੰਕਲਨ 'ਸਹਜ ਕਥਾ' ਪੋਥੀ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਉਪਲੱਭਯ ਹੈ।
- ਪੂਜਯ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਸਦਕਾ 'ਅਸਚਰਜ ਵਸਤੂ' ਨਾਮਕ ਪੋਥੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ, ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਠਾਕੁਰਾਂ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਸਾਰੇ ਮਹਾਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਜੀਵਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰਵਕ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।
- ਪੂਜਨੀਕ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁੱਝ ਸੱਚ ਦੇ ਮੋਤੀ ਚੁਣ ਕੇ, ਪਰਲਜ਼ ਆਫ ਟਰੂਥ (Pearls of Truth) ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਛੋਟੇ ਸਾਈਜ਼ ਪੋਥੀ ਛਾਪੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸ੍ਰ. ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ (ਦੇਹਰਾਦੂਨ) ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਭੁੰਘੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਰਲ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਨਿਰਮਲ ਸੰਤ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਇਹ ਪੋਥੀਆਂ ਜਗਿਆਸੂ ਜਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ, ਰਿਸ਼ੀਕੋਸ਼ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ।

*****

ਮਾਨਵ ਕਲਿਆਨ ਸੇਵਾਵਾਂ

ਧਾਰਮਿਕ, ਵਿੱਦਿਅਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਚਕਿਤਸਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਮੋਹਰੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਵੱਲੋਂ ਹੇਠ ਦਰਜ ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਹਸਪਤਾਲ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼

ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੀ, ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਹਸਪਤਾਲ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਦਾ ਨੀਂਹ ਪੱਥਰ ਪਰਮ ਤੇਜੱਸਵੀ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ 16 ਅਪ੍ਰੈਲ, 1986 ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਜਦ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਾਕਾਇਦਾ ਸੇਵਾ ਦੀ ਆਰੰਭਤਾ ਸੰਨ 1990 ਵਿੱਚ ਹੋਈ। ਆਧੁਨਿਕ ਸਹੂਲਤਾਂ ਯੁਕਤ ਇਹ ਹਸਪਤਾਲ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਰਗਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਵਰਦਾਨ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੀਨ-ਦੁਖੀਆਂ, ਗਰੀਬਾਂ, ਅਪਾਹਜਾਂ ਅਤੇ ਸਾਧੂ-ਮਹਾਤਮਾਂ ਦੀ ਮੁਫਤ ਸੇਵਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 100 ਬਿਸਤਰਿਆਂ ਦੇ ਇਸ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅਨੁਭਵੀ ਅਤੇ ਯੋਗ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਲੱਗਭੱਗ 150 (ਡਾਕਟਰ, ਨਰਸਾਂ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ) ਸਟਾਫ ਮੈਂਬਰਾਂ ਸਹਿਤ ਤਿੰਨ ਐਂਬੂਲੈਂਸ ਗੱਡੀਆਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਤੱਤਪਰ ਹਨ। ਹਰ ਐਤਵਾਰ ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੁਫਤ ਕੈਂਪ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਗਰੀਬ ਲੋਕ ਲਾਭ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਬਾਹਰੋਂ ਮਾਹਿਰ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੈਂਪ ਲਗਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੈਂਪਾਂ ਦੌਰਾਨ ਆਏ ਗਰੀਬ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਮੁਫਤ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀਪਮਾਲਾ ਪਗਾਰਾਨੀ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ

ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਆਧੁਨਿਕਤਮ ਵਿਦਿਆ ਦੇਣ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼-ਹਰਿਦੁਆਰ ਮਾਰਗ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀਪਮਾਲਾ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ (ਐਨ.ਡੀ.ਐਸ.) ਰਾਹੀਂ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਕੂਲ ਦਾ ਨੀਂਹ ਪੱਥਰ ਮਾਨਯੋਗ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ 1994 ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਾਕਾਇਦਾ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ 1997 ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ

ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ 31 ਅਖੰਡ ਪਾਠਾਂ ਦਾ ਭੋਗ ਅਤੇ ਅਰਦਾਸ ਸੰਪੰਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸੀ.ਬੀ.ਐਸ.ਈ. ਸਿਲੇਬਸ ਅਨੁਸਾਰ ਆਧੁਨਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸੁਯੋਗ ਸਾਧਨਾਂ, ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ, ਖੇਡਾਂ, ਨੈਤਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨਿਰਮਾਣ ਵੱਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਆਏ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ 'ਗੁਰੂਕੁਲ ਪ੍ਰਣਾਲੀ' ਨੂੰ ਸਜੀਵ ਰਖਦਿਆਂ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਰਹਿਤ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ, ਸ਼ੁੱਧ ਵੈਸ਼ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਸਹਿਤ ਬੋਰਡਿੰਗ ਹਾਊਸ (ਹੋਸਟਲ) ਦੀ ਵੀ ਸਹੂਲਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਕੂਲ ਦਾ ਕੁੱਲ ਸਟਾਫ 190 ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਲੱਗਭੱਗ 1590 ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਿੱਖਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਬੋਰਡ ਦੇ ਨਤੀਜੇ 100% ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਮੈਰਿਟ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਕੇਂਦਰ, ਪੁਰਾਤਨ, ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਮੁਨੀਆਂ ਦੀ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਰਾਹੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਉਚੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਵੇਗਾ, ਉਥੇ ਭਗਤੀ, ਧਿਆਨ, ਯੋਗ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਉੱਚ-ਸ਼ਿਖਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਵੀ ਉੱਤਮ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣੇਗਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ।

ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਗਿਆਨਦਾਨ ਅਕੈਡਮੀ, ਸ਼ੈਰੀ ਕਲਾਂ (ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼)

ਗਰੀਬ, ਬੇਸਹਾਰਾ, ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪਿਛੜੇ ਹੋਏ ਵਰਗ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਦਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕੁੱਲ ਸਹੂਲਤਾਂ ਮੁਫਤ ਦੇਣ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨਾਲ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਸਮਾਰੋਹ ਦੇ ਅਵਸਰ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਗਿਆਨ ਦਾਨ ਅਕੈਡਮੀ (ਐਨ.ਜੀ.ਏ.) ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਦਾ ਨੀਂਹ ਪੱਥਰ ਪਿੰਡ ਖੈਰੀ-ਕਲਾਂ (ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼) ਵਿਖੇ ਸੰਤਾਂ-ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ 21.9.2003 ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਤਰ 2 ਅਪ੍ਰੈਲ, 2004 ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ 178 ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਕੇ ਐਲ.ਕੇ.ਜੀ. ਤੋਂ ਦੂਸਰੀ ਕਲਾਸ ਤੱਕ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਪਰਮ ਪੂਜਨੀਕ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੇ ਹੱਥੀ ਪੁਸਤਕਾਂ, ਸਟੇਸ਼ਨਰੀ, ਵਰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਬੈਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਦਿੱਤੇ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਵਰਦੀਆਂ, ਪੁਸਤਕਾਂ, ਲੇਖਣ ਸਮੱਗਰੀ, ਅੱਧੀ ਛੁੱਟੀ ਵੇਲੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਨਾਸ਼ਤਾ, ਸਕੂਲ ਬੱਸਾਂ ਆਦਿ ਸਭ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਮੁਫਤ ਹੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਡਾਕਟਰੀ ਨਿਰੀਖਣ ਅਤੇ ਇਲਾਜ ਵੀ ਮੁਫਤ ਕਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਜਾਤੀ, ਮਜ਼ਹਬ, ਖੇਤਰ, ਰੰਗ ਅਤੇ ਨਸਲ ਦੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੇਵਲ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪਿਛੜੇ ਵਰਗ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਦਾਖਲੇ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਹ ਸਕੂਲ 7ਵੀਂ ਜਮਾਤ ਤੱਕ ਚੱਲ ਰਿਹਾ

ਹੈ ਅਤੇ ਕੁੱਲ 421 ਬੱਚੇ ਵਿੱਦਿਆ ਅਤੇ ਉਪੋਕਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਮੁਫਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਕੂਲ ਦਾ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਬਲਾਕ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਨਿਰਮਾਣ ਅਧੀਨ ਹੈ।

ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਆਈ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ (ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਹਸਪਤਾਲ)

ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਵੱਲੋਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਲਈ ਇੱਕ ਅਤੀ ਆਧੁਨਿਕ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵਾਲਾ 115 ਬਿਸਤਰਿਆਂ ਦਾ ਹਸਪਤਾਲ (ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਆਈ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ) ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਖੈਰੀ-ਕਲਾਂ (ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼) ਵਿਖੇ ਚਲਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ, ਇਲਾਜ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰੈਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਲੈਂਜ਼ ਪਾ ਕੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਹੂਣੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮੁਫਤ ਤੌਰ ਤੇ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਖੇ ਲੈ ਜਾਣ ਅਤੇ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮੁਫਤ ਬੱਸ ਸੇਵਾ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੁਫਤ ਆਈ ਕੈਂਪ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਪ੍ਰੈਸ਼ਨ ਯੋਗ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣ ਕੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਖੇ ਲਿਆਉਣ ਅਤੇ ਛੱਡਣ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ ਵੀ ਬੱਸਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮਰੀਜ਼ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭੋਜਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਮੁਫਤ ਹੈ। ਇਹ ਸੇਵਾ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਤੋਂ 200 ਕਿ.ਮੀ. ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਚਲਦੀ ਹੈ।

ਹਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿਲਾਈ ਕੇਂਦਰ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼

ਪੂਜਯ ਮਹੰਤ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ, ਦਿਆਲੂ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ਼ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਸ਼ੁੱਭ ਸੰਕਲਪ ਉਪਜਿਆ ਕਿ ਨਿਰਧਨ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਲੋੜਵੰਦ, ਬੇਸਹਾਰਾ ਅਤੇ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦੇ ਕੇ ਅਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਸੰਕਲਪ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਮਿਤੀ 11 ਅਕਤੂਬਰ, 2005 ਨੂੰ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਖੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਬਰਸੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਇਸ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਲੈਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਪੂਜਯ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਸਿਖਲਾਈ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਖਲਾਈ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਬਾਅਦ ਸਿਖਿਆਰਥੀ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਦੇ ਨਾਲ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇੱਕ ਇੱਕ ਸਿਲਾਈ ਮਸ਼ੀਨ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

*****

ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ

ਸੇਵਾ, ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕਰਨ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨਾਲ, ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਦੂਸਰੇ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਵੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਜੋ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:-

- (1) ਨਿਰਮਲ ਬਾਗ- ਕਨਖਲ (ਹਰਿਦੁਆਰ) (ਉੱਤਰਾਖੰਡ)
- (2) ਨਿਰਮਲ ਸੰਤ ਨਿਵਾਸ- ਮੁੰਬਈ (ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ)
- (3) ਜਨਮ ਸਥਾਨ- ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ 'ਵਿਰੱਕਤ' ਪਿੰਡ ਸੀਹਾਂ ਦੌਦ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ (ਪੰਜਾਬ)
- (4) ਨਿਰਮਲ ਕੁਟੀਆ- ਸੈਕ-13, ਅਰਬਨ ਐਸਟੇਟ, ਕਰਨਾਲ (ਹਰਿਆਣਾ)
- (5) ਨਿਰਮਲ ਕੁਟੀਆ- ਪਿੰਡ ਖੋਖ-ਕੋਟਲੀ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ (ਪੰਜਾਬ)
- (6) ਨਿਰਮਲ ਕੁਟੀਆ- ਪਿੰਡ ਲੋਹਸਿੰਬਲੀ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲਾ (ਪੰਜਾਬ)
- (7) ਨਿਰਮਲ ਕੁਟੀਆ- ਪਿੰਡ ਥੂਹਾ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲਾ (ਪੰਜਾਬ)
- (8) ਨਿਰਮਲ ਕੁਟੀਆ- ਪਿੰਡ ਕੁਤਬਨਪੁਰ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲਾ (ਪੰਜਾਬ)
- (9) ਨਿਰਮਲ ਕੁਟੀਆ- ਪਿੰਡ ਅਸਰਪੁਰ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲਾ (ਪੰਜਾਬ)
- (10) ਨਿਰਮਲ ਕੁਟੀਆ- ਪਿੰਡ ਭੋੜੇ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲਾ (ਪੰਜਾਬ)
- (11) ਨਿਰਮਲ ਕੁਟੀਆ- ਪਿੰਡ ਗੋਰਾਇਆ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ (ਪੰਜਾਬ)
- (12) ਨਿਰਮਲ ਕੁਟੀਆ- ਪਿੰਡ ਭੋਤਨਾ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ (ਪੰਜਾਬ)
- (13) ਨਿਰਮਲ ਕੁਟੀਆ- ਪਿੰਡ ਖਟਕੜ-ਖੁਰਦ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ (ਪੰਜਾਬ)
- (14) ਸੰਗਤ ਗਿਆਨ ਗੁਫਾ- ਕਰਨ ਘੰਟਾ, ਨੀਚੀ ਬਾਗ, ਕਾਸ਼ੀ (ਬਨਾਰਸ)
- (15) ਬੇਗਮ ਪੁਰਾ ਕੁਟੀਆ- ਪਿੰਡ ਤਰਾਵੜੀ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਕਰਨਾਲ (ਹਰਿਆਣਾ)
- (16) ਨਿਰਮਲ ਅਬਿਨਾਸੀ ਕੁਟੀਆ- ਪਿੰਡ ਢਲਾਵਲੀ (ਗੰਗੋਹ), ਜਿਲ੍ਹਾ ਸਹਾਰਨਪੁਰ(ਯੂ.ਪੀ.)

*****